

**TASARIM VE ERİŞİLEBİLİRLİK KAVRAMLARI
ARASINDAKİ ÇOK BOYUTLU
İLİŞKİNİN İÇ MEKÂN TASARIMI ÜZERİNDEN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Zeynep ACIRLI

Eskişehir 2020

**TASARIM VE ERİŞİLEBİLİRLİK KAVRAMLARI ARASINDAKİ ÇOK
BOYUTLU İLİŞKİNİN İÇ MEKÂN TASARIMI ÜZERİNDEN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

ZEYNEP ACIRLI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İç Mimarlık Anasanat Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Özge Kandemir

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Güzel Sanatlar Enstitüsü

Mayıs 2020

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Zeynep ACIRLI'nın "Tasarım ve Erişilebilirlik Kavramları Arasındaki Çok Boyutlu İlişkinin İç Mekân Tasarımı Üzerinden Değerlendirilmesi" başlıklı tezi 12/05/2020 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca, İç Mimarlık Anasanat dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvanı Adı Soyadı

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Özge KANDEMİR

Üye : Prof. Dr. Banu MANAV

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Özlem UÇAR

Prof. Hayri ESMER

Enstitü Müdürü

ÖZET

TASARIM VE ERIŞİLEBİLİRLİK KAVRAMLARI ARASINDAKİ ÇOK BOYUTLU İLİŞKİNİN İÇ MEKÂN TASARIMI ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Zeynep Acırlı

İçmimarlık Anasanat Dalı

Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Mayıs, 2020

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Özge Kandemir

İnsana özgü bir yetenek olan tasarım, üretilme nedeni olan bireyin yaşamından soyutlanamayan bir eylemdir. Toplumsal ve kültürel davranış biçimleriyle şekillenen tasarımlar, bireyin güvenlik ve barınma ihtiyacından kendini gerçekleştirmeye kadar, yaşamsal her türlü ihtiyaca karşılık vermektedir. Tüm tasarım alanları da, bireylere çeşitlenen eylemlerini ve deneyimlerini geliştirme fırsatları vermektedir. Bu fırsatların olanaklı kılınması ise, tasarlama eylemi sonucunda açığa çıkan ürünlerin, mekânlar ya da sistemlerin bireyler için erişilebilir olması ile mümkün olabilmektedir. Tasarımların ulaşılabilir, algılanabilir ve kullanılabilir olmasında ise erişilebilirliğin ön koşul haline geldiği görülmektedir. Bu farkındalıkla ele alınan çalışma, tasarlama eylemi ile erişilebilirlik kavramı arasındaki çok boyutlu ilişkinin ortaya konulmasını hedeflemektedir. Bu çerçevede erişilebilirlik kavramının anlam ve açılımlarına yer verilerek kavramın algısal, fiziksel ve kültürel boyutları incelenmiştir. Yalnızca fiziksel değil sosyal ve kültürel olarak da varlık gösteren tasarımların, erişilebilirlik kavramının tüm boyutlarını bütünlük olarak karşılaması gerektiği ortaya konulmuştur. Kavramın fiziksel boyutunun bireyin bedeni ve deneyimiyle; algısal ve sosyo-kültürel boyutunun bireyin anlamlandırma eylemiyle ilişkili olduğu görülerek, bedenin ve zihnin bütünlüştüğü noktada erişilebilirliğin gerçekleşe bildiği açığa çıkarılmıştır. Bu boyutlardan herhangi birinin eksilmesi durumunda ise eşit ya da eşdeğer erişim olanaklarının ortadan kalktığına dikkat çekilmiştir. Bu çerçevede çalışma kapsamında tarihi süreçte açığa çıkan tasarım yaklaşımlarının özde erişilebilirliğe yönelik oldukları, her birine ilişkin yapılan değerlendirmelerle ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Elde edilen tüm veriler bütünlük

olarak incelenip, iç mekân tasarımına yönelik farkındalıkların oluşturulması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasarlama eylemi, Mekân tasarımı, Erişilebilirlik kavramı, Fiziksel, sosyo-kültürel ve algısal erişilebilirlik, Güncel tasarım yaklaşımları.

ABSTRACT

EVALUATION OF THE MULTI-DIMENSIONAL RELATIONSHIPS BETWEEN THE CONCEPTS OF DESIGN AND ACCESSIBILITY ON INTERIOR DESIGN

Zeynep Acırlı

Department of Interior Architecture

Anadolu University Graduate School of Fine Arts, May, 2020

Supervisor: Associate Professor Özge Kandemir

Design, which is a human-specific ability, cannot be emancipated from the individuum/individual that is the reason of its production. Designs that are being formed from social and cultural behaviours, respond to all kinds of vital requirements from individual's security and sheltering to realisation of self all the design areas give opportunity to individuals for their diversifying acts and experiences. These opportunities are possible in the case of access of individuals to products, spaces and systems of the design. For designs to be attainable, perceptible and utilizable, it is discernible that their accessibility is a prior condition. The matter in hand with this awareness, aims to reveal the multi-dimensional relationship between the designing act and the concept of accessibility. In this frame, the physical and cultural dimensions of the concept have been analysed along with the meanings and extents of accessibility. It is revealed that design, existing not only physically but also socially and culturally, should conjointly supply to all the extents of the accessibility. It is also unveiled that the physical aspect of the concept is related with individual's body and experience, while the perception and socio-cultural extents are related to individual's sense-making act, thereby the accessibility occurs in the event of integration of body and mind. In case of losing one of these extents, it is remarked that the potential of equal access is eliminated. In this frame, the direction towards essential accessibility in design approaches has been tried to be revealed through evaluations of each corresponding historical period. The obtained data has been studied in an integrated way, with the aim of constituting awareness towards interior design

Keywords: Designing, Spatial design, Accessibility, Physicality, socio-cultural and perceptual accessibility, Contemporary design approaches.

TEŞEKKÜR

Tez sürecim boyunca büyük bir sabır ve anlayışla bana destek olan, karşılaştığım her zorluğu aşabilmemi sağlayan, fikirleri ile akademik hayata bakışımı şekillendiren tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Özge Kandemir'e, varlıkları ile bana güç veren, maddi ve manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili aileme, Lisans ve Yüksek Lisans öğrenimim boyunca sevgi ve saygıyla andığım Eskişehir Teknik Üniversitesi İç Mimarlık Bölümü ve İstanbul Ayvansaray Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi'ndeki hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Zeynep ACIRLI

28.05/2020

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim.

Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Zeynep ACIRLI

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BAŞLIK SAYFASI	i
JURİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR	vii
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
TABLolar DİZİNİ	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xii
GÖRSELLER DİZİNİ	xiv
KISALTMALAR DİZİNİ	xv
1. GİRİŞ	1
1.1. Sorun	1
1.2. Amaç.....	2
1.3. Önem	3
1.4. Varsayımlar	4
1.5. Sınırlıklar	4
1.6. Tanımlar.....	5
2. YÖNTEM	5
2.1. Araştırmanın Yöntemi.....	5
2.1.1. Araştırmanın Evren ve Örneklemi	5
2.1.2. Araştırmanın Veri Toplama Aracı	6
3. BULGULAR VE YORUM.....	7

3.1. Giriş	7
3.2. Tasarım Kavramı ve Eyleminin Amacı.....	9
3.2.1. Tasarım kavramı ve eyleminde insan faktörü.....	23
3.3. Erişilebilirlik Kavramı ve Boyutları.....	47
3.3.1. Erişilebilirliğin algısal boyutu	65
3.3.2. Erişilebilirliğin fiziksel boyutu	88
3.3.3. Erişilebilirliğin kültürel boyutu	93
3. 4. Erişilebilirliğe Yönelik Güncel Tasarım Yaklaşımları ve Açılımları	112
3.4.1. Engelsiz tasarım (<i>barrier-free design</i>) ve uyarlanabilir tasarım (<i>adaptable design</i>).....	113
3.4.2. Katılımcı tasarım (<i>participant design</i>).....	124
3.4.3.Evrensel tasarım /herkes için tasarım /kapsayıcı tasarım (<i>universal design / design for all / inclusive design</i>)	131
3.4.4. Kullanıcı odaklı tasarım (<i>user centered design</i>)	149
3.4.5. İnsan odaklı tasarım (<i>human centered design</i>).....	153
4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER	161
KAYNAKÇA	168
ÖZGEÇMİŞ	

TABLÖLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 3.1. Tarihsel süreç içerisinde tasarım alanında yaşanan değişimler	12
Tablo 3.2. Belediyelerin engellilere yönelik hizmetlerinden memnuniyet	29
Tablo 3.3. Engelliler için medeni haklar: Tartışmanın çerçeveselendirilmesi	35
Tablo 3.4. Engellilik modelleri	42
Tablo 3.5. Standartlarda erişilebilirliği ele almak için iki yaklaşım	56
Tablo 3.6. Mekân deneyiminin öznel özelliklerini	87
Tablo 3.7. İnsan gereksinimlerine karşılık gelen psiko sosyal ve kültürel kavramlar	105
Tablo 3.8. Engellilere yönelik tasarımlar ve herkes için tasarım anlayışlarının kıyaslanması	118
Tablo 3.9. Evrensel tasarım nedir, ne değildir?	135
Tablo 3.10. Evrensel tasarım için soru ve cevaplar	136

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 3.1. Tasarım sürecinin kesit şeması.....	17
Şekil 3.2. İstenilen durumun kavramsallaştırılması.....	21
Şekil 3.3. Maslow ihtiyaçlar piramidi	31
Şekil 3.4. Evrensel tasarım piramidi.....	32
Şekil 3.5. Özürlülük boyutları	44
Şekil 3.6. Schulz'un mekân tanımı.....	61
Şekil 3.7. Fiziksel çevre koşullarına bağlı uyarıcıların birey özelliklerine bağlı süzgeçlerden geçerek algı sürecini oluşturması.....	62
Şekil 3.8. Erişilebilirlik aşamaları	64
Şekil 3.9. Algıdaki olayların sırası.	67
Şekil 3.10. Algısal sürecin ilk aşaması: Mekânsal verilerin fiziksel uyarılar olarak insan duyularını harekete geçirmesi	68
Şekil 3.11. Kültür ve algı ilişkisi	72
Şekil 3.12. Dış dünyaya ait bilgilerin bireyde algılanma aşamaları	73
Şekil 3.13. Kültürel şema etkileşim sistemi	74
Şekil 3.14. Şekil ve zeminin kararsızlığı	78
Şekil 3.15. Şekil zemin ilişkisi	78
Şekil 3.16. Yakınlık	78
Şekil 3.17. Şekil: Yakınlık.....	78
Şekil 3.18. Benzerlik ya da eşitlik	79
Şekil 3.19. Benzerlik	79
Şekil 3.20. Boyut benzerlikleri yoluyla gruplandırma.....	80
Şekil 3.21. Şekil farklılıklarıyla gruplandırma	80
Şekil 3.22. Parlaklık farklılıklarıyla gruplandırma	81

Şekil 3.23. Mekânsal lokasyonun farklılığı yoluyla gruplandırma	81
Şekil 3.24-25-26. Mekânsal yönelimin etkileri	81
Şekil 3.27. Devamlılık	82
Şekil 3.28. Kapanma.....	82
Şekil 3.29. Algı, biliş, davranış mekanizması olarak insan	85
Şekil 3.30. Mekân örgütlenmesinin dinamik dengesi.....	86
Şekil 3.31. Grupların (Pueblolar ve Navaholar) her biri tarafından dikkate alınan tek geleneksel seçenek	95
Şekil 3.32. İki kültür bölgesinde (soldaki Ortadoğu’da konut/ sağdaki Batı Avrupa’da konut).....	95
Şekil 3.33. Erişilebilirlik kavramının boyutları	107
Şekil 3.34. Tarihi süreçte erişilebilirliğe yönelik açığa çıkan tasarım yaklaşımları.....	113
Şekil 3.35. Engelliliğin tanımlanan boyutları arasındaki ilişki	120
Şekil 3.36. Mimari tasarım sürecinde kullanıcı katılımı yaklaşımlarının evrimi	128
Şekil 3.37. Tasarım süreci. Kimler ne zaman, katılıyor? Fikirler sonuç kısmında nasıl bütünleştiriliyor? Kullanıcılar ne kadar memnun?.....	129
Şekil 3.38. Yerel Gündem 21 vizyonunu açıklayan şema	130
Şekil 3.39. Kullanıcı merkezli sistem tasarımı için temel ilkeler	153
Şekil 3.40. İnsan odaklı tasarım faaliyetlerinin birbiri ile olan ilişkisi.....	155
Şekil 3.41. Değiştirilmiş “tasarım ve toplum” modeli.....	156
Şekil 3.42. İnsan merkezli tasarımın kavramsal modeli	158
Şekil 3.43. İnsan merkezli tasarım piramidi	159

GÖRSELLER DİZİNİ

Sayfa

Görsel 3.1. Leonardo da Vinci, orantıları gösteren, daire içinde insan figürü, 1485-90	88
Görsel 3.2. Engelli kullanıcılar için merdiven	118
Görsel 3.3. Evrensel kullanım için merdiven.....	118
Görsel 3.4. Duyarlı sokak mobilyaları	124
Görsel 3.5. Duyarlı sokak mobilyaları	124
Görsel 3.6. Londra Tasarım Müzesi Sergisi.....	124
Görsel 3.7. Farklı kullanıcı tiplerinin birlikte kullanabilecekleri oturma üniteleri	137
Görsel 3.8. Kullanımda esneklik.....	138
Görsel 3.9. Basit ve sezgisel kullanım acil çıkışı işaret eden piktogram	139
Görsel 3.10. Braille Rail görme engelliler için uygun trabzan ve tutunma barları.	139
Görsel 3.11. Görme kaybı olan bireylerin müzedeki eserleri dokunarak algılaması.	140
Görsel 3.12. Dokunmatik mutfak armatürleri	141
Görsel 3.13. Otomatik hastane kapıları.....	141
Görsel 3.14-15. Yaklaşım ve kullanım için uygun boyut ve mekân	142
Görsel 3.16. Chicago BP Yaya Köprüsü.....	145
Görsel 3.17. Tekerlekli sandalye kullanıcıları için tek kişilik araç.....	145
Görsel 3.18. Ziyaretçilerin müzedeki eserler hakkında bilgi edinmesini sağlayan evrensel tasarım uygulamaları	145
Görsel 3.19. Philips insan odaklı aydınlatma uygulaması	160

KISALTMALAR DİZİNİ

ADA: Americans with Disabilities Act (Amerikan Engelliler Yasası)

ADAPT: American Disabled for Accessible Public Transit (Erişilebilir Toplu Taşıma için Amerikan Engelliler Organizasyonu)

ADEA: Age Discrimination in Employment Act (İstihdam Yasasında Yaş Ayrımı)

CUD: Center for Universal Design (Evrensel Tasarım Merkezi)

DfA: Design for All (Herkes için Tasarım)

EAHC: Education for All Handicapped Children Act (Tüm Engelli Çocuklar için Eğitim Yasası)

ECA: The European Concept for Accessibility (Avrupa Erişilebilirlik Kavramı)

EŞPBR: Engelsiz Şehir Planlaması Bilgilendirme Raporu

HEW: Department of Health Education and Welfare (Sağlık Eğitimi ve Refah Dairesi)

ID: Inclusive Design (Kapsayıcı Tasarım)

IDEA: Individuals with Disabilities Act (Engelli Bireyler Yasası)

ISO: International Organization for Standardization (Uluslararası Standardizasyon Örgütü)

NARIC: National Rehabilitation Information Center (Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Rehabilitasyon Bilgi Merkezi)

TÜİK: Türk İstatistik Kurumu

UCD: User Centered Design (Kullanıcı Odaklı Tasarım)

WHO: World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü)

1. GİRİŞ

1.1. Sorun

Tasarım, farklı disiplinler tarafından çalışılan, birçok anlama ve içeriğe sahip şemsiye bir kavramdır. Bu doğrultuda tasarım terminolojisi geniş bir alana yayılmakta, kavrama dair yapılan tanımlar ve ortaya konulan açılımlar çeşitlenmektedir. Geçmişten günümüze yaşanan toplumsal, kültürel, ekonomik, siyasi değişimler de tasarıma bakışı değiştirmekte, dönüştürmekte ve yeni yaklaşımların ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Fakat ortaya konulan tanımların ve açılımların özde tasarım kavramın insanlara yönelik olmasına ve tasarlama eyleminin insanlar için gerçekleştirilmesine yönelik olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda Rapoport (2004, s. 135) süreç içerisinde yaşanan değişiklikler ile tasarlama eylemi arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade etmektedir: Neyin değiştiği, ne kadar değiştiği, değişikliği kimin yaptığı, ne zaman ve nasıl olduğu hemen hemen hep farklıdır. Ürünler farklı olsa da süreç ve yaklaşım aynıdır.

Ortaya çıkan sonuç ürünler farklılaşsa da tasarlama eylemi insan ihtiyaçlarının ön planda tutulduğu bir süreci tanımlamaktadır. Tasarımı bireyin yaşamından soyutlamanın mümkün olmadığı bu noktada, yapılan tasarımlar bireyin fiziksel, sosyal, kültürel, bilişsel ihtiyaçlarına yönelik önemli roller üstlenmektedir. Kavramın bireyin özelliklerinden bağımsız olarak düşünülmesi, kavramın özüne yönelik uygulanmasını engellemekte, buna bağlı olarak da yapılan tasarımlar temel amacını gerçekleştirememektedir.

En genel çerçevede her birey kendi koşulları içinde değerlendirilerek her bir tasarım erişilebilir kılınmalıdır. Bu noktada Lüleci (2017, s. 19)'nin ifadesiyle tasarım (mekân) insanın varlığının dışında, dışlayıcı bir bakış açısıyla değil, onun varlığının içinde, kapsayıcı bir biçimde ele alınmalıdır. Bu noktada bireylerin özellikleri ile ilişkili bir eylem olan erişilebilirlik kavramı, tasarımların kullanılır olmasını sağlayan en önemli kavramlardan biri haline gelmektedir. Ele alınan çalışma bu farkındalıkla tasarım ve erişilebilirlik kavramları arasındaki ilişkilerin ve bu çerçevede erişilebilirlik kavramının tasarlama eylemine ilişkin boyutlarının değerlendirilmesine yöneliktir.

Bu çerçevede yapılan çalışma kapsamında ilk olarak tasarım kavramının özünün yeni-yeniden farkına varılması amacıyla kavrama dair açılımlar ortaya konulmuş, bu

verilerin ortak noktaları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda süreç içerisinde açığa çıkan tasarım yaklaşımlarının temelinde tasarımın erişilebilir kılınması düşüncesinin yer aldığı görülmüş, gelecekte varolabilecek tasarım yaklaşımlarının da bu temel üzerinden şekilleneceği ön görülmüştür.

Çalışma kapsamında tasarım kavramı ve eyleminin içerdiği açılımların doğrudan erişilebilirliğin boyutlarıyla ilişkili olduğu gözlenmiştir. Tasarımcılar için mekân tasarlama eylemi anlamlandırma eylemiyle doğrudan ilişkilidir. Pallasmaa'nın ifadesiyle mimarlık da salt görsel ayartma nesneleri yaratmamakta, anlamlara aracı olup onları yansıtmaktadır. Herhangi bir binanın nihai anlamı mimarlığın ötesindedir; bilincimizi dünyaya ve kendilik ve varlık duygumuza geri yönlendirir. Anlamalı mimarlık kendimizi bedenli ve tinsel tam varlıklar olarak deneyimlememizi sağlamaktadır (Pallasmaa, 2018, s. 12). Bu çerçevede tasarımın fiziksel-somut varlığıyla birlikte soyut anlamlar içerdiği görülmekte, bu anlamların erişilebilirlik kavramının boyutlarına yönelik önemli açılımlar barındırdığı görülmektedir. Bu nedenle çalışmada erişilebilirlik kavramının boyutlarına ve bu boyutlara yönelik temel değerlere yer verilmiştir.

Tasarımın bireyler için erişilebilir kılınmasının, bireyin bedeni ile zihninin biraraya gelmesiyle gerçekleştiği görülmektedir. En temel çerçevede bireyin bedeni ile tasarıma ulaşması erişilebilirliğin fiziksel boyutunu; bireyin zihinsel, toplumsal, özellikleri, geçmiş deneyimleri ile tasarımı anlamlandırması erişilebilirliğin sosyo-kültürel ve algısal boyutunu oluşturduğu dikkat çekmektedir. Bu noktada erişilebilirlik kavramının tüm boyutları ile bütünleşik bir yapı sergilediği görülmektedir. Kavramın yalnızca fiziksel boyutunun tartışılması tasarlama eyleminin özünün anlaşılamamasına ve buna bağlı olarak kullanışsız tasarımların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu nedenle yapılan çalışma kapsamında erişilebilirlik kavramının özünde neyi ifade ettiğinin farkına varılabilmesi amacıyla, kavramın fiziksel boyutunun yanında sosyo-kültürel ve algısal boyutları ortaya konularak bütünleşik olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1.2. Amaç

Bireyin hayatının her alanında varolan ve bireyin fiziksel, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılayan tasarımlar, erişilebildiği oranda kullanılmaktadır. Bu bağlamda erişilebilirlik kavramı, tasarlama eyleminin tartışıldığı bütün yaklaşımlarda ortak nokta

haline gelmektedir. İyi bir tasarım için önkoşul olan erişilebilirlik kavramında birey fiziksel, sosyal, bilişsel özellikleriyle bütünde ele alınmaktadır.

Bu çerçevede erişilebilirlik kavramına dair yapılan literatür taramalarında elde edilen uluslararası çalışmalarda kavramın fiziksel boyutunun yanında kültürel ve algısal boyutlarına dikkat çekildiği ve bütünlük olarak değerlendirilmesi gerektiğine yönelik vurgu getirildiği görülmektedir. Bu yönde erişilebilirliğin fiziksel boyutuna yönelik olarak tasarımların ulaşılabilirliği; sosyo-kültürel ve algısal boyutuna yönelik olarak ise tasarımların kullanılabilirliğine yönelik çalışma ve değerlendirmelerin yapıldığı dikkat çekmektedir. Tarihi süreçte tasarım yaklaşımlarında erişilebilirlik kavramının bazen bir boyutunun bazen de birkaç boyutunun birlikte ele alındığı görülmüş, günümüzde geline nokta ise bütünlük olarak ele alınması gerekliliğin genel olarak kabul edildiği görülmüştür. Bu noktada tasarlama eyleminin amacının ve geçmişten günümüze gelişen tasarım yaklaşımlarının ele alındığı çalışmada özde bütün tasarım yaklaşımlarının erişilebilirlik kavramı ile ilişkili olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buradan hareketle çalışma kapsamında tasarımın erişilebilirliğine dair bir sorgulama ortamının yaratılması amaçlanmıştır.

1.3. Önem

Norman'ın ifadesiyle tasarım, insanların yaşamlarını destekleyen, zenginleştiren, onlara fayda ve zevk sağlayan şeyleri geliştirme fırsatıdır ve tasarımı böylesine değerli bir disiplin yapan şey de budur (Norman, 2017, s. 271). Fakat bu fırsatın olanaklı kılınması, tasarlama eylemi sonucunda ortaya çıkan ürün, mekân ya da sistemlerin birey için erişilebilir olması ile mümkün olabilmektedir. Bu doğrultuda tasarlama eyleminin amacını gerçekleştirebilmesinde tasarım ve erişilebilirlik kavramları arasındaki çok boyutlu ilişkinin farkına varılması önemli bulunmaktadır. Bu noktada erişilebilirlik kavramının boyutlarının farkına varılmasının tasarımcılar için yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Sonuçta bireyin erişebildiği her tasarımın, bireye farklı deyim fırsatları sunduğu bilinmektedir. Bununla birlikte erişilebilir tasarımı olanaklı kılan tasarım sürecinin de tasarımcı için düşünmeye ve uygulama yönelik zengin deneyim ortamları oluşturacağı ön görülmektedir. Bu çerçevede ele alınan çalışma tasarlama eylemine dair gelişen ve değişen tasarım yaklaşımlarına yer verirken temelde bu yaklaşımların tasarımcılar için erişilebilirliğe ilişkin ortaya koyduğu örtük ya da doğrudan verileri ortaya koymayı amaçlar niteliktedir.

1.4. Varsayımlar

Tasarlama eyleminin insan üzerinden ele alınmasının, geçmişten günümüze gelişen tasarım yaklaşımlarının temelde ortak paydası olduğu düşünülmektedir. Bu noktada değişen toplumsal yapı ve gelişen teknolojinin tasarım ürünlerini farklılaştırdığı, ancak tasarlama eyleminin özdeki amacını değiştirmedeği görülmektedir. Tarihi süreçte tasarlama eyleminde insanın merkezde konumlanmasının yeni bir durum olmadığı, ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve insanı odak noktası haline getirilen tasarım yaklaşımlarının tasarımcıya görev ve sorumluluklarını yeniden hatırlattığı düşünülmektedir. Bu anlamda özde karmaşık bir yapıya sahip olan tasarlama eylemine dair yaklaşımların erişilebilirlik kavramı üzerinden okunmasının yapılacak çalışmalar için yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Erişilebilirlik kavramının boyutları ile bütünlük bir yapı sergilediğinin farkında olunmasının tasarımın ve de tasarımcıların amaçlarını gerçekleştirmesini mümkün kılacağı ön görülmektedir. Bu doğrultuda tasarlama eylemine erişilebilirlik perspektifinden bakabilmenin herhangi bir eklemeye ya da uyarlamaya gerek olmadan tasarımın kullanılır olmasını sağlayacağı düşünülmektedir.

1.5. Sınırlıklar

Tez kapsamında tasarlama eyleminin özü ile erişilebilirlik kavramı arasındaki ilişki ortaya konulurken, insana dair verilerin bütünlüğünden doğan erişilebilirlik kavramının çok boyutluluğu hatırlatılmaya çalışılmıştır. Uluslararası ve ulusal ölçekte yapılan çalışmaların incelenip değerlendirilmesi sonucunda kavrama dair tanımlanan doğrudan ya da örtük boyutların fiziksel, sosyo-kültürel ve algısal olmak üzere üç başlık altında toplandığı görülmüştür. Ele alınan çalışma kapsamında erişilebilirlik kavramının fiziksel boyutuna yönelik olarak bireyin antropometrik özellikleri, ölçek ve hareket kavramları genel hatları ile bütünde ele alınırken; coğrafyadan coğrafyaya, bölgeden bölgeye değişiklik gösteren sayısal verilere yer verilmemiştir. Erişilebilirliğin sosyo-kültürel ve algısal boyutu kapsamında ise kültür ve algı kavramları, bireyin tasarımı algılaması ve anlamlandırması bağlamında ele alınmış, kültür ve algı kavramlarının bağımsız birer tez çalışması oluşturabilecek kompleks yapılarına yer verilmemiştir. Ele alınan çalışmanın kapsamı erişilebilirlik kavramının tasarlama eylemi için önemini ve çok boyutlu yapısını ortaya koymaya yöneliktir. Bu çerçevede tarihi süreçte açığa çıkan

tasarım yaklaşımları da erişilebilirlik kavramıyla olan ilişkileri çerçevesinde ele alınarak değerlendirilmiştir.

1.6. Tanımlar

Çalışma kapsamında; tasarlama eyleminde insan faktörü ve erişilebilirlik kavramı, erişilebilirliğin boyutları, erişilebilirlik kavramı üzerine temellenen tasarım yaklaşımları ele alınarak konuya ilişkin tanım ve açıklamalar ilgili başlıklar altında incelenmiştir. Kavramlara yönelik veriler uluslararası-ulusal literatürün taranmasıyla elde edilmiştir. Konuya yönelik makaleler, kitaplar, tebliğler incelenerek değerlendirilmiştir. Konu kapsamında yapılan tanımların ilişkili olduğu ve ayrıştığı noktalar vurgulanmış, tanımlar değerlendirilirken benzer, farklı ve zıt görüşlere yer verilmiştir. Çalışma kapsamında yer verilen çeviri terimler, bağlamla ilişkisinin doğru kurgulanması amacıyla orijinal dilindeki ifade biçimleriyle birlikte ele alınmış, konuya ilişkin kullanılan kısaltmaların açıklamaları hem metin içerisinde hem de kısaltmalar listesinde aktarılmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Konu ile ilgili yapılan literatür taramaları sonucunda toplanan verilerin değerlendirilmesi çalışmanın araştırma yöntemini oluşturmaktadır. Tez kapsamında çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturmak üzere teori ve pratiğe yönelik çeşitli kaynaklardan elde edilen nitel verilerden yararlanılmıştır. “Tasarım kavramı ve eyleminde insan faktörü” başlığı altında değişen ve gelişen toplumda bireyin konumunu belirlemek üzere yapılan uluslararası ve ulusal araştırmalar, anket ve istatistik çalışmalarından elde edilen nicel verilere yer verilmiştir.

2.1.1. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Çalışma kapsamında tasarımın hayatın her alanında varolan ve insanlar için yapılan bir eylem olduğu vurgulanmıştır. Tasarlama eyleminin amacına yönelik yapılan tüm teorik çalışmaların erişilebilirlik üzerine temellenmesi, eylemin erişilebilirlikle hayati ilişkisinin açıklanmasını önemli hale getirmiştir. Bu noktada çalışma kapsamında tasarlama eyleminin amacı, insan faktörünün tasarım sürecindeki yeri, geçmişten günümüze ortaya çıkan tasarım yaklaşımlarının bulunduğu ve ayrıştığı noktalar açıklanmaya çalışılmıştır. Tasarlama eyleminin özüne dair yapılan bu sorgulamalar sonucunda çalışmanın evreni “Tasarım ve Erişilebilirlik Kavramı Arasındaki Çok

Boyutlu İlişki” olarak belirlenmiştir. Bu evrenden elde edilen verilerle erişilebilirlik kavramının bütünleşik yapısı ortaya konulmuş, bütünleşik yapı içindeki her bir bileşenin tasarlama eylemindeki yeri ve önemi değerlendirilmiştir. Çalışmanın doğrudan bir örnekleme olmamakla birlikte, tarihi süreçte açığa çıkan tasarım yaklaşımları erişilebilirlik kavramına yönelik açılım ve uygulama örnekleriyle örneklemini oluşturur nitelikte değerlendirilmiştir.

2.1.2. Araştırmanın Veri Toplama Aracı

Yüksek lisans programı çerçevesinde 2 yıl süren tez sürecinde çalışma konusunu belirlemek üzere tasarım disiplinine yönelik okumalar yapılmış, uluslararası ve ulusal ölçekte tasarım alanına ilişkin kaynaklar taranmıştır. Bu süreç sonucunda tasarım disiplini ve iç mimarlık alanında geçmişte ve günümüzde ortaya konulan çalışmaların dolaylı ve örtük olarak erişilebilirlik kavramı üzerinde buluştukları görülmüştür. Bu doğrultuda iç mimarlık alanına yönelik olarak tasarım ve erişilebilirlik kavramları arasındaki ilişkinin incelenmesi gerekli bulunmuş, erişilebilirlik kavramının çok boyutlu yapısının iç mekân tasarımı üzerinden değerlendirilmesi çalışmanın konusu olarak belirlenmiştir.

Konuya ilişkin veriler toplanarak analiz edilmiş, ilişkili kavramlar tespit edilerek okuma listeleri oluşturulmuştur. İçeriği destekleyen açılımları ve tartışmaları ortaya koyan yabancı kaynaklar dilimize çevrilmiş, birçok ulusal ve uluslararası organizasyonun (Uluslararası Standardizasyon Örgütü, Dünya Sağlık Örgütü, Ulusal Engellilik Kurumu, Türk İstatistik Kurumu vb.) yaptığı çalışmalara yer verilmiştir. Yapılan tespit ve değerlendirmeler sonucunda konuya dair başlıklar ve içerikler oluşturulmuştur.

Konuya ilişkin verilerin analiz edilmesinin ardından açığa çıkan kavramların (antropometri, algı, kültür vb.) karmaşık ve derinleşen yapısına rağmen tasarlama eyleminin ve erişilebilirlik kavramının özünün anlaşılabilmesi için bu kavramların temel değerlerinin ortaya konulması önemli bulunmuştur. Bu çerçevede çalışmanın tasarlama eyleminin özdeki amacı ve bu amacı gerçekleştirmede üzerine odaklanması gereken insana yönelik temel değerleri konusunda, genel olarak tasarım disiplini özel de ise iç mimarlık alanında çalışan kişiler için bir bilinç oluşturacağı düşünülmektedir.

3. BULGULAR VE YORUM

3.1. Giriş

Bireyler yaşam süreleri boyunca fiziksel ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak üzere bulundukları çevrede yeralan mekânlar-ürünlerle iletişim kurmakta ve açığa çıkan etkileşimler sonucunda yaşamlarını şekillendirmektedir. Gelişen teknoloji ve değişen toplumsal yapıyla birlikte bireyin varolan ihtiyaçları değişmekte ya da mevcuttakilere yenileri eklenmekte, bireylerin çevreleriyle kurduğu ilişkiler ise farklılaşmaktadır. Bu doğrultuda bireyin hayatının her alanında yer alan tasarımların üstlendiği roller ve tasarlama eyleminin sahip olduğu sorumluluklar da çeşitlenerek değişmektedir. Tarihsel süreç içerisinde tasarımın hedef ve içeriğinin genişlemesi, kavramın odağının da zaman zaman kaymasına neden olmuştur. Kavram fiziksel nesnelerin tasarlamasından bireyin deneyiminin tasarlanmasına doğru yönlendirilerek, odağını somut olandan soyut olana, nesneden insana çevirmiştir. Bu çerçevede sanayi ve tüketim toplumundan bilgi ve tasarım toplumuna, tasarımın odağı endüstriden insana kaymış, süreç içerisinde ürün odaklı tasarım anlayışından insan odaklı tasarım anlayışına geçilmiştir.

Tüm mekân ve ürünlerin toplumun ve yapı taşı olan insanların ihtiyacını karşılamak, bu çerçevede deneyimine ait süreçleri birer değer olarak görmek, tasarlama eylemi sırasında tüm çeşitliliğiyle toplumun ve de bireyin özelliklerinin dikkate alınmasını gerekli hale getirmiştir. Bu durum bireyin sahip olduğu fiziksel, algısal, sosyo-kültürel özelliklerin birer tasarım verisine dönüşmesini sağlamıştır. Bu özelliklerin her bir birey ve de toplum için değişken olması, fiziksel ve zihinsel özellikleriyle insana-bireye tüm çeşitliliğiyle bütüncül olarak yaklaşılması gerekliliğini doğurmuştur. Bu doğrultuda tasarım sürecine veri teşkil edecek şekilde birey, tümel bir çerçeve de incelenerek değerlendirilmelidir.

Bu farkındalıkla ele alınan çalışmada, bireyin sahip olduğu kişisel ve toplumsal özelliklerin tasarlama eylemiyle olan ilişkisi önemli bulunup, tarihsel süreç içerisinde tasarım alanında bireye-insana bakışın incelenmesi gerekli görülmüştür. Yapılan incelemeler sonucunda, *insan hakları* kapsamında yaşanan gelişmelerle birlikte, her bir bireyin kişisel özellikleri dolayısıyla yaşadığı deneyimin biricik kabul edildiği görülmüştür. Bireylerin değişen özelliklerine duyarsız kalan tasarımlarla, bireylerin yaşama katılma hakkının engellendiği, fiziksel/zihinsel değer düşüklüğü yaşayan bireylerin yapılan tasarımlarla engelli konumuna getirildiği gözlenmiştir. Bu süreçte

farklı zihinsel ve fiziksel özelliklere sahip bireylere karşı olan toplumsal anlayışın ayırıştırma ve etiketlemeden; dahil etmeye ve kapsamaya doğru yöneldiği görülmüş, toplumun geneli için yapılan tasarımlardan toplumun bütünü için yapılan tasarımlara geçiş yapıldığı dikkat çekmiştir.

Bu çerçevede günümüzde insanlar için varolan tasarımların bir ayırıştırma ya da öne çıkartma olmadan tüm bireylere eşdeğer kullanım koşulları sunması beklenmektedir. Bireyin bir tasarımın kullanıcısı olabilmesinin ise temelde yapılan tasarımlara erişilebilmesi ile mümkün olduğu düşünülmektedir. Bu noktada çalışma kapsamında tasarım ve erişilebilirlik kavramlarının birbirlerinden ayrı açıklanamayan ve birbirini tamamlayan olgular olduğunun ortaya konulması hedeflenmiştir. Buradaki amaç, tasarım kavramının tanımı ve amacı üzerine yapılan çalışmaların, tasarımın erişilebilirliği paydasında bulunduğu, erişilebilirlik kavramının geçmişten günümüze ortaya çıkan tüm tasarım yaklaşımlarının merkezinde konumlandığının ortaya konulmasıdır.

Bu çerçevede tasarlama eyleminin birey ve toplum tarafından anlamlı olup geçerli kılınabilmesi için erişilebilir olması gerekliliği “Tasarım ve Erişilebilirlik Kavramları Arasındaki Çok Boyutlu İlişkinin İç Mekân Tasarımı Üzerinden Değerlendirilmesi” tez başlığı altında incelenmiş, konuya ilişkin veriler değerlendirilmiştir. Bu kapsamda çalışma, bireyin yalnızca fiziksel değil sosyo-kültürel ve algısal özellikleri ile tasarıma veri oluşturduğunu hatırlatmayı, tasarlama eyleminin amacını ve erişilebilirlik kavramı ile ilişkisini ortaya koymayı amaçlar nitelikte üç bölümden oluşmaktadır.

Bu doğrultuda çalışmanın birinci bölümünde, tasarım kavramının anlamına yönelik literatür taraması yapılmış, mevcut literatürün incelenmesi sonucunda kavramla ilgili tanım ve açılımlar değerlendirilmiştir. Tarihsel süreç içerisinde tasarlama eyleminin geçirdiği evrimlere: zanaat döneminden, endüstri dönemine, post-endüstriyel dönemden, bilgi toplumuna, bireysel ihtiyaçlardaki değişim ve dönüşümlerin tasarım kavramına olan yansımalarına değinilmiştir. Bu noktada insanın yaşayış biçiminin değişmesi ve yeni gereksinimlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte, amacı insan gereksinimlerini karşılamak olan tasarlama eyleminin temel sorumlulukları gözden geçirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, erişilebilirlik kavramının tasarlama eylemi-mekân tasarımı için önemi ve yeri, farklı disiplinlerden ve tasarım alanlarından elde edilen verilerle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda erişilebilirlik

kavramı incelenirken; bireyin algısal, fiziksel ve sosyo-kültürel özellikleri ile ilgili verilerin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekliliği ortaya konulmuştur. Bu doğrultuda erişilebilirliğin algısal boyutu başlığı altında bireyin algısına etki eden faktörler, biliş ve davranış kavramları, erişilebilirliğin fiziksel boyutu başlığı altında bireyin antropometrik ve ergonomik verileri, hareket ve ölçek kavramları incelenmiş, erişilebilirliğin sosyo-kültürel boyutunda ise bireyin yaşam biçimi, alışkanlıkları, inanç ve değerleri ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise erişilebilirlik paydasında bulunduğu görülen farklı tasarım yaklaşımlarına temel değerleriyle yer verilmiştir. Tarihi süreç içerisinde ortaya çıkış tarihlerine göre Engelsiz Tasarım, Katılımcı Tasarım, Evrensel Tasarım, Kullanıcı Odaklı Tasarım ve İnsan Odaklı Tasarım yaklaşımları ayrı ayrı açıklanırken karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

3.2. Tasarım Kavramı ve Eyleminin Amacı

Tasarım kavramının anlamına yönelik yapılan literatür taramasında kavramla ilgili elde edilen tanımların değişimler göstererek çeşitlendiği görülmüştür. Kavramın herkes tarafından kabul gören tek bir tanımının olmadığı, kimi zaman tasarımcı, kimi zaman kullanıcı kimi zaman da ürün üzerinden açıklanmaya çalışıldığı dikkat çekmiştir. Kullanılan tanımlar farklılaşsa da tasarım özde nesne veya form yaratma eyleminden öte bir amaç taşımış, yapılan açıklamalarda insan faktörü her zaman öne çıkan temel kriter olmuştur. Tasarımcılar ortaya koyduğu ürünler ve mekânlarla, insanlara karşı sorumluluklar üstlenmiş, tasarımların başarılı sayılması ulaşılabilir ve kullanılabilir olması ile paralellik göstermiştir. Ele alınan çalışma ise özde tasarımın, insanlar tarafından erişilebildiği ölçüde amacını gerçekleştirebildiğini ortaya koymaya yönelmiştir. Bu çerçevede burada temelde tasarım kavramının kökenine değinilirken, insan faktörünün tasarlama eylemindeki rolü ve önemini vurgulamak için yapılan tanımlar birbirleriyle ilişkili olarak değerlendirilmiştir.

Tunalı'nın ifadesiyle "tüm Batı dillerinde tasarım karşılığı kullanılan dizayn sözcüğünün anlam analizi tasarım kavramının içeriğini daha iyi açıklamaktadır. Dizayn (design) sözcüğü, Latince biçim vermek, temsil etmek demek olan *designare* sözcüğünden gelmektedir (Tunalı, 2012, s. 20). "Designare sözcüğünün analizi yapıldığında ise "de" ve "signare" olmak üzere iki kökten meydana geldiği görülmektedir.

İşaret etmek demek olan signare, signum=işaret kökünden türetilmiştir (Bayazıt, 2008, s. 174).”

Krippendorff (2007, s. 3)’un deyimiyle de de+signare bir kullanım, kullanıcı, yapıcı ya da mal sahibine atayarak ayırmak, önem kazandırmak anlamına gelmektedir. Mitcham (1995, s. 173), özde, Latince’de belirtmek, betimlemek, becermek anlamına gelen bu sözcüğün, Fransız tasarımcılar için ise, göstermek ya da işaret etmek ve de bir eylem ya da çok küçük bir eylem için planlama yapmak olarak tanımlandığına dikkat çekmektedir.

Bayazıt (2000, s. 2)’ın ifadesiyle tasarım kavramı, Türkçede ise bir yapı veya aygıtın kısımlarının kâğıt üzerine çizilmiş şekli anlamında kullanılan "tasar" kökünden türetilmiş olan "tasarı" kavramına dayanmaktadır. Tasarı bir kimsenin yapmayı düşündüğü şey; olması veya yapılması istenen bir şeyin tasarlama sonucu zihinde aldığı biçim olarak Türkçede kullanılmaktadır. Tasarım, tasarı kökünden tasarı-m olarak türetilmiştir. Tasarımlama eylemi veya zihinde canlandırılan biçimdir. Arapçada Eş anlamlısı tasavvur sözcüğü olarak kabul edilmektedir. Tasavvur etmek göz önünde canlandırmak, zihinde canlandırmak, düşünmek olarak tanımlanmaktadır. Sözlük anlamı olarak tasarımı ise Bayazıt, bir plan ya da eskizi yapmak üzere zihinde canlandırmak; biçim vermek ya da üretilmek üzere zihinde canlandırılan bir plan ya da bir şey olarak değerlendirmektedir. Bayazıt’a göre tasarım bir sonucu hazırlayan adımların ortaya konulduğu zihni bir proje ya da şemaya karşılık gelmektedir.

Tasarım kavramının etimolojisinin, kapsamının, sınırlarının birçok araştırmacı tarafından çalışıldığı görülmektedir. Bu bağlamda Tunalı (2012, s. 84) tasarım kavramının ortaya çıkışını şu şekilde özetlemiştir: “İnsan, diğer canlılarla karşılaştırıldığında, sahip olduğu biyolojik donanım bakımından bir yoksunluklar varlığıdır. İnsan öncelikle yaşamda kalabilmek için bir güvenlik gereksinimi içindedir. Bu gereksinimin itilimiyle, hazır olarak bulduğu ve içinde yaşadığı doğayı aklıyla değiştirme zorunluluğu duyar. Bu gereksinim ve zorunluluk onu doğaya alternative bir varlık arayışına sevkeder. İnsan bu varlığı tasarım dünyasında bulur. Bireysel el becerileri ile yaptığı bıçak, balta, ok gibi savunma gereçleri insanın ilk tasarım modelleridir. Bunları, yine el becerileriyle yaptığı kaşık, su kabı, kap kacak gibi gereçler izler. Bütün bunlar insanın doğaya alternative olarak ortaya koyduğu en basit tasarım modelleridir.

Coates ve çalışma arkadaşları da (2017, s. 241) tasarım kavramının insan ırkının şimdiye kadar ürettiği neredeyse her şeyi kapsadığını, bir masa, çatal ya da kilise gibi hemen her şeyin bir tasarım ürünü olduğunu savunmuştur.

Bireylerin ilk çağlardan beri barınma, güvenlik gibi gereksinimlerini karşılamak adına yaptığı üretimlerin, araç gereçlerin tasarım kavramının başlangıcını oluşturduğu görülmektedir. Doğada bulunan diğer canlılardan korunmak isteyen insanoğlu çevresindeki boşluğu sınırlayarak mekânlar tasarlamış, bu mekânların içerisinde ve dışarısında gerçekleşen eylemler için ürünler üretmiştir. Tasarlanmış her bir mekân ve ürün insanların yaşam biçimlerini belirlemiş, insanlık tarihinde yeni bir oluşumun içine girilmesine olanak tanımıştır. Corbusier (2017, s. 45) bu durumu “insanlığın gereçleri uygarlığın evrelerini belirler. Gerecin gelişimi peşi sıra gelen yetkinlik evreleriyle iç içedir. Nesillerin uğraşları bu gelişime eklenir. Gereç, gelişimin doğrudan ve anında anlatımıdır” sözleri ile ifade etmiştir.

Bu çerçevede Ulusal Engellilik Kurumu (National Disability Authority) da, kavramın ortaya çıkışını şu şekilde belirtmektedir: Bir bireyin ihtiyacını karşılamak amacı ile bir nesnede fiziksel anlamda değişiklik yapma durumu, hayvan kemikleri gibi materyallerin alet üretmek için kullanıldığı dönemlere kadar uzanmaktadır (http-1). Fakat zaman içerisinde yaşanan sosyo-kültürel değişimler ve teknolojik gelişmeler bireylerin yaşayış biçimini değiştirmiştir, çocuktan yetişkine, yetişkinden yaşlıya toplumdaki tüm bireylerin ihtiyaçlarını etkileyerek bireye yönelik bakış açısını dönüştürmüştür.

Heskett’e göre yeni teknolojiler, yeni pazarlar, yeni iş örgütlenmesi biçimleri dünyamızı kökünden değiştirmiş ve hiç kuşku yok ki, bu durum tasarıma yönelik yeni fikirler ve uygulamaların, yeni koşullarla yüz yüze gelmesini zorunlu kılmıştır (Heskett, 2017, s. 39). Ancak teknolojik, örgütsel ve kültürel değişimlere koşut bir biçimde, araçları ve yöntemleri değişmiş olsa da insanın tasarlama yeteneğinin sürekliliğini korumuş olduğu da açıkça ortadadır (Heskett, 2017, s. 19).

Fakat bu durum tasarımcının görev ve sorumluluklarının, tasarımın bileşenlerinin ve içeriğinin sorgulanmasına neden olduğu görülmüştür. Bu sorgulamalarda tasarlama eylemi farklı yönleri ile değerlendirilmeye başlanmış, eylemle ilgili yeni tanımlar ortaya çıkmıştır. Tasarlama eylemini tanımlamak için kullanılan kavramların değişmesi tasarım pratiğinin ve üretiminin de değişmesine sebep olmuştur.

Örneğin Krippendorff'un vurguladığı gibi 16. yüzyılda tasarlama eylemi çizim yapmak şeklinde tarif edilirken, on yedinci yüzyıla gelindiğinde kavramın tanım olarak sanata yaklaştırıldığı görülmüştür (Krippendorff, 2007, s. 3). Endüstri devrimi öncesi ve endüstrileşmenin ilk aşamalarında ise kavram kapsamlı bir içeriğe sahip bir biçimde değişik anlamlarda kullanılırken, 19. yüzyıl İngiltere'sinde Fransızcadan gelen desen (design) sözcüğünün etkisine girerek çok sınırlı anlamlarda kullanılmıştır. 20. yüzyılın başında bu sınırlı yorumlardan kurtulan tasarım giderek yaygın ve nitelikli bir kavram olarak karşımıza çıkmıştır. 20. yüzyılın sonunda bütün tasarım alanlarını ifade eden, tek, belirleyici ve hâkim bir deyim kimliğiyle durmaktadır (Balcıoğlu, 1994'ten aktaran Eryayar, 2010, s. 71).

Tasarım insanların ilk çağlarda günlük aktivitelerini gerçekleştirmek için alet üretmesi ile başlamış zamanla hayatın her alanını kapsar hale gelmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda yapılan buluşların üretime olan etkisi ile yaşanan Endüstri Devrimi toplumun yapısını değiştirmiş, makineleşme ile birlikte gelen seri üretim tasarım açısından yeni bir döneme girilmesine neden olmuştur. Yıllar içerisinde yaşanan gelişmeler, toplumsal ihtiyaçlardaki değişimler zanaat döneminden, endüstri dönemine, post-endüstriyel dönemden, bilgi toplumuna tasarım eylemine bakışı değiştirmiştir. Bu gelişme sürecinin Best'in "Tasarım Yönetimi (Design Management)" isimli kitabında kronolojik olarak sınıflandırıldığı görülmektedir (Bakınız: Tablo 1).

Tablo 3.1. Tarihsel süreç içerisinde tasarım alanında yaşanan değişimler

Kaynak: Best, 2006, s. 20-25

SANAYİ TOPLUMU (<i>INDUSTRIAL SOCIETY</i>) 1830-1944	
1830	Buhar motoru ve dokuma makinesi gibi buluşlar sanayinin organizasyonunu gerektirdi. Seri üretim, fayda ve verimlilik gibi kavramlar el sanatlarının yerini almaya başladı.
1832	Sanat sergileri aracılığıyla üreticileri eğitmek ve tüketicilerin beğeni algılarını geliştirmek için Londra'da Ulusal Galeri açıldı.
1851	Tüm milletlerin endüstri eserlerinin sergilendiği "Büyük Sergi (<i>Great Exhibition</i>)" Britanya'nın üretim ve faydalı sanatlardaki dünya liderliğini ileri sürdü. Yapılan bu uluslararası sergi ile bilim, sanat ve tasarımın kaynaşması kutlandı.

1861	İngiliz bir usta ve tasarımcı olan William Morris el işi ile makine üretimi arasındaki ayrımı vurguladı.
1869	İngiliz yazar Charles Eastlake'in halk için pratik ve tanıdık bilgileri içeren tasarım üzerine yazılmış ilk yayın olduğu iddia edilen "Gündelik Kullanım Beğenilerine İlişkin İpuçları (<i>Hints on Household Taste</i>)" adlı kitabı yayınlandı.
1915	İyi tasarımı desteklemek için Tasarım ve Sanayi Derneği kuruldu.
1919	Bauhaus kuruldu.
1932	Herbert Read tarafından "Sanat ve Endüstri: Endüstriyel Tasarım İlkeleri (<i>Art and Industry: the Principles of Industrial Design</i>)" kitabı yayınlandı.
1938	Anthony Betram tarafından "Tasarım (<i>Design</i>)" adlı kitap yayınlandı.
SAVAŞ SONRASI TOPLUMU (<i>POST-WAR SOCIETY</i>) 1945-1957	
1945	Tasarım meslek haline gelmeye başladı.
1955	General Electric, AT&T ve Polaroid'in tasarım danışmanı Henry Dreyfuss "İnsanlar İçin Tasarım (<i>Designing for People</i>)" kitabını yayınladı. Bu kitap; tasarımı problem çözme formu olarak gördüğü kadar, tasarım kavramının sosyal, estetik ve etik değerler için gerekliliğini de irdelemiştir.
TÜKETİCİ TOPLUMU (<i>CONSUMER SOCIETY</i>) 1958-1981	
1960	İnsan boyutu ve oranları üzerine ergonomik veriler içeren "İnsanın Ölçüsü (<i>Measure of Man</i>)" Henry Dreyfuss tarafından yayınlandı.
1960'lar	Victor Papanek UNESCO ve WHO için uluslararası tasarım uzmanı oldu.
1963	Uluslararası İç Mimarlar Federasyonu (<i>IFID</i>) 32 topluluğu temsil eden bir ağ kurdu.
1963	Uluslararası Grafik Tasarım Dernekleri Konseyi (<i>ICOGRADA</i>) Londra'da başladı.
1972	Victor Papanek "Gerçek Dünya İçin Tasarım (<i>Design for the Real World</i>)" kitabında tasarımcıların sorumluluğunun topluma ve çevreye karşı olduğunu savunarak endüstriyel tasarımı eleştirmiştir.
1975	Boston'daki Massachusetts Sanat Akademisi'nde William J. Hannon. Jr. Tarafından Tasarım Yönetimi Enstitüsü (<i>DMI</i>) kuruldu.
AĞ TOPLUMU (<i>NETWORK SOCIETY</i>) 1982-1997	

1984	İngiltere'nin Sanayi ve Ticaret Bakanlığı ve Tasarım Konseyi tasarım yönetimi raporuna destek olarak, işletmelerin tasarımla rekabet üstünlüğü elde etmelerini desteklediler.
1995	Tasarım eylemini yeniden icat etmeyi amaçlayan küresel bir tasarım topluluğu olan <i>The Design Futures Council</i> kuruldu.
1997	Tasarım Yönetimi Enstitüsü (<i>DMI</i>) Uluslararası Tasarım Kongresi programını ilk defa yürüttü.
TASARIM TOPLUMU (<i>DESIGN SOCIETY</i>) 1998-2006	
2000	İlk Tasarım Danışmanları Konferansı Ontario Kayıtlı Grafik Tasarımcıları Derneği tarafından düzenlendi.
2004	Uygulamacılar, araştırmacılar ve akademisyenler gibi tasarım yönetiminde söz sahibi insanları bir araya getirmeyi amaçlayan Tasarım Yönetimi Ağı (<i>The Design Management Network</i>) Birleşik Krallık'ta kuruldu.
2006	Avrupa'da Tasarım Günü etkinlikleri düzenlenmeye başladı.

Best'in tasarımın tarihsel sürecine yönelik yaptığı analizde; 19. Yüzyılın ikinci çeyreği ile 20. yüzyılın ikinci çeyreği arasında kalan dönemde yaşanan sanayi devriminin, makineleşmeyi ve seri üretimi ortaya çıkarttığı görülmektedir. Endüstriyel üretime geçişle birlikte tasarımın üretim ve tüketim süreçlerinin hızlanması, el sanatlarının ve el işlerinin yerini makine üretimlerinin almasına neden olmuş, makineleşme ile birlikte gelen seri üretim üretici ve tüketici kavramlarını ortaya çıkartmıştır. Tasarım alanında yaşanan bu değişikliklerle birlikte doğan endüstriyel tasarım anlayışı standartlar ve ilkeler oluşturarak kendi kurallarını belirlemiş, bu durum üretimde standartlaşma ve tek tipleşmeye neden olmuştur. Devam eden süreçte uluslararası sergilerin düzenlenmesi, tasarım okullarının açılması 1945 yılında tasarım eyleminin bir meslek haline gelerek uluslararası platformlarda kabul görmesini sağlamıştır.

19. yüzyılın üçüncü ve dördüncü çeyreğinde Henry Dreyfuss'un insan boyutu ve oranları üzerine ergonomik veriler içeren "İnsanın Ölçüsü (Measure of Man)" isimli kitabı yayınlaması insani verileri tasarımcıya hatırlatmış, bununla birlikte bir standardizasyona da neden olmuştur. Kabul edilen insan ölçü ve oranlarının

standartlaşması nedeniyle tasarım üretiminde ortalama insan kavramı doğmuştur. Bu durum fiziksel çeşitliliği ortadan kaldırmış, toplumsal ayrımlara neden olmuştur. Devam eden süreçte Victor Papanek “Gerçek Dünya İçin Tasarım (Design for the Real World)” isimli kitabında tasarımcıların sorumluluğunun topluma ve çevreye karşı olduğunu savunmuş, tasarım eyleminin merkezinde insanı bulundurduğunu vurgulamıştır.

Sanayi ve tüketim toplumundan bilgi ve tasarım toplumuna, tasarımın odağının endüstrileşmeden insana kayması, ürün odaklı tasarım anlayışından insan odaklı tasarım anlayışına geçişi sağlamıştır. Bu bağlamda tasarlama eyleminin yükümlülükleri de endüstriden insana kaymış, insanların yaşam kalitesini yükselten, fiziksel, kültürel ve psikolojik konforlarının gözetildiği tasarımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Zaman içerisinde yaşam tarzından düşünme biçimine yaşanan değişimler tasarımın sınırlarının yeniden gözden geçirilmesine neden olmuştur. Tasarlama eyleminin özünün ve amacının hatırlanması kavramın sahip olması gereken yükümlülüklerin belirlenmesini sağlamıştır. Tasarım kavramının çerçevesinin belirlendiği bu noktada kavramın endüstri ile ilişkisi ortaya konulurken sanatla olan ilişki ve ayrımının da ortaya konulması önem kazanır hale gelmiştir.

Bu doğrultuda Loos (2018, s. 89) sanat ile tasarım kavramlarını karşılaştırarak, bu karşılaştırmayı şu şekilde ifade etmiştir: “bir binanın herkesin hoşuna gitmesi gerekir; oysa bir sanat eserinin kimsenin hoşuna gitmesi gerekmez. Sanat eseri sanatçının özel bir konusudur, bina ise özel bir konu değildir. Bir sanat eseri kendisine ihtiyaç duyulmadan dünyaya gelir, bir bina ise bir ihtiyacı karşılar. Bir sanat eseri kimseye karşı sorumlu değildir, bir binanın ise herkese karşı sorumluluğu vardır. Bir sanat eserinin amacı bizi rahatsız etmektir, bir bina ise rahatımız için vardır. Bir sanat eseri gelecekle ilgilidir ve bizi yeni yollara yönlendirir, bir bina ise bugünle ilgilidir”.

Loos’un anlatımındaki “bina”nın tasarlama eylemi sonucunda ortaya çıkan bir tasarımı temsil ettiği düşünüldüğünde, yapılan tasarımların sahip olması gereken nitelikler görülmektedir. Loos tasarımın bireyin yaşamını kolaylaştıran, bir ihtiyacı karşılayan toplumsal ve kapsayıcı yönlerine değinmiştir. “Sanatçı bir tek kendini hesaba katmalı, mimar ise toplumun bütününü göz önüne almalıdır” (Loos, 2018, s. 90) diyerek tasarımcının görevini, tasarımın amacını vurgulamıştır. Tasarım düşüncesinin bireyin yaşam kalitesini geliştirmeye yönelik bütünsel bir bakış sunması, temelde insana ve

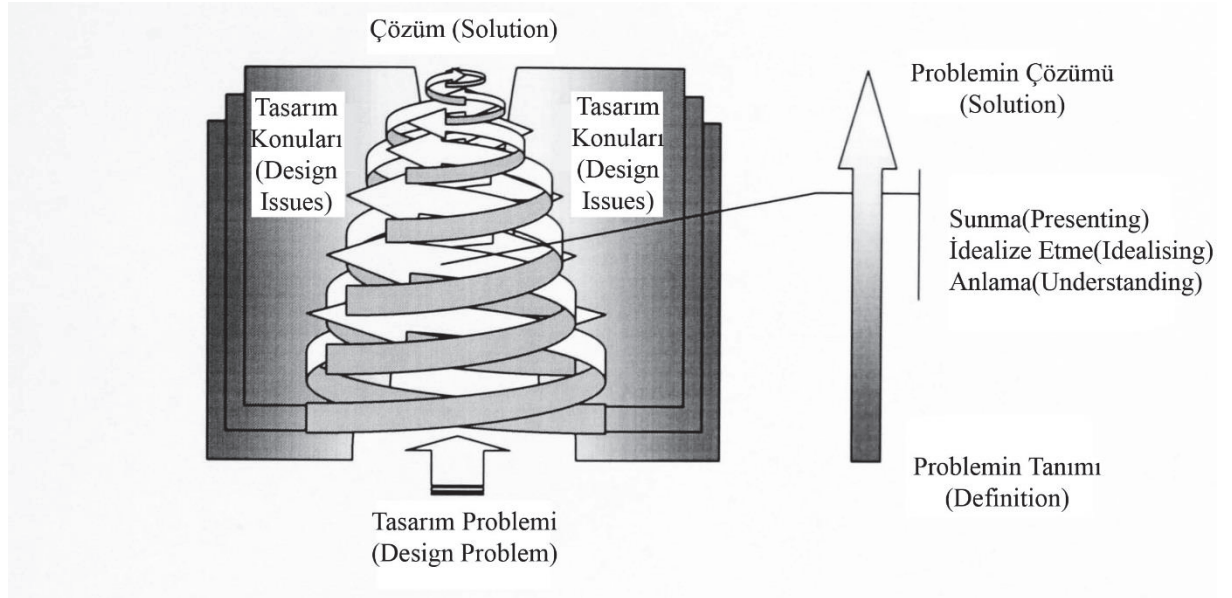
parçası olduğu topluma yönelik sorumlulukları yerine getirmeyi amaçlaması kavramın insanlarla doğrudan ilişkilendirilmesini sağlamaktadır.

Bu noktada Heskett'in ifadesiyle tasarımın, özünü kazıdığımızda, doğada örneği bulunmayan yollardan çevremizi biçimlendirip oluşturmaya, gereksinimlerimize hizmet etmeye ve yaşamlarımıza anlam katmaya yarayan insana özgü bir yetenek olarak tanımlanabilir (Heskett, 2017, s. 15) hale gelmektedir. Benzer şekilde Krippendorff (2007, 4) tasarımı, doğada gözlemlenmeyen, insan yaratımı bir eser olarak ifade etmektedir. Mitchman'ın ifadesiyle tarihsel olarak, tasarımın her zaman olmadığı ve dolayısıyla buna ihtiyaç duyulmadığı açıktır. Örneğin, doğada tasarım süreci gerçekleşmemektedir. Modern bilime göre, doğa ya kör kararlilikla ya da rastgele değişimlerle doğmaktadır (Mitcham, 1995, s. 174).

Smithers'a göre tasarım yeteneği medeniyetleri yaratan şeydir. (Aynı zamanda medeniyetleri yok edebilecek şeydir.) İçinde yaşadığımız dünyayı anlamının en temel yollarından biridir ve insanın kullandığı bir yöntemdir (Smithers, 1992, s. 2). Kısacası, tasarlama yeteneği bir tür olarak insanın, varoluşumuzun tam da özünde bulunup sayısız yoldan kendini göstermektedir. Bu gezegendeki başka hiçbir varlık aynı türden bir yeteneğe sahip değildir. Bu yetenek, uygarlığı doğadan ayırmaksızın, yaşadığımız ortamı eşsiz yollaradan oluşturmamızı olanaklı kılmaktadır (Heskett, 2017, s. 16).

Krippendorff (2007, s. 4) tasarımı, insanların yaşamları bağlamından ayrılamayan ve soyutlanamayan sosyal bir faaliyet olarak tanımlarken, Bayazıt (2008, s. 173) insanoglunun yaşamına yardımcı olması ve onu değiştirmesi için yaptığı şey olarak tanımlamıştır. Bu noktada Rosenman ve Gero (1998, s. 162) amaçlı bir bilişsel aktivite olan tasarımın insani ihtiyaçları ve istekleri somutlaştırılmış bir nesneye dönüştürmek için kullanılan insan etkinliği haline geldiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda tasarım Heskett'in de ifadesiyle, insanı insan yapan temel, ayırt edici niteliklerden biridir; insan yaşamının kalitesini belirleyen olmazsa olmazlardandır. Tasarım herkesi etkilemekte; insanların gün boyunca yaptıkları her şeyde, her ayrıntıda gözlemlenebilmektedir. Böylelikle de her şeye derinden nüfuz etmektedir (Heskett, 2017, s. 11). Bu çerçevede tasarımın insan yaşamının her evresinde olması, insanlar tarafından insanlar için problem çözme sorumluluğunu barındırır hale geldiği görülmektedir.

Kandemir'e (2018, s. 119) göre tasarım genellenemeyen problemlere, özgün ve biricik çözümler geliştirmeye yönelik bir düşün eylemi iken, Evcil'e (2014, s. 21) göre karmaşık ilişkileri çözebilme becerisi haline gelmektedir. Coates ve diğerleri (2017, s. 241) tasarlama sürecini, tasarımcının bir nesne ya da mekânın gereksinimlerini ortaya koyduğu bir problem çözme süreci şeklinde ifade etmiştir. Bu noktada Rosenman ve Gero'nun ifadesiyle tasarım, bir ihtiyacın temsili olarak yaratılan probleme, çözüm üretmek üzere ihtiyacın kavramsal olarak tanımlanmasından ürünün somut olarak tanımlanmasına doğru uzanır hale gelmektedir (Rosenman ve Gero, 1998, s. 161). Kısacası her zaman bir öneri, bir varsayım olan tasarım (Krippendorff, 2007, s. 11) keşfetmeyi, bir bulmaca oluşturmayı ve bu bulmacayı çözmeyi içermektedir (Smithers, 1992, s. 1).

Şekil 3.1. *Tasarım sürecinin kesit şeması*

Kaynak: Mahmoodi, 2001, s. 86

Bu bulmaca çözme sürecinde ise tasarım problemi, insan ihtiyaçlarına paralel olarak değişim gösterdiğinden karmaşık bir yapıya sahip olmaktadır (Mahmoodi, 2001, s. 1). Tasarımcıların tasarım problemi ile başa çıkabilmesi için insan doğasını anlaması ve ihtiyacı olan ideal durumları oluşturması gerekmektedir. Bu sebeple bir projeye başlanıldığında, problemin tanımlanma aşamasındaki döngüsel sürecin yoğunluğu nihai çözüme yaklaşıldığı andan daha fazladır. Problem nihai bir çözüme ulaştıkça, tasarım faaliyetlerinin kapsamı azalmaktadır (Mahmoodi, 2001, s. 86).

Şekil 1 de Mahmoodi'nin ortaya koyduğu gibi tasarım, problem çözme eylemi olarak değerlendirilmektedir. Problemin tanımlanması ile başlayan süreci, problem hakkında toplanan verilerle çözüm yolları aranması izlemektedir. İnsanın yaşama adapte olabilmesi, ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için üretilen çözümler insanın var olduğu her alanda varlık göstermekte bu durum problem tanımının geniş bir alanı kapsamasına neden olmaktadır.

Bu noktada Heskett tasarım pratiğinin ve terminolojisinin geniş bir alana yayıldığını (Heskett, 2017, s. 13), tasarımın anlam ve değerine yönelik yaygın bir uzlaşmanın olmamasından ve kavramın açıklık ile kesinlik sağlayan sınır çizgilerini taşınamasından dolayı oluşan karışıklığın da tasarım pratiğini kuşatmasının son derece doğal olduğunu dile getirmektedir (Heskett, 2017, s. 9-10). Terim o kadar çok anlam basamağına sahiptir ki bu bile tek başına bir karmaşa kaynağıdır (Heskett, 2017, s. 12).

Bu noktada Heskett kavramın yarattığı karmaşayı şu sözlerle ifade etmiştir: Tasarım hakkında bir şeyler bilen ya da onunla ilgilenen insanların büyük bir kısmı bu terimden tam olarak ne anlaşılması gerektiği konusunda anlaşmazlıklar yaşamaktadır (Heskett, 2017, s. 10). Bu nedenle tasarım biricik ve değişmez bir insan yetisi olmasına karşın tarih boyunca kendini çeşitli şekillerde göstermektedir (Heskett, 2017, s. 19). Bu çerçevede tasarım kavramının da geçmişten günümüze birçok araştırmacı tarafından incelendiği, farklı yaklaşımlar ve ele alışımlarla açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Bu bağlamda tasarım bilgisinin ne olduğuna verilecek yanıtın da, tasarımın tanımlanış biçiminden kaynaklandığı (Ulukoğlu, 1988, s. 22) dile getirilmektedir. Tasarım problemin tanımı ise çözümün parçasını ve aynı zamanda çözümün yolunu oluşturduğu (Krippendorff, 2007) dikkat çekmektedir. Kandemir'in ifadesiyle de, günümüzde gelinen noktada yaşanan toplumsal değişimler ve teknolojik gelişmelerin genel olarak tasarımcıların ele aldığı konuların doğasını ve onlarla başa çıkma yollarını değiştirdiği görülmektedir (Kandemir, 2018, s. 112).

Bununla birlikte Heskett'in ifadesiyle seçim yapmak beraberinde sorumluluğu getirdiğinden seçmek hangi niyetlerle ve kimin yararına, amaçlara nasıl ulaşılabilirliğine dair seçenekleri içermektedir. Bu demektir ki tasarım yalnızca tasarımcıların ilk baştaki kararlarıyla ya da fikirleriyle sınırlı kalmamakta, ayrıca bunların nasıl uygulamaya

konulduğuyla ve yarattıkları etkiyi ya da sundukları yararı hangi amaçlarla geliştirebildikleriyle de ilgili hale gelmektedir (Heskett, 2017, s. 16).

Tasarımcılar toplum içerisinde yaşayan insanlar için seçimler yapan, çözümler üreten kişilerdir. Bu sebeple tasarım problemin tanımlanış biçimi sürecin ne şekilde ele alınacağını belirleyerek çözümü şekillendirmekte, tasarımcıların değerlerini ve tutumlarını ortaya koymaktadır. Yapılan her bir problem tanımı kavramın hangi amaçla, ne ve kimin için yapıldığı sorusuna ışık tutmaktadır. Bu sebeple ele alınan çalışma, tasarlama eyleminin özü sorgulanırken, tasarım probleminin tanımlanmasına yönelik yaklaşımların ürün odaklı ya da insan odaklı hale gelebildiğine dikkat çekmektedir.

Örneğin Mulavdı tasarım, kullanıcının istek ve ihtiyaçlarından yola çıkarak uygulanan bir üretim stratejisi olarak ifade ederken (Mulavdı, 2017, s. 83), Bayazıt ise tasarımı, bir ürünü ortaya koymaya yönelik düşünsel ya da maddi çalışmalar süreci olarak tanımlanmakta, bu süreci ürünün gerçekleştirilme aşamasının izlemediğini belirtmektedir (Bayazıt, 2000, s. 2).

Hasol’a (2017, s. 199) göre ise, tasarım kavramı ürün ölçeğinden kentsel ölçeğe insanı ilgilendiren her alanda var olan, insan yaratıcılığına dayalı olarak çevreye estetik bir uyum getirmeyi amaçlayan üretim etkinliği iken, Best’e (2006, s. 18) göre tasarım yaratıcılığı ve yeniliği birbirine bağlayarak fikirleri ve ürünleri insanlar için pratik ve çekici önermeler haline getiren bir eylemdir. Evcil’in ifadesiyle de tasarım, hangi disiplinine ait olursa olsun; birçok parametresi olan, üzerinde sürekli düşünülen, bir sonuç ürününün (mekân, obje vs.) olduğu uzun soluklu bir süreçtir (Evcil, 2014, s. 21).

Ürün odaklı tasarım yaklaşımlarında biçim üretmek ön planda olduğundan yapılan tanımlarda tasarımın amacının üretilen formlar üzerinden değerlendirildiği görülmektedir. Verganti ve Dell’era’nın ifadesiyle “Bir şeyin formu olarak tasarım” bakışı tasarımın bir nesnenin formu olarak ifade edilmesine insanların tasarım denilince çoğunlukla form odaklı bir düşünceye kapılmasına neden olmuştur (Verganti ve Dell’era 2014’ten aktaran Akdemir, 2017, s. 88).

Fakat Heskett’in ifadesiyle, tasarım pratiğinin çoğu kısa ömürlü olurken, çok azı kalıcı bir niteliğe bürünen çok fazla miktarda malzeme üretir hale gelmiştir (Heskett, 2017, s. 10). Bu noktada tasarımın biçim (form) ve biçem (stil) kavramlarının ötesinde

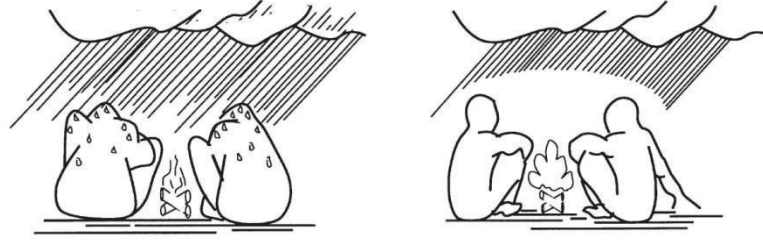
insana yönelik bir eylem olarak ele alınması, insan odaklı tasarım yaklaşımlarının tekrar gündeme gelmesini sağlamıştır. Değişen tasarım tanımları, eylemin amacının yalnızca ürün oluşturmak olmadığını ortaya koyar hale gelmiştir.

Mekânlar ve ürünler tasarlanırken öncelikli bilgi kaynağı insan olup (Odabaş Uslu ve Güneş, 2017, s. 33), ister iyi ister kötü uygulanmış olsun, tasarımlar teknolojik süreçler, toplumsal yapılar, iktisadi sistemler ya da başka herhangi bir nesnel kaynak tarafından belirlenmemiştir. Tasarımlar insanların kararları ve seçimleri sonucunda oluşmuştur. Bağlamın ve koşulların etkisi hissedilir boyutlarda olsa da tasarım pratiğinin bütün düzeylerinde alınan kararlarda insan faktörü mevcuttur (Heskett, 2017, s. 15-16).

Tasarım fiziksel dünya ile uğraşan, yapılanmış çevreyi yaratan, insan ihtiyaçlarına yanıt veren bir eylemdir (Bayazıt, 2008, s. 173). Yapılan her bir tasarım insanlar içindir. Bu nedenle ortaya çıkarılan tasarım ve ürünlerin insanları doğal algı sınırları içerisinde ilişkilendirilmesi gerekmektedir (Küçükerman, 1973'ten aktaran Yılmaz, 2017, s. 67). Bu sebeple tasarlama eylemi, yaşamın her evresinde insan beceri ve gereksinmelerini bilme, anlama ve bunları göz önüne almayı gerektirmektedir (Hacıhasanoğlu, 2003, s. 96).

Tasarım “şeyleri” insanlar için anlamlı hale getiren, algıyı ve deneyimi temel kaygısı olarak gören duyumsal bir aktivite olup (Krippendorff, 1989, s. 9), tasarım insanlarla ilişkili bir deneyim yaratmaktadır (Rhea aktaran Buchanan, 2000, s. 3). Ancak tasarımı deneyim olarak tanımlamak için odak noktasını tümüyle fiziksel olan varlıklardan, içlerin ya da mekânların insani “anlamlar”ına kaydırmak gerekmektedir. Bu duyumla tasarım yapmak, ilişkiseldir. Öğeler, oluşumlar, roller ve insanlar arasındaki bağlantılarla ilişkilidir. Bu noktada tasarım deneyimi, daha derin ve daha geniş tasarım anlayışını bir bütün olarak sunmaktadır (Kandemir, 2018, s. 121).

Tasarlama eylemi insanların düşünceleri, günlük aktiviteleri, toplumsal ilişkileri, etik değerleri, kendini gerçekleştirme istekleri, refah seviyeleri ve uyum içerisinde yaşamaları ile ilgilidir. Bu sebeple insan çevresini tasarlamak, hümanist bir çalışma olarak sınıflandırılabilir, çünkü doğaya ve yasalarına, bireyin ve toplumunun ilgi alanlarına ve ideallerine saygılı olmayı teşvik etmektedir (Benzel, 1997, s. 51). Tasarım insanların gereksinimlerini gideren ya da onu nasıl gidereceğini söyleyen bir eylemken (Bilge, 2011, s. 49) insanların biyolojik, fiziksel, psikolojik, estetik ve ruhsal ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılamak amacıyla yapılmaktadır (Benzel, 1997, s. 19).

Şekil 3.2. *İstenilen durumun kavramsallaştırılması.*

a) Memnuniyetsizlik hali, (b) Kavramsallaştırılmış memnuniyet durumu.

Kaynak: *Rosenman ve Gero, 1998, s. 164*

Bu amaç tasarımcıların tatmin edici olmayan mevcut durumları iyileştirmesine, önceden var olmayan bir duruma ulaşmak amacıyla bilinçli bir oluşum içerisine girmesine sebep olmaktadır. Mevcut durumdan memnuniyetsizlik algısı ise, istenen bir durumun kavramsallaştırılmasını sağlamaktadır. Örneğin, yağmurda ıslanmak, bireyin ıslanmayacağı durumun istenmesini sağlayarak bu durumun kavramsallaştırmasına sebep olmaktadır. İstenen bir durumun bu şekilde kavramsallaştırılması, kasıtlı veya amaçlı bir sürecin aktivasyonunu başlatmaktadır. Dolayısıyla ortaya çıkan eserler, ihtiyaçları karşılamak için gereken eylemlerin uygulanmasıdır ve insanların niyetleri sonucu ortaya çıkmaktadır (Rosenman ve Gero, 1998, s. 163-164).

Tasarlama eylemi ve insan ilişkisi bağlamında tasarımcıların görev ve sorumluluklarını Bilge “tasarımcı başkaları adına konuşan kişidir. Tasarımcı tümüyle özgürse, tasarımcı değildir şeklinde ifade etmektedir (Bilge, 2011, s. 45). Gregory’e (1966, s. 35) göre tasarımcı tasarımıyla insan memnuniyetinin yerine getirilmesini planladığından tüm tasarımların sonu insan memnuniyetidir. Bir tasarım memnuniyeti sağlayamazsa, başarısız olmaktadır (Gregory, 1966, s. 7). Bu noktada tasarımcıya düşen görev tasarım ürünlerini birileri için anlaşılabilir veya anlamlı kılmaktır (Krippendorff. 1989, s. 9).

Bu noktada Heskett tasarlanan nesnelerin, nasıl yaşayacağımıza ya da yaşamamız gerektiğine ilişkin fikirlerin önemli birer dışavurumu; somut biçime kavuşturulmuş halleri olduğunu belirtirken (Heskett, 2017, s. 59), Corbusier ise, insanların anlam veremediği ürünler ve mekânlar karşısında vereceği tepkileri şu sözlerle ifade etmiştir: insan denilen yaratık, nasıl tutacağını bilmediği yeni gereç karşısında nefessiz, soluk

soluğa kalıyor; gelişme ona övülmeye değer olduğu gibi, tiksinti vericide görünüyor; zihninde her şey bulanıyor; kendini daha çok çılgın olayların buyruğunda tutsak hissediyor ve özgürlüğüne kavuşma, rahatlama, iyileşme duygusundan yoksun hale geliyor (Corbusier, 2017, s. 289).

Bu noktada tasarımın, doğası gereği insanların çevresi ile olan iletişimini ve uyumunu, yaşam kalite ve konforunu belirlediği görülmektedir. Bu bağlamda tasarımcının en temelde toplumun yapı taşı olan bireylere karşı sorumluluklar taşır hale geldiği görülmektedir. Tasarım, bireylere olasılıklar sunarak yapabilecekleri şeylerin sınırlarını genişletmektedir. Var olan durumları iyileştirirken, bireylere yeni yaşam tarzları önerirken, sosyal ve kültürel düzene, insan ilişkilerine şekil verir hale gelmektedir.

Bu noktada tasarımcının temelde herkesin eşit erişiminin olduğu tasarımlar yaparken, insanlara göre düşünme refleksi kazandığını belirten Bilge, tasarımcı için bireyin algılama biçiminin, zevki, eğilimleri ve dünya görüşünün önemli hale geldiğini dile getirmektedir (Bilge, 2011, s. 51). Toplumdaki bireyin temel davranış, algı ve hareket özelliklerinin öncelikli kaynak olduğu tasarlama eyleminde farklı yetilere sahip bireylerin kapasiteleri ve özellikleri hakkında bilgi sahibi olmak temeldir (Odabaş Uslu ve Güneş, 2017, s. 33).

Bireylerin fiziksel, sosyal ve psikolojik ihtiyaçları düşünülmeden yapılan tasarımlar kullanıcıların günlük hayatını zorlaştırmaktadır. Tasarımcının, kullanıcı gereksinimlerini geniş bir kullanıcı kitlesi için düşünememiş, tam olarak anlayamamış veya teknolojik ve estetik özelliklere birincil derecede odaklanarak kullanılabilirliği ikinci plana almış olma durumu bireylerin tasarım yoluyla engellenmesine ya da dışta bırakılmasına neden olmaktadır (Ergenoğlu, 2013, s. 24).

Yapılan bu tanımlamalarda tasarımın, var olan ya da gelecekte var olabilecek problemlere çözüm üretmeyi amaçlayan bir kavram olarak nitelendirildiği görülmektedir. Tasarımcının bu noktadaki görevi insanın sahip olduğu verileri ve değerleri en iyi şekilde analiz ederek bu veri ve değerlere yönelik tasarımlar yapmasıdır. Bu noktada tasarım sürecinde bireylerin fiziksel, sosyo-kültürel ve psikolojik gereksinimleri bütünlük olarak önemli veriler haline gelmektedir. Bu noktada insana ait fiziksel, sosyal ve

psikolojik veriler arasındaki ilişkilerin kavrayıp, tasarım probleminin tanımlanma ve çözülme sürecine dahil edilmesi önemli hale gelmektedir.

Merkezinde insanın yer aldığı tasarım kavramı insanların yetenek ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak, toplumdaki bireylerin birbiri ve çevresi ile iletişim kurmasını sağlamaktadır. Bu nedenle de tasarlama eylemi yaşamın her evresinde soyut-somut, zihinsel-fiziksel, bireysel-toplumsal her türlü insani gereksinimlerin farkında olmayı, onları anlamayı ve göz ardı etmemeyi gerektirmektedir. Tasarım kavramı ile ilgili elde edilen tanım ve açılımlar, eylemin erişilebilirlik ve insan faktörü ile çoklu ilişkisini vurgular hale gelmektedir.

Tasarlama eyleminin birey ve toplum tarafından anlamlı olup geçerli kılınabilmesi için erişilebilir olması gerekli hale gelmektedir. Yapılan tasarımların bireylere ulaşması, bireylerin fiziksel, sosyal, kültürel ve psikolojik ihtiyaçlarının dikkate alınması ile mümkün olabilmektedir. Çalışma kapsamında elde edilen literatür verilerinde, tasarım sürecinde fiziksel ve zihinsel özellikleriyle insana-bireye bütüncül olarak yaklaşılması gerektiğine değinilirken, bu özelliklerin her bir birey için değişken olabileceğinin vurgulanması dikkat çekmektedir. Bu farkındalıkla ele alınan çalışmada tasarım sürecine veri teşkil edecek şekilde birey, tümel bir çerçeve de incelenerek değerlendirilecektir.

3.2.1. Tasarım kavramı ve eyleminde insan faktörü

Bireylerin sahip olduğu fiziksel, sosyo-kültürel, psikolojik veriler ve değerler tasarım sürecinde belirleyici olmaktadır. Toplumdaki bireyler arasında bu özelliklerin farklılıklar içerirken, her bir bireyin yaşam süresi boyunca da değişimler gösterdiği dikkat çekmektedir. Buna rağmen Tural (2018, s. 66)'in de vurguladığı gibi mekânın ve ürünün kimin için üretildiği sorusu özel durumlar dışında “kullanıcıyı” yani “insanı” işaret etse de geçmişten beri süregelen yaygın tasarım anlayışının ortalama kullanıcı grup üzerinden şekillendiği de bilinmektedir.

İlter'in deyimiyle gereksinimlerimizi karşılamak için inşa ettiğimiz yapıları çevreyi ve bu yapıları çevrede kullandığımız objeleri tasarlarken bunları kullanacak bireylerle ilgili bazı ön kabuller kullanılmaktadır. Standart olarak adlandırdığımız bu kabuller için alışlagelmiş yaklaşım genç, sağlıklı ve ortalama boy ve kiloda bireylerin esas alınması yönündedir (İlter,2015, s. 2). Belki de bu noktada acaba "Birey nedir?", "insan her şeyin

ölçüsüdür" fakat "insan" neye benzer? sorularına yanıt aramak gerekmektedir (Koca ve Yılmaz, 2017, s. 15).

Tasarlama eyleminde bireyin yerini sorgulayan Norman'a göre ortalama insan diye bir şey yoktur ve bu durum genellikle herkese uygun tek bir çözüm bulması gereken tasarımcı açısından bir sorun oluşturur (Norman, 2017, s. 256). Toplumun her bir üyesi, farklı yeteneklerle dünyaya gelmiş, farklı eğitimlerden geçmiş ve en nihayetinde farklı ihtiyaçlarının karşılanmasını isteyen, farklı kullanım kolaylıkları arayan bireylere dönüşmüştür (Olguntürk, 2007, s. 10). Bunun yanı sıra insanlar hareket kapasiteleri, işitme ve görme yetenekleri yönlerinden farklılık gösterdiğinden herkes kendi fiziksel yetenek ve kısıtlamaları içinde de istisnadır (Koca ve Yılmaz, 2017, s. 1). Bu bağlamda toplumdaki bireylerin çeşitliliği standart olarak kabul edilen bir insana göre yapılan tasarım ve düzenlemeler ile büyük tezat oluşturabilmektedir (Yılmaz ve Diktaş, 2018, s. 133).

Zamanla, tasarımcıların hiç mevcut olmayan ortalama kişiler için değil, herkesin gereksinimlerini karşılamak için tasarım yapmaları gerektiğinin bilincine varılmıştır (http-2). Norman (2017, s. 257) tasarımcının, elindeki verilerle neredeyse herkesin, örneğin, % 90-95, belki de % 99'a giren herkesin gereksinimlerini karşılamaya çalıştığını, ancak dünyadaki insanların % 99'u için tasarım yapıldığında dahi 70 milyon insanın bunun dışında kaldığını dile getirmektedir. Bu doğrultuda tasarımcının, "herkes" in ihtiyaçlarına cevap verebilecek ürün ve çevreler önerebilmesi için öncelikle "herkes" i oluşturan bireyleri tanıması, çeşitliliğini kavraması, mekânsal ihtiyaçlarını, yapıli çevre ile etkileşim biçimlerini, sorunlarını, beklentilerini anlaması gerekmektedir (Demir Mishchenko, 2014, s. 108). Bunu yaparken de tasarımcılar kendi kişisel özelliklerini bir kenara koyarak ürünlere, mekânlara ve çevrelere bir bütün olarak bakıp bireylere eşdeğer deneyimler sağlayan tasarımlar ortaya koyar hale gelmelidir (http-1).

Tural (2018, s. 67)' in ifadesiyle sahip olduğu hakları kullanabilmesi için yalnızca insan olmanın yeterli olduğu bir dünyada herkes için eşit, benzer ya da eşdeğer yaşam koşullarının sağlanması beklenmektedir. Ünver ve Yamaçlı (2014, s. 218)' ya göre insan ihtiyaçları evrensel olduğu için -diğer bir deyişle belli bir toplumsal yapıya, bir coğrafyaya ya da herhangi bir özel durum ve şarta özgü olmadığı için- bu ihtiyaçların

karşılanmasına yönelik fikir, proje ve uygulamaların da evrensel olması şart hale gelmektedir.

Norman'ın ifadesiyle iyi tasarım, kullanılabilir ve anlaşılabilir tasarım olduğundan (Norman, 2017, s. 269) bireyin ilgi ve beceri düzeyine göre tasarım yapılmalı, fazlasıyla genellenmiş, doğruluğu olmayan basmakalıp tanımlardan kaçınılmalıdır (Norman, 2017, s. 257). Bu bağlamda ürün ve mekân tasarımlarında uygulanması gereken anlayış, farklı ihtiyaçları olanları da kapsayan, sağlıklı ürünler ve ortamlar yaratma çabasını somutlaştıran bir yaklaşım olmayı gerektirmektedir (Yılmaz ve Diktaş, 2018, s. 133).

Yapılan tasarımlarda kullanıcı gereksinimleri sadece belirli bir bakış açısı ile değerlendirilmemeli, çevre, mekân, donatım ve ürünler belirli özellikleri olan gruplara kapatılmamalıdır (Hall ve Imrie 1999'dan aktaran Hacıhasanoğlu, 2003, s. 101). Bu noktada ihtiyaçlara ve tüm taleplere erişilebilirlik düşüncesi, tasarımlarda temel ilke olarak ele alınmalıdır (Yılmaz ve Diktaş, 2018, s. 136). Koca ve Yılmaz (2017, s. 1)'a göre yapılan tasarımların erişilebilir olarak nitelendirilebilmesi için toplumdaki tüm bireylerin (engelli, geçici engelli, yaşlı, çocuk, hamile vs) yardıma ihtiyaç duymadan bağımsız olarak kullanabileceği ürünler ve mekânlar olmaları ön koşul oluşturmaktadır.

Bir insani eylem olarak açığa çıkan tasarımın hayatımızın her alanında yer aldığı görülmektedir. Bireyler günlük hayatlarını devam ettirebilmek için pek çok tasarlanmış soyut-somut oluşuma ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada toplumdaki tüm bireyler kentsel, kamusal ve özel mekânlarda, tasarlanmış her üründe herhangi bir fiziksel ve bilişsel kullanım güçlüğü ile karşılaşmadan ürünle etkileşime girebilmeli, tasarımlara eşit şekilde erişebilmelidir. Tasarımcılar bireylerin anlamlandırabildiği, bireylere fayda sağlayan ürünler ortaya koymalı, tasarlanmış her "şey" bir ayrıştırma ya da öne çıkarma olmadan bütün insanları kapsamalıdır. Toplumdaki bireylerin sosyo-kültürel, bilişsel ve fiziksel yeterlilik düzeyleri eşit olmadığından mekânlar ve ürünler bu çeşitlilik göz önüne alınarak tasarlanmalıdır.

Bu durum içinde yaşadığımız mekânların, kullandığımız ürünlerin, yaş, yetenek ve tecrübe olarak farklılaşan geniş bir insan kitlesine hitap etmesini zorunlu kılmaktadır. Oysaki yaşadığımız çevrede konutlardan kamusal mekânlara, sirkülasyon alanlarından ulaşım araçlarına tüm araç ve ortamlar ortalama insana göre tasarlanmakta, insanların sahip oldukları fiziksel, sosyo-kültürel ve bilişsel özelliklerden dolayı çeşitlilik gösterdiği

gerçeği dikkate alınmamaktadır. Bu noktada standart hale getirilmiş “normal” insan tipolojisiyle tasarım, toplumdaki çeşitliliğe cevap veremez hale gelmektedir. Bireylerin normal olan ya da olmayanlar şeklinde ayrılarak, yapılan tasarımların kullanımının bazı gruplara kapatılması tasarımın kapsayıcılığı ile örtüşmemektedir. Fiziksel ve toplumsal bütünleşme adına yapılan tasarımlarda insanlık halleri en geniş perspektifle düşünülmeli, tasarımcı olabildiğince esnek çözümler üreterek toplumdaki çeşitliliği göz ardı etmemelidir.

Dünyada tıp alanındaki gelişmeler sonucu insanların hastalıklardan ve kazalardan daha çok kurtulabilmeleri, nüfus artışı, kentleşme, yaşanan savaşlar ve doğal afetler, insan ömrünün uzaması, insanlık hallerindeki çeşitlenmenin artmasına, farklı özelliklere sahip bireylerin bir arada yaşamasına sebep olmaktadır. Çocukların, yaşlılar, hamileler, bebek arabalıları, eşya ve yük taşıyanlar, iri ve şişman kişiler, çok uzun ve çok kısa boylu kişilerin bu çeşitliliğin yalnızca bir kısmını oluşturduğu görülmektedir.

İnsanın değişen bir olgu olduğu gerçeği fiziksel ve bilişsel özelliklerinin zaman içerisinde dönüşmesine, yaşam süreci boyunca birçok değişim geçirmesine neden olmaktadır. Bu süreçte fiziksel olarak bireyin doğumdan ölüme yaşadığı geçici ya da kalıcı değişimler: sakatlanmalar, hamilelikler vb. en genel çerçevede engeller olarak görülmektedir. Bireylerin gün içinde yaşadıkları uykusuzluk, yorgunluk, dikkat eksikliği gibi durumlar dahi engel kapsamına girmektedir. İster tümel ister tikel olsun insan yaşamı değişirken engellere maruz kalabilmekte, bu çerçevede engel kavramı tasarımda herkes için erişilebilir nitelikte düzenlemeler yapılabilmesi için önemli hale gelmeye başlamaktadır.

Engellilik ile ilgili yapılan tanımlara bakıldığında engelli bireyler Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'nde " çeşitli engellerle karşılaşmaları halinde diğer bireylerle eşit bir biçimde topluma tam ve etkili şekilde katılmalarını engelleyen uzun süreli fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal sakatlığı olan kişiler " olarak tanımlanmaktadır (BM Engelli Hakları Sözleşmesi, 2006) Bununla birlikte Türk Standartlarına göre ise, engellilik, özründen dolayı yaş, cinsiyet, sosyal ve kültürel faktörler açısından kişinin toplumsal rollerini yerine getirmesinin kısıtlanması, yani engellenmesi durumu olarak nitelendirilmiştir. Burada özürlülük nedeniyle oluşan sınırlılıklar, sosyal yaşamı

sınırladığında, kişinin yalnızca özürlü olmakla kalmadığı, aynı zamanda "engelli" haline geldiği belirtilmiştir (TS 9111, 2012, s. 2).

Bu bağlamda özürlülük ve engellilik arasında belirgin bir fark olduğu dikkat çekmektedir. Aysoy, özürlülük ve engellilik kavramları arasındaki ayrımı şu şekilde ifade etmektedir: “Özürlülük” terimi, dünyanın herhangi bir ülkesinde, herhangi bir kesimin karşılaştığı çok sayıda ve değişik işlevsel sınırlılıkları özetlemektedir. “Engellilik” terimi ise, toplum yaşamında, başkalarıyla eşit düzeyde yer alma fırsatlarının yitirilmesi ya da sınırlanması anlamına gelmektedir (Aysoy, 2004, s. 16). Bu bağlamda bireylerin sahip oldukları özürlerden dolayı toplum yaşamı içerisinde sosyal, kültürel, ekonomik faaliyetlere diğer bireylerle eşit ya da eşdeğer düzeyde katılım fırsatı bulamama durumunun engellilik olarak tanımlandığı görülmektedir. Kısacası engellilik, toplumun özürlülüğe ya da farklı insanlık hallerine olan tepkisi haline gelmektedir.

Tüm bireylerin, yaşamının bir döneminde sağlıklı bir düşüş yaşayıp, bazı engelleri deneyimleyebileceği düşüncesiyle engellilik, dinamik ve koşullarla ilişkili bağlamsal bir değişken olarak görülmektedir (http-2). Bu nedenle engellik; az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin hepsinde var olan ve önemli bir toplumsal sorun olarak karşımıza çıkan sosyal bir olgu haline gelmektedir (Şen, 2017, s. 211). Bu noktada toplumdaki bireylerin tutum ve davranışları, alışkanlıkları mekânların ve ürünlerin erişilebilir olmasını sınırlandıran ya da kolaylaştıran bir konu (Odabaş Uslu ve Güneş, 2017, s. 31) olarak değerlendirilmektedir.

Bireyler arasındaki fiziksel ve bilişsel farklılıklar bireylerin yaşadıkları çevrenin ve kullandıkları ürünlerin tasarlanma şeklinin önemini arttırmaktadır. Yapılan tasarımların niteliği bireylerin çevresi ile olan etkileşiminde belirleyici bir rol üstlenerek kimi zaman bireyleri engellemekte ve engelliliğe neden olmaktadır. Tasarımcıların öncelikleri ve tutumları farklı biçimde yaşayan ya da yaşamak durumunda kalan bireylere eşit haklar ve kolaylıklar sağlamalıdır. Yapılan tasarımların genel olarak insanlar için olması durumu, beraberinde kapsayıcıyı olmasını da gerektirmektedir.

Ender (2007, s. 23), yapılan tasarımlarda insan faktörünün en geniş tanımıyla düşünülmemiş olmasının yol açtığı sıkıntıları şu sözlerle ifade etmiştir: Bireyler; sosyal yaşamlarında mobilya, konut, faaliyet alanları ve çevre tasarımıyla kaynaklanan yanlış ve eksik tasarım uygulamaları nedeniyle zorluklarla karşılaşabilmektedirler. Benzer bir

şekilde Kaplan ve Ulvi (2009, s. 1483)'de bireylerin kent mekânlarını kullanırken ve kent içi yolculuklarında fiziksel, psikolojik ve ekonomik engellerle karşılaşabildiğini, erişilebilirlik ve hareketlilik gereksinimleri bağlamında bireylerin karşılaştığı fiziksel ve psikolojik engellerin düşünüldüğünden çok daha fazla olduğunu savunmuştur.

Doğru planlanmayan, ulaşılabilir olmayan çevrelerde ve ürünlerde engelli kişiler işgücüne katkıda bulunamadıkları gibi, erişilebilir olmayan tasarımlar nedeniyle engellenen bireyler kendi günlük ihtiyaçlarını dahi karşılamakta zorluk çekmektedir (Kalaycı, Kutay, Kesim, 2006, s. 239). Taneli (2009)'nin de vurguladığı gibi kişi aslında beklenmedik değişiklikler yaşamamaktadır; içinde bulunduğu fiziksel çevre, bu değişikliklere cevap verememektedir. Bir anlamda mekân, sürdürülebilir yaşantıya olanak tanımamaktadır ([http-3](http://3)).

Kentsel ölçekten ürün ölçeğine yapılan tasarımlarda farklı özelliklere sahip bireyler göz önünde bulundurulmamaktadır. Bu bağlamda bireyler tasarlanmış çevrelerde ya da ürünlerde fiziksel, sosyo-kültürel, bilişsel, psikolojik birçok engelle karşılaşabilmektedir. Bireylerin bu şekilde engellenmesi temel yaşam haklarından yararlanmasını imkansız kılarak toplumsal yaşamdan soyutlanmasına neden olmaktadır. Akbulut (2012, s. 33-34)'un ifadesiyle de toplumda özürlü bireyler tüm gereksinimleri toplum tarafından karşılanması gereken, merhamete ihtiyacı olan, kendi kendine yetemeyen bireyler olarak görülmektedir. Bu durumda özürlüler toplumda üretim sürecinde yer alması gerekmeyen bireyler olarak konumlandırılmaktadır. Ancak bütün bu davranış kalıplarının, psikolojik, sosyolojik ve hukuki irdelemeler süzgecinden geçtiğinde, özürlü bireyleri dışlayan, yok sayan ve ötekileştiren sonuçlar doğurduğu açıkça görülmektedir.

Genel olarak zaman içerisinde engellenen insan sayısında yaşanan artışın, konuya verilen önemi arttırdığı, dünyada ve Türkiye'de bu bağlamda çalışmalar yürütülmesine sebep olduğu görülmektedir. Örneğin Dünya Engellilik Raporu (2011, s. 1)'nda belirtildiği gibi, Dünya Sağlık Örgütü'nün 1970'lere ait tahminlerinde engellilerin Dünya nüfusundaki oranı %10 iken 2010 dünya nüfus tahminlerine göre, bir milyardan fazla insanın veya dünya nüfusunun yaklaşık %15'inin bir tür engellilik ile yaşadığı tahmin edilmektedir.

Engelli nüfusun tespit edilmesi amacıyla ulusal düzeyde yapılan ilk araştırma olan Türkiye Özürlüler Araştırması da, Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı ve Devlet

Planlama Teşkilatı ile işbirliğinde Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından uygulanmış ve 2002 yılında yayınlanmıştır. Buna göre özürlü olan nüfusun toplam nüfus içindeki oranı % 12.29'dur. Ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma ile zihinsel özürhüleri oranı %2.58 iken süregelen hastalığı olanların oranı ise % 9.70'dir (Türkiye Özürlüler Araştırması, 2004, s. 5).

Ayrıca Türkiye'deki engellilere yönelik düzenlemelerin değeriendirilmesi amacıyla, Türk İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından “Belediyelerin Engellilere Yönelik Hizmetleri” araştırması yapılmıştır. 2009 ile 2018 yılları arasında bireylerin memnuniyet yüzdelerindeki artış, tasarımın kapsayıcılığı konusunun hem Dünyada hem de Türkiye’de her geçen gün önem kazanmaya devam edip, toplumdaki bireylerin çeşitliliğini dikkate alan tasarımların yapıldığını göstermektedir.

Tablo 3.2. *Belediyelerin engellilere yönelik hizmetlerinden memnuniyet*

Kaynak: TÜİK/ <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=100&locale=tr> (http-4)

Yıl	Memnuniyet Düzeyi % (Memnun)
2009	36,04
2010	40,35
2011	40,1
2012	42,2
2013	45,39
2014	40,8
2015	42,48
2016	47,43
2017	44,81
2018	46,61

Engellilik konusunun önemli alt başlıklarından birinin de yaşlanma olduğu görölmektedir. Taneli (2009)’nin ifadesiyle yaşlanan kişiyi biyolojik, psikolojik ve sosyolojik bağlamda değişiklikler beklemektedir. İşitme kaybı, hareketlilikte azalma, bilişsel sorunlar gibi artan fiziksel kısıtlılıklar dolayısı ile kişinin gittikçe “engelli” olacağından söz edilebilmektedir (http-3).

2020 yılına gelindiğinde, Birleşik Krallık'taki yetişkin nüfusunun yarıya yakınının 50 yaşın üzerinde; ABD nüfusunun yüzde 20'sinin ve Japon nüfusunun yüzde 25'inin 65 yaşın üzerinde olacağı öngörülmektedir (Burton ve Mitchell, 2006, s. 5). “Böylece 2025

yılında 60 yaş üzerindeki bireylerin sayısının 1,2 milyar, 2040 yılında 1,3 milyar, 2050 yılında gelişmekte olan ülkelerle birlikte 2 milyar olacağı öngörülmektedir (Karakuş, 2015, s. 7).

Dünya Nüfusunun yaşlanma verilerine göre de, 2050'de, dünya nüfusunun yaklaşık yarısı, nüfusun en az yüzde 20'sinin 60 yaş ve üstü olduğu ülkelerde veya bölgelerde yaşayacak ve her dört kişiden biri yaşlı insanların nüfusun yüzde 30'undan fazlasını oluşturduğu ülkelerde yaşamını devam ettirecektir (World Population Ageing 2015, s. 32). Yapılan bir diğer araştırmada, Türkiye İstatistik Kurumu Hayat Tabloları çalışması ile her yaştaki nüfusun ölümlülük olasılıklarını ve hayatta kalma sürelerini ayrıntılı olarak açıklamıştır. Çalışmanın ilk kez yapıldığı yıl olan 2013'de Türkiye geneli için doğuştan beklenen yaşam süresi 76,3 yıl (Türkiye İstatistik Kurumu, 2014) iken 2015/2017 yılında yapılan son çalışmada bu süre 78 yıl olarak açıklanmıştır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2018).

Yaşlı nüfusun artışı gibi kentleşmede, 21. yüzyıla şekil veren en önemli küresel eğilimlerden biridir (World Health Organization, 2007, s. 1). 2030'a kadar, demograflar dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 61'inin kentsel bölgelerde yaşayacağını ve bu durumun dünyanın kentsel nüfusunu 5 milyara yaklaştıracığını tahmin etmektedir (Cohen, 2006, s. 68). Yapılan çalışmalar hem Türkiye'de hem de dünyada kentleşmenin arttığını ve nüfusun yaşlandığını göstermektedir. Artan ortalama yaşam süresi içinde bulunduğumuz çevrede daha uzun süre barınacağımız anlamına gelmektedir. Bu veriler, tasarımın erişilebilirliği konusuna bir ivme kazandırılması için yeterli olmalıdır (<http-3>).

Tasarımın erişilebilirliğinin bireyin fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlarına bağlı olduğu, ancak merkezde yer alan insan kavramının aynı zamanda topluma tümel bir bakışta sunduğu görülmektedir. Bu noktada bireyin gereksinimlerinin ne olduğu bağlamında Maslow'un ihtiyaçlar piramidi ile tasarımların herkes için yapılması, bireylerin fırsat ve olanaklardan eşit derecede yararlanma hakkına sahip olması bağlamında Goldsmith'in evrensel tasarım piramidinin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi önemli bulunmaktadır.

Şekil 3.3. Maslow ihtiyaçlar piramidi

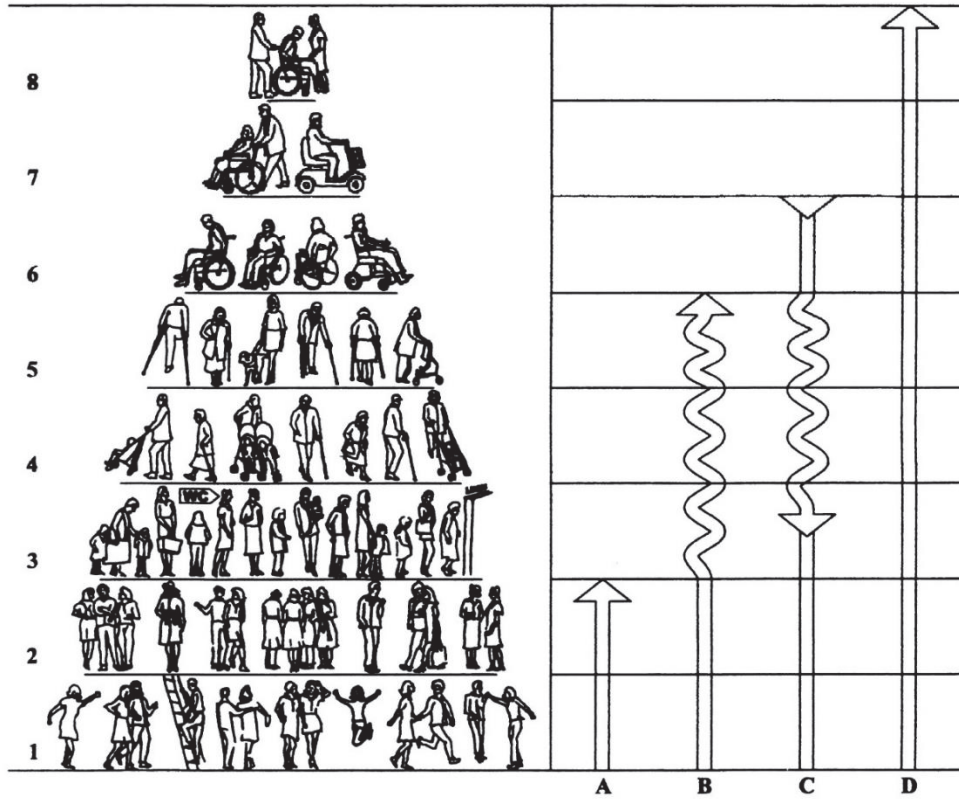
Kaynak: Maslow, 1943, s. 388-389

Maslow'a göre insan ihtiyaçlarının ilk basamağını beslenme, uyku, boşaltım gibi fizyolojik gereksinimler oluşturmaktadır. Daha sonraki basamakta kişinin güvenlik gereksinimleri yer alırken, bir üst basamak ait olma ve sevgi gereksinimleri ile ilgilidir. Son basamakta ise yaratıcılık, problem çözme gibi konuları içeren kişinin kendini gerçekleştirme gereksinimi yer almaktadır (Maslow, 1943, s. 389-389).

Goldsmith'in Evrensel tasarım Piramidi'nde ise sekiz seviyenin ilk basamağında herhangi bir hareket kısıtlaması bulunmayan zinde ve çevik insanlar yer alırken 2. basamağında atletik olmasa bile kendi ihtiyaçlarını karşılayabilen ve herhangi bir yetersizlik yaşamayan insanlar yer almaktadır. 4.sırada kendini sakat olarak görmeyen ancak bir yardımcı eleman sayesinde etrafta dolaşabilen, 5. sırada engelli ancak ayakta gezeabilen insanlar bulunurken daha üst basamaklarda diğer bireylerden yardım almaya ihtiyacı olan engelli kişiler yer almaktadır (Goldsmith, 2000, s. 2).

Piramidin ilk basamağında tasarımcıların ortalama kullanıcı grup olarak dikkate aldığı insanlar bulunduğu üst basamaklara çıkıldıkça yapılan tasarımlarda dışarıda

bırakılan, göz ardı edilen bireylerin yer aldığı görülmektedir. Goldsmith kullanıcı gruplarını sınıflandırdığı piramitte yapılan tasarımların evrensel tasarım anlayışına yaklaşma durumunu A, B, C ve D noktaları ile belirtmiştir. D noktasında, yapılan tasarımlarda toplumdaki tüm bireyler dikkate alınmış ve tasarımın özünde yer alan kapsayıcılık kavramı vurgulanmıştır.

Şekil 3.4. Evrensel tasarım piramidi

Kaynak: Goldsmith, 2000, s. 3

Maslow insan gereksinimlerini fiziksel ve sosyal boyutlarıyla değerlendirirken Goldsmith tasarımın kapsayıcılığına yönelik verileri insanların hareket kapasiteleri, yaşam süreleri gibi fizyolojik veriler bağlamında değerlendirmektedir. Maslow bireyin yaşamında doyum noktasına ulaşabilmesi için karşılanması gereken fiziksel, bilişsel, duygusal ihtiyaçlara dair bir çerçeve sunarken Goldsmith bu beklenti, ihtiyaç ve isteklerin karşılamasına ilişkin adımların kapsayıcı olması gerektiğini belirtmektedir. Bu doğrultuda Goldsmith bireylerin yeteneğinin değişkenlere bağlı göreceli bir kavram olduğunu ve yapılan tasarımlara nasıl yansıdığını evrensel tasarım piramidi ile anlatmaktadır. Bu noktada toplum içerisinde yer alan her birey tüm mekânlara erişebilmek ve onu kullanabilmek hakkına sahiptir. Yaşam koşullarının herkes için eşit

olduğu bir toplumsal yapının oluşturulabilmesi yapılan tasarımların özürllüler, yaşlılar, çocuklar gibi farklı insanlık hallerine sahip bireyler için özel düzenlemeler gerektirmeyen toplumdaki tüm bireyleri içine alan kapsayıcılıkta olmalarına bağlı hale gelmektedir.

Koca ve Yılmaz (2017, s. 3-4)'ın ifadesiyle yaşam sürecinin değişik aşamalarında gereksinimlerin de farklılaştığı düşünüldüğünde, tasarımda kullanıcı boyutunun çok yönlü olarak düşünülmesinin gerekliliği daha iyi anlaşılmaktadır (Koca ve Yılmaz, 2017, s. 3-4). Ergenoğlu, toplumu oluşturan her bireyin eksiksiz olarak toplumsal hayata dahil olabilmesi, ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için gerekli olan kapsayıcı fiziksel çevrenin, ancak farklı insanlık halleri ile ilgili anlayış ve farkındalıkların gelişmesi ile mümkün olabileceğini vurgulamaktadır (Ergenoğlu, 2013, s. 91). Bu bağlamda toplumdaki bütün bireyleri kapsayan tasarımlar yapmanın önemi her geçen gün artmaktadır. DESA'dan aktarımla kapsayıcılık kavramı, bireylerin yaşamdaki tüm potansiyellerine ulaşabilmeleri için herkese fırsat eşitliği sağlayan bir süreç olarak görülmektedir. Bu çok boyutlu süreç toplumun her üyesinin yaşamın her alanına tam ve aktif katılımını sağlayacak koşullar yaratmayı amaçlamaktadır (DESA, 2009, s. 3).

Bu durumda mekânları ve ürünleri diğer kullanıcılarla aynı anda kullanan veya kullanma gereksinimi duyan, "farklı" olarak nitelendirilen kesimlere özgü tasarım ihtiyaçları doğacak olsa da, bu genel algı yerine; her canlıya uygun ortak tasarımlar üretmek gereği ortaya çıkmaktadır. Kullanıcıların mekânsal hareketine yönelik tüm ihtiyaçlarına cevap verme koşulu, tasarımcıların üretimlerinin çok geniş bir alanı kapsadığını, tasarımların hassas ve sürekli olması gerektiğini göstermektedir (Yılmaz ve Diktaş, 2018, s. 133). Bu noktada tasarımlar farklı insan grupları tarafından kullanılabileceğinden, tasarımcılar çeşitli insanlık durumlarını düşünmelidir. Hedef mümkün olduğu kadar çok engeli kaldırmaktır. Bir tasarım veya çözüm bir grup insan için engeli azaltırken ya da kaldırırken diğer gruptaki insanlar için engel oluşturabilmektedir (D'Agostini vd., 2010, s. 5).

Koca ve Yılmaz (2017, s. 16) tasarımcıların, bütün bu sınırlamaların ve engellerin daha başından yaratılmasını önlemek ve var olan engelleri ortadan kaldırmak konusunda sorumluluk altında olduğunu, bu sorumluluğun, tasarım sürecinde "içerilen insanların" kapsamının genişletilmesi ile mümkün olabileceğini vurgulamıştır. Heylighen'in ifadesiyle de tasarımcılar arasında bireylerin engelli olma durumu tasarım özgürlüğünü

ve yaratıcılığını kısıtlayan bir veri olarak görülebilmekteyken (Heylighen, 2012, s. 23), ancak yapılan tasarımlara engelli kullanıcıların deneyim ve perspektiflerinin eklemesi çok yönlü ve kapsayıcı tasarımları ortaya çıkartabilmektedir (Heylighen, 2012, s. 37).

Taneli'nin ifadesiyle artık tasarım bir "başka" kişi için olmaktan çıkmış, "bir başka ben" için irdelenir duruma gelmiştir; bu da problemi çok daha anlaşılabilir ve elle tutulur hale getirmektedir (http-3). Bu yaklaşımla tasarımın ürünlere, mekânlara ve kentlere aktarımı, eşitlik ve eşitlikçi anlayış ön planda tutularak, farklı kullanıcı gruplarına yönelik belirli ölçütler ve gerekli standartlara dayalı ortak düzenlemelerin ortaya konulmasıyla somut bir hal alır hale gelmiştir (Yılmaz ve Diktaş, 2018, s. 138). Hanson (2004, s. 10) tasarım sonucu ortaya çıkan ürün ve mekânların insanlarla etkileşimini şu şekilde ifade etmiştir: Kötü tasarlanmış yapılar ve ürünler fiziksel, duyuşsal veya bilişsel engelli olanları, yaşlıları, çocukları, bebekli bireyleri, daha büyük, daha uzun veya daha küçük insanları engelleyerek günlük hayatın dışında bırakır. Bu yapılar ve ürünler bazı özellikleri ile genç ve sağlıklı bireyler için bile uygun olmayabilir. Neredeyse toplumdaki tüm bireyler, yaşamlarının bir döneminde yapıları çevrenin kullanılmasında bir sorunla karşılaşır. Bu durum herkesi yapılan tasarımların potansiyel veya gerçek mağdurları haline getirir.

Yapılı çevrenin, mekânların ve ürünlerin herkesin sağlıklı ve genç olarak görüldüğü senaryolara göre tasarlandığı görülmektedir. Toplumda yaşayan bireyleri tam ya da yarı bağımlı hale getiren bu durum, bireylerin günlük aktivitelerini yerine getirmelerini, kültürel ya da sosyal hayata katılabilmelerini olumsuz yönde etkilemektedir. Yapılı çevrede, tasarlanan ürünlerde, karşılaşılan zorluklar; kalıcı engel durumuna sahip bireylere, geçici engel durumu ile karşılaşan bireylere, yaşlılara, çocuklara, yük taşıyan insanlara, bebek arabalılarına kısacası toplumun tüm bireylerine etki etmektedir. Ana problem bireylerin, toplumsal ve sosyal alanların, ürünlerin ve hizmetlerin kullanımında eşit şartlara sahip olamamasıdır. Bu konuda bireysel ve toplumsal olarak bilinçlenmeyle birlikte toplumun ve yönetimlerin insana yönelik bakışının giderek değiştiği görülmektedir. Zaman içerisinde toplumdaki bireylerin tasarlanan mekân, ürün ve hizmetlere erişimi, çağdaşlık düzeyinin bir göstergesi olarak kabul görülür hale gelmiştir.

Gelişen ve değişen toplum yapısı ile birlikte, engellilerin tedavi edilmesi gereken tıbbi bir duruma sahip, bireyler olarak tanımlanması durumunun ortadan kalktığı

görülmektedir. Engellenen bireylerin kişisel bir trajediye sahip olduğunun kabul edilmesi ve normal kavramının dışında tutulması zaman içerisinde toplulukları ve kurumları harekete geçirmiştir. Birçok kurum ve kuruluş bireylerin erişim ve yaşam hakkı kapsamında fiziksel, duyuşsal veya bilişsel gereksinimlerine saygı duyulması gerekliliğini dile getirmiştir. Bu çerçevede yapılan çalışmalar bireyin toplum içerisindeki konumunu belirlerken, değişim gösteren insani değerlere cevap verebilen tasarımlara duyulan ihtiyacın dile getirilmesini sağlamıştır.

Bu çerçevede Tablo 3, erişilebilirlik için tasarım ve Evrensel Tasarım ile tam katılıma yönelik olarak; tarihi süreçte yapılan çalışmaları, bu çalışmalarda ortaya konulan beyanları ve yaşanan yaklaşım değişikliğini ortaya koymaktadır.

Tablo 3.3. Engelliler için medeni haklar: tartışmanın çerçeveselendirilmesi

Kaynak: Patterson,, 2003, ve Ginnerup, 2009, s. 15-19

1776	Bağımsızlık Bildirgesi'nde (<i>Declaration of Independence</i>) “tüm erkekler eşit yaratılmıştır” yazmaktadır.
1865	Anayasada On üçüncü Değişiklik (<i>Thirteenth Amendment to the Constitution</i>) ile kölelik ortadan kaldırılmıştır.
1920	On dokuzuncu Değişiklik (<i>Fourteenth Amendment</i>) ile kadınlara oy kullanma hakkı tanınmıştır.
1935	New York Şehri, Bedensel Engelliler Birliği (<i>League of the Physically Handicapped</i>) engellilere yönelik ayrımcılığı protesto etmiştir.
1964	1964 tarihli Medeni Haklar Yasası (<i>Civil Rights Act</i>), ırk, cinsiyet, ulusal köken veya dine dayalı istihdam ve kamuya erişim ayrımcılığını yasaklamıştır.
1967	İstihdam Yasasında Yaş Ayrımı (<i>Age Discrimination in Employment Act/ADEA</i>) 40 ile 65 yaşları arasındaki yaş ayrımcılığını yasaklamıştır. 1986 yılında, bu durum 65 olan yaş sınırını kaldırmak için değiştirilmiştir.
1968	Mimari Engeller Yasası (<i>Architectural Barriers Act</i>), federal olarak inşa edilmiş bina ve tesislerin fiziksel engelli kişilerin erişimine açık olmasını zorunlu kılmıştır.
1970	Sivil haklar örgütü olan <i>Disabled in Action</i> New York'taki devlet okulu sistemine yönelik başarılı bir istihdam ayrımcılığı davası açtıktan sonra çeşitli şehirlerde sakatlık hakları adına davalar düzenlemiştir.
1971	Alabama Eyalet Bölge Mahkemesi (<i>U.S. District Court of Alabama</i>), engelli kişilerin tedavi veya eğitim olmadan "gözüaltı kurumlarında" kilitlenemeyeceğini belirtmiştir

1971	Washington'daki engelli aktivistleri Başkanlık vetosunu protesto etmek için Rehabilitasyon Yasası'na (<i>Rehabilitation Act</i>) ne olacağını sorgulamıştır.
1973	Rehabilitasyon Yasası (<i>Rehabilitation Act</i>) ile, federal kurumlar tarafından yürütülen programlarda, federal istihdamda ve federal müteahhitlerin istihdam uygulamalarında engellilik temelinde ayrımcılık yasaklanmıştır. En önemlisi, Bölüm 504 (<i>Section 504</i>) ile federal finansal yardım alan herhangi bir faaliyet veya programda engellilere yönelik ayrımcılık yasaklanmıştır. Sağlık Eğitimi ve Refahı Sekreteri (<i>Secretary of Health Education and Welfare/HEW</i>) 28 Nisan 1977'ye kadar Bölüm 504'ü uygulayan düzenlemeler yayınlamamıştır.
1975	Tüm Engelli Çocuklar için Eğitim Yasası (<i>Education for All Handicapped Children Act /EAHC</i>) ile engelli çocukların bütünlük bir devlet okulunda eğitim alma hakkı olduğu belirtilmiştir. 1990 yılında iyileştirilen yasanın adı Engelli Bireyler Yasası (<i>Individuals with Disabilities Act/ IDEA</i>) olarak değiştirilmiştir.
1976	Engellilik hakları aktivistlerinin erişilebilir ulaşım için mücadelesi 1976'da Transbus grubu ile başlamış, 1983'te Erişilebilir Toplu Taşıma için Amerikan Engelliler organizasyonu (<i>American Disabled for Accessible Public Transit/ADAPT</i>) ile devam etmiştir.
1977	On ildeki engelli hakları aktivistleri, Rehabilitasyon Yasası'nın 504. bölümünü uygulayan düzenlemelerin yapılmasını zorlamak için Sağlık Eğitimi ve Refah Dairesi (<i>Department of Health Education and Welfare/HEW</i>) ofislerini işgal etmiş ve gösteriler düzenlemiştir. Gösteriler ülke genelindeki engelli topluluklarını canlandırmıştır. 28 Nisan'da, konu hakkında yapılan düzenlemeler imzalanmıştır.
1981	Engellilik Hakları Eğitim ve Savunma Fonu (<i>Disability Rights Education and Defense Fund/DREDF</i>) ve Engellilik Hakları Merkezi (<i>Disability Rights Center</i>), Bölüm 504 ve Tüm Engelli Çocuklar için Eğitim Yasası'nı (<i>EAHC</i>) uygulayan düzenlemeleri iptal etme tehdidine cevap vermiştir. Üç yıl sonra, düzenlemeleri iptal etme veya değiştirme girişimleri iptal edilmiştir.
1984	Yaşlılar ve Engelliler için Oy Verme Erişilebilirliği Yasası ile (<i>Voting Accessibility for the Elderly and Handicapped Act</i>), oy kullanma yerlerinin erişilebilir olması ya da yaşlı ve engelli kişilerin oy verme haklarını kullanmalarını sağlayacak yollar bulunması zorunlu kılınmıştır.
1988	Washington'da bulunan Gallaudet Üniversitesi'ndeki sağır öğrenciler, sağır bir başkan seçilmesi için kampüsü kapatmış ve işgal etmiştir. Bu olay üzerine Mütevelli Heyeti, Üniversitenin ilk sağır başkanını ilan etmiştir.

1989	Kongre ve Senato, Amerikan Engelliler Yasası'nın (<i>Americans with Disabilities Act/ADA</i>) yeniden tanıtılan ikinci taslağını tamamlamıştır. Ülke genelinde engelli organizasyonları Amerikan Engelliler Yasası'nı savunmuştur.
1990	Yüzlerce engelli insan, ülkenin başkentine gelerek Amerikan Engelliler Yasası'nı desteklemiştir. Aktivistler Washington'da bulunan Capitol rotunda'yı işgal ettikleri için tutuklanmışlardır.
1990	Engelliler, tam anlamıyla medeni haklarını, istihdamda, devlet ve yerel yönetimlerde, kamuya açık yerlerde, ticari tesisler, ulaşım ve telekomünikasyonda sakatlık temelinde ayrımcılığı yasaklayan Engelliler Yasası (<i>ADA</i>) ile kazanmışlardır.
1993	Birleşmiş Milletler Engelli Bireylerin Fırsat Eşitliğine İlişkin Standart Kurallar (<i>UN Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities</i>) kabul edilmiştir.
1995	Evrensel Tasarım ilkeleri Kuzey Carolina Üniversitesi Evrensel Tasarım Merkezi'nde formüle edilmiştir.
1996	Avrupa Erişilebilirlik Kavramı'nın (<i>ECA</i>) ilk versiyonu oluşturulmuştur.
1999	Uluslararası Standardizasyon Örgütü (<i>International Organization for Standardization/ISO</i>) tarafından ilk Erişilebilirlik Rehberi oluşturulmuştur.
2008	Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına dair Sözleşme yürürlüğe girmiştir.

Bu noktada Hanson (2004, s. 7) bireylerin engelliliği toplumun dayattığı bir kısıtlama olarak görmesi ve alternatif engellilik tanımları aramasının engelliliği bir sosyal adalet ve katılım sorunu haline getirdiğini dile getirmektedir. Okur ve Erduğan (2010, s. 248) tarihsel sürece bakıldığında, toplumların engelliliği ele alış biçimlerinin farklılık gösterdiğini, engelliliğin değerlendirilme biçiminin her ülkede eş zamanlı ortaya çıkmadığını, yaklaşımların ortaya çıkışında ülkelerin ekonomik ve toplumsal yapılarının etkili olduğunu belirtmiştir.

Okur ve Erduğan'a göre engelliliği anlamaya ve tanımlamaya yönelik birbirini izleyen dört modelden bahsedilebilir: Bunlardan ilki Geleneksel model iken, sırasıyla diğerleri Medikal model, Sosyal model ve İnsan hakları yaklaşımıdır. Ortaya çıkan yaklaşımlardan ilki olan geleneksel model, feodal dönemin toplumsal yapısına denk düşen özürlülük modeli olarak da tanımlanabilmektedir. Geleneksel yapıya has kültürel ve dinsel olarak belirlenmiş bilgi, görüş ve uygulamalara dayanmaktadır. Özürliülerin

kişisel şanssızlıklarının kaynakları, tanrısal bir takdir ya da o geleneğe has bir düşünce yapısı olarak şekillenmiştir (Okur ve Erdugan, 2010, s. 249).

Feodal sosyal alan ise, özürllülerde dahil olmak üzere farklı bedensel kapasitelere sahip çok çeşitli insanın kültürel ve ekonomik katkılarına izin veren nispeten gözenekli bir yapıya sahip olduğundan (Gleeson, 2001, s. 10) toplumun her bir üyesinin bedensel kapasitelerine uygun günlük işleri tasarlaması konusunda büyük ölçüde özgürlük sağlamıştır (Gleeson, 2001, s. 83). Feodalizmde engelli köylülerin fiziksel özellikleri bağımsız bir sosyal alan tanımı oluşturmuş, kendini yaratma gücünün antitezi olarak sakatlık, köylü yaşamını çevreleyen ve destekleyen maddi yapıların bir niteliği olarak görülmemiştir (Gleeson, 2001, s. 97). Feodal toplumun kendi kendine yeten ekonomisi her bireyin kendi ihtiyaçlarını karşılamak için üretime katkıda bulunmasını sağlamış, özürllü bireyleri sahip olduğu becerileri kullanma konusunda teşvik etmiştir. Bu sayede özürllü bireyler sosyal ve ekonomik sistem içerisinde yer bulmuştur.

Bu noktada Feodal dönemin tarımsal üretimi ve küçük ölçekli endüstrisi, özürllüleri üretim sürecinin dışına atan bir yapı sergilemediğinden (Oliver, 1990, s. 27) ve endüstriyel üretimin ortaya çıkardığı “işçi” anlayışına sahip olmadığından, feodal dönemin kapitalist dönem kadar keskin ayırma ve dışlama mekanizmalarına sahip olduğu söylenememektedir (Okur ve Erdugan, 2010, s. 249). Feodal çağ engelliler için ütöpik bir zaman olmasa da mevcut sakatlık anlayışının ve özürllülerin konumunun mutlak olmadığı, meydan okunması ve değiştirilmesi gereken bir konu olduğu fark edilmiştir (Taylor, 2004). Bu dönemde özürllü bireyler üretime tam olarak katılamasalar da katkı sağlayabilmişler, toplumdan ayrıştırılmadan bireysel anlamda şanssız olarak görülmüşlerdir (Oliver, 1990, s. 27).

Geleneksel bakış açısında özürllülük bazen bir cezalandırma olarak algılanmış; bazen de özürllüler, tanrının seçimi doğrultusunda seçilmiş olduklarından iyi, şefkatli ve merhametli davranılması gereken kişiler olarak değerlendirilmiştir. Bu açıklama biçiminde özürllülük, kader ile ilişkilendirildiğinden bilimsel bir alanın konusu olarak değerlendirilememiştir (Okur ve Erdugan, 2010, s. 249). Fakat ekonomik pazarın büyümesi, feodal çağda engellilerin emeğini ve sosyal katkılarını önemseyen sosyo-kültürel bağlamları giderek daha fazla tahrip eder hale gelmiştir (Gleeson, 2001, s. 101).

Kırsal kapitalizmin büyümesi, özürlü bireylerin günlük yaşamda engellerle karşılaşmasına neden olsa da sahip olunan sosyal mekân özellikleri özürlü bireylere değer kaybına karşı bir miktar koruma sağlamıştır. Ancak on sekizinci yüzyılın ikinci yarısındaki endüstriyel kapitalizmin ortaya çıkışı ile birlikte bu durum sona ermiş, köylü manzarasının son çözümleri yaşanmış ve özürlü insanları başkasına muhtaç bireyler olarak gören bir sosyal yapı oluşmuştur (Gleeson, 2001, s. 102). Bu süreçte tarımsal üretim yapısından fabrikalara doğru kayan endüstriyel-kapitalist üretim biçimi, kâr ve standardizasyona dayandığından, farklı bir iş örgütlenmesi ortaya çıkmıştır. Pazar için yapılan ve kitlesel bir üretime yönelik olan bu yeni ekonomik üretim ve tüketim biçimi içerisinde özürlülerin yer alma koşulları ve biçimleri de oldukça kısıtlanmıştır (Okur ve Erdugan, 2010, s. 249).

Konuya ilişkin elde edilen veriler doğrultusunda, Feodal dönemin üretim biçiminde, hane halkının bir araya gelerek yetenekleri doğrultusunda görevler üstlendiği kolektif çalışma şekli benimsenirken, kapitalist üretim biçiminde feodal dönemdeki toprağa bağlı üretimin ve kolektif çalışma durumunun ortadan kalktığı görülmektedir. Feodal dönemden kapitalist döneme geçiş, ailelerinin yanında üretime katılarak ev ekonomisine katkı sağlayan özürlü bireylerin çalışma ortamından soyutlanmasına neden olmuştur. Bu süreçte özürlülerin yardıma muhtaç, verimsiz bireyler olarak görülmesi, toplum tarafından engellenmesine ve günlük yaşamın dışında bırakılmasına neden olmuştur. Bu nokta özürlü bireyler üretim ve tüketim sürecinde, gündelik işlerin yapımında, başkalarına bağımlı hale gelmeye başlamıştır.

Kapitalizm geliştikçe işgücünden, iş yerinden dışlanma süreci her tür engelli birey için devam etmiştir (Oliver, 1990, s. 27). Kapitalist üretimin ortaya çıkması ve bilimsel-teknik alanda yaşanan gelişmeler, işin odağının evden fabrikaya doğru evrildiği endüstrileşme süreci medikal modelin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Okur ve Erdugan, 2010, s. 249).

Medikal modelde ise (bireysel ya da tıbbi model olarak da adlandırılmaktadır) engellilik bir sağlık sorunu, engelli birey ise tıbbi olarak iyileştirilmesi gereken birey olarak görülür. Bu model, bozukluğundan ötürü çeşitli fonksiyonları yerine getiremeyen bireyi normal bireylere eşdeğer bir fonksiyon seviyesine getirebilmek için bozukluğun tamirini amaçlar. Bu görüşte, bozukluğun sonucu oluşan engel durumu birey kaynaklı

sebeplerden ortaya çıkmaktadır. Birey ortopedik bozukluğu olduğu için yürüyememekte veya görme bozukluğu olduğu için görememektedir (Demir Mishchenko, 2014, s. 105). Bu durumun ise Hanson'un ifadesiyle, toplum, engelli kişilerin haklarının güvence altına alınması sorumluluğunu ortadan kaldırdığı (Hanson, 2004, s. 7) dikkat çekmektedir.

Bu durumda bireylerin iyileştirilerek engelliliğin ortadan kaldırılabilceği düşüncesinin; engelli insanların bağımsız bireyler olarak değil, sürekli bir biçimde bağımlı yaşama ihtiyaç duyar halde algılanmalarına neden olduğu görülmektedir. Medikal modelde sosyal çeşitliliğin yok sayılarak toplumsal bütünleşmenin ortadan kaldırıldığı ve de temelde bireylerin ötekileştirildikleri gözlenmektedir.

20. yüzyıla gelindiğinde ise, insan haklarıyla ilgili olarak büyük toplumsal değişimler yaşanmıştır. Bu dönemde yaşanan tıbbi gelişmeler sayesinde yaralanma veya hastalanma durumunda bireylerin hayatta kalma olasılığı yükselmiş, bu durum ciddi hastalıkları olan kişilerin ortalama yaşam beklentisinin artmasına ve insan ömrünün uzamasına sebep olmuştur. Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı sonrasında, kısmi yaralanmalarla ölümden dönen çok sayıda İkinci Dünya Savaşı askeri engelli bireylerin sayısında artışa neden olmuştur. Yaşanan tüm bu gelişmeler nüfusun demografik özelliklerinde değişiklikler meydana getirmiş ve engelli bireylerin hak ve ihtiyaçlarının toplumdaki bireyler ve hükümetler tarafından tekrar düşünülmesine sebep olmuştur. Buna bağlı olarak hükümetler, eşit haklar ve ayrımcılıkla mücadele konularında yasalar oluşturmuştur ([http-1/History of Universal Design](http://1/History of Universal Design)). Engellilere yönelik mekânsal yaklaşımlar ise temelde, 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde ortaya çıkan dinamikleri eleştiren ve 1960'larda yoğunlaşan ayrımcılıkla mücadele hareketlerine paralel olarak ortaya çıkmıştır (<http-5>).

Kapitalist üretim sürecinin bir uğrağı olan refah devleti dönemi ve bu dönemin politik ortamı ise, özrürlük konusuna ilişkin yaklaşımda da köklü değişiklikler yaratmıştır (Okur ve Erdugan, 2010, s. 251). Sanayi devrimi ve kapitalizmin refah devleti dönemine girmesiyle birlikte ise, engelliler ve erişilebilirlik konularında sosyal yaklaşım ortaya çıkmıştır. 1965'te Engellilik Gelir Grubu (*Disablement Income Group*) üyesi iki kadın, İngiltere Parlementosu'nda lobi yaparak gelir durumu, yoksulluk ve engellilik arasındaki ilişkiye dikkat çeken politik bir hareket başlatmıştır (Taylor, 2004'ten aktaran

Mamatoğlu, 2015, s. 7). Böylece özürlü hakları ilk kez politik anlamda gündeme gelmiştir.

1960’larda İngiltere’de ortaya çıkan, 1970 ile 1980’lerde dünya çapında yayılarak ivme kazanan ve “özürlü hakları hareketi” olarak adlandırılan yeni sosyal hareketin izleri yayılmıştır (Okur ve Erdugan, 2010, s. 251). Çevrenin ve çeşitli ürünlerin, eşit olanaklarla her türlü birey tarafından kullanılabilirliğinin sağlanması yönündeki bir yaklaşımın kavramsal yapısı ise ilk olarak 1970’lerde ortaya konmuştur (Kaleli, 2012’den aktaran Koca ve Yılmaz, 2017, s. 3-4).

1970’lerde kapitalizmin yaşadığı kriz ve refah döneminin kısa sürmesi; 1980’lerden sonra neoliberal politikaların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Mamatoğlu, 2015, s. 7). Dünyada 1980’li yıllardan bu yana yaşanan küreselleşme ya da post-endüstriyel süreçle farklılaşan ekonomik ve sosyal politikalarla birlikte ortaya çıkan düşünsel anlamdaki farklılaşma, hem özürlülük teorisinde hem de onun sosyal hak kavrayışında önemli bir kırılmaya sebep olmuştur (Okur ve Erdugan, 2010, s. 247).

1976’da yine İngiltere’de Ayrımcılığa Karşı Fiziksel Engelliler Birliği (*The Union of Physically Impaired Against Segregation*), Temel Prensipler adlı bir metin yayınlarak Tıbbi Modele alternatif olarak; *Sosyal Model*’in sinyallerini vermiştir. Bu metin bireyci Tıbbi Model’in karşısına toplulukçu Sosyal Model’i getirmektedir. Söz konusu metin, fiziksel olarak sakatlığı bulunan insanları engelli hale getirenin toplum olduğunu vurgulamaktadır. Böylece engellilik, eksikliği/sakatlığı olanları toplum hayatına katmayan onları izole eden anlayış olarak tanımlanmıştır. Bireyci yaklaşımın aksine artık engelliler toplumsal hayatın dışında tutulan ve baskı altında yaşamaya zorlanan bir grup olarak tanımlanmaktadır (Barnes, Mercer ve Shakespeare, 1999’dan aktaran Mamatoğlu, 2015, s. 7).

Burada vurgulanan nokta, çeşitli bozukluklar sonucu fonksiyonlarda çeşitlilik bulunabileceği, ancak engellilik durumunu sosyal ve çevresel faktörler tarafından kişiye dayatılan bir kısıtlama durumunun oluşturduğudur. Temel sorun bozukluğu olan bireyde değil, bu bireyi ve ihtiyaçlarını yok sayarak düzenlenmiş toplumsal yapı ve fiziksel çevrededir. Bu bakış açısıyla tekerlekli sandalye kullanan bir birey bina girişindeki merdivenlerden dolayı engellenmektedir (Demir Mishchenko, 2014, s. 106). Sosyal model engellerin toplum tarafından konulduğunu savunarak engellilerin yaşamlarını

şekillendirmede davranışsal ve çevresel faktörlerin önemini vurgulamakta, bireylerin tıbbi tedavi gerektirebilecek veya gerektirmeyecek yetersizlikleri olmasına rağmen, bu durumun engelli kişilerin normal ve tatmin edici bir yaşam sürdürmelerini engellememesi gerektiğini ileri sürmektedir (Hanson, 2004, s. 7).

Bu bağlamda tıbbi modelden sosyal modele geçiş, engellilerin toplum yaşamına katılımlarında, gündelik yaşam etkinliklerini bağımsız bir biçimde gerçekleştirmelerinde yaşadıkları sorunlarda fiziksel ve sosyal çevrenin rolünü vurgulamakta, yapılı çevrenin şekillenmesinde rol oynayan meslek alanlarına da büyük bir sorumluluklar yüklemektedir (Demir Mishchenko, 2014, s. 106).

Tablo 3.4. *Engellilik modelleri*

Kaynak: *Oliver, 1996, s. 34*

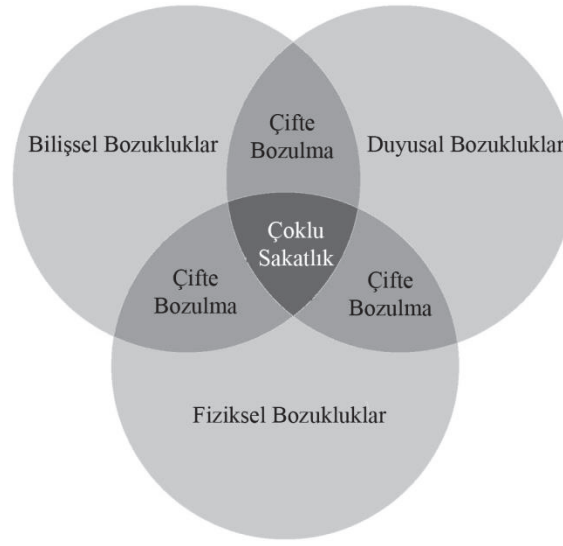
Bireysel model (<i>The individual model</i>)	Sosyal model (<i>The social model</i>)
Kişisel trajedi teorisi (<i>personal tragedy theory</i>)	Sosyal baskı teorisi (<i>social oppression theory</i>)
Kişisel sorun (<i>personal problem</i>)	Sosyal problem (<i>social problem</i>)
Bireysel tedavi (<i>individual treatment</i>)	Sosyal eylem (<i>social action</i>)
Tıbbileştirilmesinin (<i>medicalisation</i>)	Kendi kendine yetme (<i>self-help</i>)
Profesyonel baskınlık (<i>professional dominance</i>)	Bireysel ve toplu sorumluluk (<i>individual and collective responsibility</i>)
Uzmanlık (<i>expertise</i>)	Deneyim (<i>experience</i>)
Ayarlama (<i>adjustment</i>)	Doğrulama (<i>affirmation</i>)
Bireysel kimlik (<i>individual identity</i>)	Toplu kimlik (<i>collective identity</i>)
Önyargı (<i>prejudice</i>)	Ayırt etme (<i>discrimination</i>)
Tutumlar (<i>attitudes</i>)	Davranış (<i>behaviour</i>)
Bakım (<i>care</i>)	Haklar (<i>rights</i>)
Kontrol (<i>control</i>)	Seçim (<i>choice</i>)
Politika (<i>policy</i>)	Siyaset (<i>politics</i>)
Bireysel adaptasyon (<i>individual adaptation</i>)	Sosyal değişim (<i>social change</i>)

Oliver bu iki modelin özelliklerini karşılaştırmalı olarak ortaya koyarken (Bknz. Tablo 4), Hanson (2004, s. 8) bu iki karşıt modelde sakatlığın farklı yönleri vurgulandığı için eleştirilmiştir diyerek, tıbbi modelde sosyal değerlerin ve tutumların görmezden

gelindiğini, sosyal modelde ise insanların özürleri nedeniyle yaşadıkları zayıflatıcı etkilerin inkar edildiğini belirtmiştir.

Bu durum üçüncü bir görüş olan bio-sosyal modelin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu modelde, insan vücut yapısının bireyin yapılı çevre ile etkileşime girme yeteneğini etkilediği aynı zamanda engelli olarak tanımlanan kişilerin sosyal tutum ve değerlere bağlı olduğu öne sürülerek tıbbi ve sosyal modeller uzlaştırılmaya çalışılmıştır (Hanson, 2004, s. 8). Bu nedenle modelde bireyin bedensel hareketlerinin, aşağılayıcı tutumlar veya duyarsız tasarımlar gibi bir toplumun sosyo-kültürel belirleyicileri tarafından kolaylaştırıldığı veya sınırlandırıldığı vurgulanmıştır (Imrie ve Hall, 2001, s. 35). Biyo-sosyal görüşte, bozulmanın karmaşıklığı kabul edilmiştir. Örneğin, kabul görmüş bir görme bozukluğu tanımı yoktur ve bireylerin görme kaybı deneyimi benzersizdir – ve bu bozulmaya karşı verilen sosyal tepkiler empati ve katılımdan hoşgörüsüzlüğe ve dışlamaya kadar çeşitlilik gösterebilmektedir (Hanson, 2004, s. 8).

Biyo-sosyal bakış açısı, değer düşüklüğünün genellikle görme, hareketlilik ve işitme güçlüğü gibi bir dizi genel ve düzensiz kategoride toplandığına bu durumun konunun karmaşıklığını açıklamak için yetersiz kaldığına işaret etmiştir. Değer düşüklüğü sabit veya statik değildir, nüfusun herhangi bir bölümü için sınırlandırılmamıştır, birey için zayıflatıcı etki yaratabilir ya da yaratmayabilir, geçici veya kalıcı olabilir. Bu sebeple şartlara bağlı koşullu bir durumdur (Imrie ve Hall, 2001, s. 35). Biyo-sosyal modelin sağladığı zengin bakış açısı, çoklu engel konusunun ele alınmasına izin vermiş, böylece, tek bir sorun üzerinde yoğunlaşan klişeleşmiş görüşlere daha bütünsel bir alternatif sunulmuştur (Hanson, 2004, s. 8).

Şekil 3.5. *Özürlülük boyutları*

Kaynak: *Hanson, 2004, s. 9*

Engellilik konusunda ortaya çıkan yeni yaklaşımların, bireye karşı bakış açısında esneklik ve çeşitlilik sağladığı, bu doğrultuda yeni yasa ve uygulamaları gündeme getirdiği görülmektedir. Örneğin Burton ve Mitchell'den aktarımla ayrımcılığa karşı çıkan yasalar (1990 ABD Engelliler Yasası, 1992 Avustralya Engellilere Karşı Ayrımcılık Yasası ve İngiltere Engellilere Karşı Ayrımcılık Yasası dahil) engellilik hakları konusunda bilincin artmasını, tasarım alanında engellilere olan bakış açısının değişmesini sağlamıştır (Burton ve Mitchell, 2006, s. 7).

Bu dönemde engelliler, 'eşitlik ve adalet konusunda engellenmişlerdir' düşüncesi ortaya çıkmış ve 'insan olarak haklarını elde etmeleri, evrensel bir insan hakkı sorunudur' şeklinde tanımlanmaya başlanmıştır (Mamatoğlu, 2015, s. 8). Engellilik, özne sahip bireylerin eşitlik ve adalet konusunda karşılaştığı engeller olarak tanımlandığından ve özürlülerin de insan olmasından dolayı, özürlülüğün insan hakları meselesi olması ispata ihtiyaç duymayan bir kabul haline gelmiştir (Albert ve Hurst, 2005, s. 3).

Özellikle 1980'lerden sonra ise, kimilerince hala sosyal model, kimilerince insan hakları görünümü kazandırılmış sosyal model, kimilerince de doğrudan özürlülüğün insan hakları yaklaşımı olarak tanımlanan model gündemdedir (Okur ve Erdugan, 2010, s. 261). İnsan Hakları Modeli'nde sorunun kaynağı, bireyin hak ve özgürlüklerden yararlanması için gereken tedbirlerin alınmaması olarak görülmektedir. Bu modelde birey

aktif ve kendisiyle ilgili kararlara katılan, haklarını bilen ve kullanan bir bireydir (Mamatoğlu, 2015, s. 8).

Albert ve Hurst'un ifadesiyle her insanın adalet ve eşitlik iddiasında bulunabileceği temel, evrensel ve bölünmez ilkelerin ifadesi olan insan hakları, her bireyin insanlığının tanındığı ve korunduğu uluslararası kabul görmüş ahlaki bir kural belirlenmesi sonucunda ortaya çıkmıştır (Albert ve Hurst, 2005, s. 3). Demir'den aktarımla, İnsan hakları geleneği, öncelikle Fransa ve İngiltere'de şekillenmeye başlamış, buradan da Amerika'ya sıçramıştır. Bundan sonraki gelişimi de, yine öncelikli olarak Batı coğrafyası içerisinde devam etmiştir. Bununla birlikte, düşünsel düzlemde, insan haklarının zamandan ve mekândan ve her türlü koşuldan bağımsız olarak bütün insanlar için geçerli olduğuna ilişkin görüşleri, Fransız Bildirisi'ne kadar geri götürmek mümkündür. Ne var ki bu düşünceler, İkinci Dünya Savaşı'na değin somut düzleme yansımamıştır (Demir, 2008, s. 209). İkinci Dünya Savaşı'nda toplumların yaşadığı büyük yıkım, savaş sonrasında insanlığın maddi ve manevi olarak kendi kendisini sorgulamasını sağlamıştır. Bunun sonucunda insan hakları ve daha da önemlisi, insan haklarının evrenselliğine dair ardı ardına önemli adımlar atılmıştır (Ünver ve Yamaçlı, 2014, s. 217). Özellikle de uluslararası anlamda insan haklarının evrenselliğinin ilanına ilişkin iki dönüm noktasından bahsedilebilmektedir: 1948'de ilan edilen Evrensel Bildiri ve 1993 tarihinde Viyana'da gerçekleşen Dünya İnsan Hakları Konferansı neticesinde kabul edilen Viyana Bildirgesi ve Eylem Programı'dır (Demir, 2008, s. 210).

10.12.1948 tarihinde yayınlanan, Türkiye tarafından da kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinde iki madde halinde şu beyanlarda bulunulması önemlidir;

Madde 1- Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar... (İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, T.C. Resmi Gazete, No:7217, Tarih: 27/05/1949)

Madde 2- Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya herhangi başka bir ayrım gözetmeksizin bu Bildirge ile ilan olunan bütün haklardan ve bütün özgürlüklerden yararlanabilir (İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, T.C. Resmi Gazete, No:7217, Tarih: 27/05/1949).

25.07.1993 tarihinde yayınlanan ve 100 Maddeden oluşan Viyana Bildirgesinin özellikle 5. Maddesinde ise bütün insan haklarının, evrensel, bölünemez ve birbirleriyle bağlantılı ve birbirlerine bağımlı oldukları belirtilmiştir. Uluslararası toplumların, insan haklarına küresel olarak adil ve eşit bir şekilde, aynı düzeyde ve aynı vurguyla yaklaşması gerektiği vurgulanmıştır (BM Viyana Deklarasyonu ve Eylem Programı, 1993, s. 3)

Bu noktada; 20.yüzyıl tasarımların sağlıklı bireylere yönelik olarak oluşturulduğu, insanı dikkate almayan tasarım çözümleri nedeniyle insanların doğadan ve birbirlerinden uzaklaştığı, bir dönem olurken (Koca ve Yılmaz, 2017, s. 1) insan hak ve özgürlükleri adına yaşanan gelişmeler sayesinde yirminci yüzyılın sonlarından itibaren insani değerler, çevre değerleri gibi sürdürülebilir bir kentsel yaşamın vazgeçilmezleri olarak tasarım alanının gündeminde yer almaya başladığı (Tutal, 2018, s. 67) görülmektedir.

21.yüzyıl tasarım yaklaşımlarında ise Koca ve Yılmaz (2017, s. 1) tekrar doğaya ve insana dönüşün başladığını belirterek yapılan tasarımlarda sorulması gereken soruları şu şekilde ifade etmiştir: "İnsan her şeyin ölçüsüdür"; fakat "insan" neye benzer? Mevcut tasarım ilkeleri genellikle ortalama ölçülerde veya ortalama kapasitelerdeki insanlar üzerinden oluşturulmuştur. Ama, acaba kriter olarak ortalama insan mı alınmalıdır yoksa daha uzun, daha zayıf, daha iri, daha yavaş vs. kriterlere de bakmamız gerekir mi? Bu noktada Tutal (2018, s. 67), tasarımın odağında insanın olması, kullanıcı çeşitliliğinin dikkate alınmasını ve bu çeşitlilikten kaynaklanan ihtiyaçların karşılanmasını, kullanıcıların tasarımdan eşit ve adil bir şekilde yararlanmasını sağladığını belirtmiştir.

Hanson'a göre ise günümüzde tasarımcılar özel ihtiyaçları olan insanların gereksinimleri için mekân ve ürünleri uyarlamaktan öteye geçmişlerdir (Hanson, 2004, s. 13). Imrie ve Hall (2001, s. 14)'in ifadesiyle tasarımın temel değerleri ve felsefesi çevresel ve sosyal adalet, insan hakları olduğundan, amaç yalnızca teknik ve fiziksel altyapıda değil sosyal ve davranışsal yapılarda da değişiklikler yaratmaktır. Özür (2004, s. viii), bu çerçevede son yıllarda yapılan çalışmaların, kentsel yaşam kurgusu içinde, insanın sosyalleşmesinde, çevresi ile bütünleşmesinde, yaşamış olduğu mekânı sahiplenmesinde ve kendi varlığını ön planda hissetmesinde insani verileri gözetken tasarım anlayışlarının önemini ortaya koyar nitelikte olduğunu dile getirmektedir.

Bu noktada pek çok ülkede, yaş, yetenek ya da başka niteliklere bakılmaksızın, herkesin kolayca erişebileceği yerlerin, hizmetlerin ve ürünlerin üretilmesi için

tasarımın kapsayıcılığına ilişkin planlama politikalarının belirlenmesi, insan haklarını ve özgürlüklerini uygulayabilmek adına son derece önemlidir (Koca ve Yılmaz, 2017, s. 19-20). Öznaneci'nin vurguladığı gibi her tür ayrımcılıktan uzak ve bireysel farklılıkların toplumsal bütünleşmeye dönüştüğü bir toplumda ulaşılabilirlik düzeyi aynı zamanda bir gelişmişlik kriteri olmaktadır (Öznaneci 2008'den aktaran Berküm, 2016, s. 63). Gündelik yaşama aktif katılabilmek ve tüm yapıları çevreden yararlanabilmek ancak yapılan tasarımların erişilebilir olması ile mümkündür. Bu durum 'Bağımsız yaşamının ve yaşama tam olarak katılabilmenin temel koşulu olan erişilebilirliği de uluslararası insan hakları yazınında gündemin vazgeçilmez temalarından biri haline getirmiştir (Tutal, 2018, s. 67).

Tarihsel süreçte yaşanan gelişmeler sonucunda insan'a bakış açısının değiştiği ve dönüştüğü, fiziksel ve sosyal koşullar nedeniyle engellenen bireylerin toplumsal hayatın parçası olarak kabul edilmeye başlandığı görülmektedir. İnsanların farklı fiziksel, sosyal ve psikolojik yeterlilik düzeyine sahip olabileceğinin anlaşılması, toplumdaki bireyler için daha demokratik uygulamaların yapılmasına olanak tanır hale gelmiştir. Temelinde insanlar için çözüm üretmeye yönelik eylemleri barındıran tasarım alanları da toplumda yaşanan bu gelişmelerden etkilenmektedir. Tasarım alanında bireyler için kullanılan genel kabuller eylemin özünün sorgulanmasına neden olmaktadır. İnsan haklarının evrenselliği ve tüm bireyleri kapsamasıyla; yapıları çevreden, kamusal ve özel mekânlara, farklı ölçeklerdeki ürünlerden, sistem ve hizmet tasarımı içerikli bilişim teknolojilerine kadar açığa çıkan her türlü tasarımdan yararlanma, toplumdaki her bir bireyin en temel hakkı haline getirmiştir. Yapılan tasarımlarda ortaya çıkan sonuç ürün herhangi bir ekleme ve uyarlamaya gerek olmadan toplumdaki tüm bireyler tarafından kullanılabilirliktir. Tasarım tanımı gereği evrensel ve kapsayıcı olduğundan tasarımcılar yalnızca bir grup insanın erişimini olanaklı kılan tasarımlar yapmaktan kaçınmalıdır. Bu noktada erişilebilirliğin tasarımcının üzerinde düşünmesi ve tasarlama eyleminin odağını oluşturması gereken temel kavram haline geldiği düşünülmektedir.

3.3. Erişilebilirlik Kavramı ve Boyutları

Toplumdaki bireylerin sosyo-kültürel hayata katılımları, mekân ölçeğinden ürün ölçeğine yapılan tasarımlara erişimleri ile mümkün olmaktadır. Bu bağlamda yapılan tasarımlarda her boyutta kullanıcı eşitliliğinin gözetilmesi gerekliliği, erişilebilirlik kavramını tasarım eylemi ve tasarım alanları için kilit nokta haline getirmektedir. Bu

nedenle erişilebilirlik, yapılı çevrede tasarlanan mekân ve soyut-somut tüm ürünlerde insanı etkileyen bütün faktörleri kapsadığından tasarım alanları, farklı disiplinler ve ilgili kurum ve kuruluşlar tarafından çalışılmakta, kavramla ilişkili çeşitli tanımlar ve yaklaşımlar ortaya konulmaktadır. Bu farkındalıkla ele alınan çalışmada, kavramın tasarlama eylemi ve mekân tasarımı için önemi ve yeri farklı disiplinlerden ve tasarım alanlarından elde edilen verilerle açığa çıkartılarak vurgulanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede çalışmada elde edilen tanımlamalar ve açıklamalar doğrultusunda erişilebilirlik kavramına yönelik veriler ve kavramın sahip olduğu ve de tasarımcılar tarafından karşılanması gereken boyutları ortaya konularak değerlendirilmiştir.

Güleç, kelimenin etimolojik tanımında, İngilizce “accessibility” olarak geçen kavramın Lâtince karşılığının “accedere” olduğunu belirtmiştir. “Accedere” fiilinin kökü kolay ulaşmak olarak tanımlanırken, yine başka bir Lâtince kök olan “accessus” kelimesi ise; yanına gitmek, yanaşmak, katılmak olarak tanımlanmaktadır (Güleç, 2014, s. 8). Fakat kavramın, genel ve alanlara özgü teknik sözlüklerde farklı yönleriyle ele alındığı görülmektedir. Örneğin Mimarlık ve İnşaat Sözlüğü’nde (Dictionary of Architecture & Construction) erişilebilirlik kavramı fiziksel engelli bir kişi tarafından yaklaşılabilir, girilebilir ve kullanılabilir bir bina, tesis veya alanın tanımı olarak ifade edilirken (Harris, 2005, s. 5) Oxford Eş Anlamlılar Sözlüğü’nde (The Oxford Thesaurus) yaklaşılabilir, ulaşılabilir, açık, kullanılabilir, elde edilebilir, el altında hazır bulunan sıfatları ile belirtilmektedir (Urdang, 1991, s. 29). Türk Dil Kurumu’nda ise erişilebilirlik genel ağda bir sayfanın ulaşılabilir olması şeklinde tanımlanmaktadır ([http-6](http://6)).

Bunula birlikte farklı disiplinlerden kişilerin, disiplin özelinde kavrama yönelik açılım ve yaklaşımlar barındıran tanımlamalar ortaya koyduğu görülmektedir. Bunların arasında ekonomi okuduktan sonra planlama ve yönetim alanlarında danışmanlık veren Rapley (2013, s. 38) erişilebilirliği, binaların etrafında ve arasında yer alan sokakların, yolların, kaldırımların, yaya yollarının, tabelaların, açık alanların ve dinlenme alanlarının herkes için güvenli, kullanışlı ve keyifli olması şeklinde tanımlamaktadır. Hollanda da Ulaştırma Mühendisliği ve Yönetimi Bölümü’nde profesör olan Geurs ve Hollanda Delft Teknoloji Üniversitesi, Teknoloji, Politika ve Yönetim fakültesinde Ulaştırma Politikası profesörü olan Wee’nin ifadesiyle arazi kullanım ve ulaşım sistemlerinin kapsamı ile ilgili olan kavram, bireylerin faaliyetlere veya varış noktalarına bir ulaşım biçimi (biçimleri) aracılığıyla ne ölçüde erişebildiğinin ifadesidir (Geurs ve Wee, 2004, s. 128).

Geurs ve Wee'nin görüşlerine benzer bir biçimde İngiltere Aberdeen Üniversitesi, Coğrafya ve Çevre Bölümünde öğretim üyesi olan, Curl ve diğerleri (2015, s. 3) de erişilebilirliği, ulaşım planlamasındaki temel kavram olarak tanımlamaktadır.

Şehir Plancısı Çağlayan (2007, s. 18) ise erişilebilirliği tanımlarken, farklı kişisel özellikleri bulunan insanların bağımsız olarak kendilerine sunulan tüm olanaklara, fiziksel ve sosyal olarak yaratılan etkinliklere ve donatılara ulaşabilmesi ve burayı kullanabilmesi ifadelerini kullanmıştır. Bu bağlamda erişilebilirlik, Mimar Koca ve Yılmaz (2017, s. 15)'a göre yaşamın tüm alanlarındaki haklara ve kamu hizmetlerine ulaşabilmek ve bunlardan yararlanabilmek iken Mimar Alpagut (2003, s. 19)'a göre her türlü donatı ve hizmetlerin hem özürlü olan, hem de sağlıklı kişilerce ulaşılabilir ve kullanılabilir olmasıdır. Santa Catarina Federal Üniversitesi Mimarlık ve Şehircilik alanında öğretim üyeleri olan Andrade ve diğerleri (2012, s. 3841) ise erişilebilirlik kavramını, bireylerin yetenek veya sınırlamalarına bakılmaksızın, herkesin eşit derecede konforlu, güvenli ve bağımsız kullanabileceği ürünler, binalar ve şehirler tasarlamak olarak tanımlamaktadır. Mimar ve öğretim üyesi olan Akın Güler ve Tural (2017, s. 352)'a göre ise erişilebilirlik, her insanın gündelik yaşama, bu yaşamın geçtiği iç mekânlardan kentsel dış mekânlara kadar uzanan yapılaşmış çevreye, ürün ve hizmetler ile bilgiye zorluk çekmeden, mümkün olduğunca bağımsız ve herkesle birlikte eşit şekilde erişebilmesini ifade etmektedir.

Erişilebilirlik kavramının uluslararası ve ulusal birçok kurum ve kuruluş tarafından da çalışmakta ve tanımlanmakta olduğu görülmektedir. Bu çerçevede Uluslararası Standardizasyon Örgütü'nün (*International Organization for Standardization/ISO*) yayımladığı erişilebilirlik tanımı şu şekildedir: Belirli bir hedefe ulaşmak için, belirli bir kullanım bağlamında sistem, hizmet, çevre ve tesislerin, özellik ve yetenek çeşitliliği bakımından en geniş kullanıcı kitlesi tarafından ne ölçüde kullanılabildiğidir (ISO, 2011, s. 1). Ülkemizde ise 7 Temmuz 2005 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe giren 25868 sayılı Engelliler Hakkında Kanunun 2014 yılında yapılan düzenlemesinde erişilebilirlikle ilgili ilk defa mevzuatlaşan tanımlar yer almaktadır. Kanunun 3'üncü maddesinin f bölümünde erişilebilirlik; binaların, açık alanların, ulaşım ve bilgilendirme hizmetleri ile bilgi ve iletişim teknolojisinin, engelliler tarafından güvenli ve bağımsız olarak ulaşılabilir ve kullanılabilir olması şeklinde tanımlanmaktadır (25868 Sayılı Engelliler Hakkında Kanunu, m.3, 2014, s. 9464). Bu doğrultuda ülkemizde erişilebilirlik kavramın engellilere

yönelik ele alınıp değerlendirildiği dikkat çekmektedir.

Benzer bir biçimde Amerika Engellilik Yasası'nda (ADA, açılım verelim), erişilebilirlik engelli (görsel, işitme, zihinsel veya hareketlilik dahil) kişilerin başkalarının yardımını olmadan giriş yapabildiği, kanun standartlarına uyan mekânlar için kullanılan bir kavramdır (Harris, 2005, s. 5). Bu doğrultuda İngiltere'de Topluluklar ve Yerel Yönetimler Bakanlığı'nca (*Communities and Local Government/DCLG*) yayınlanan Engelliler için Planlama ve Erişim (*Planning and Access for Disabled People*) rehber kitabında da erişilebilir çevre yaş, cinsiyet ve engellilik durumu ne olursa olsun herkes tarafından kullanılabilen mekânlar olarak ifade edilmektedir (DCLG, 2003, s. 12). Dünya Sağlık Örgütü'ne (*World Health Organization/WHO*) göre de, devletlerin, vatandaşlarına sağlamak zorunda olduğu bir sağlık hakkı olan erişilebilirlik sağlık tesisleri, mal ve hizmetlerden herkesin eşit oranda yararlanabilmesi durumu olarak ifade edilmektedir (http-7).

Fakat en genel çerçevede erişilebilirlik, herhangi bir özelliğe (engellilik, yaş) veya kullanım koşullarına bakılmaksızın herkesin bir hizmeti veya ürünü kullanma yeteneği anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, erişilebilirlik, tanımı gereği, bir kullanılabilirlik konusudur. Bir kullanıcı için erişilebilir olmayan hiçbir şey kullanıcı dostu değildir (Deffner vd., 2015, s. 2).

Bu noktada erişilebilirlik kavramı açıklanırken benzer kavramlar olan *kullanılabilirlik*-ten ve *ulaşılabilirlik*-ten de söz etmek gerekmektedir. Hacıhasanoğlu'nun ifadesiyle kullanılabilirlik bir ürün veya donatımın her tür kullanıcı tarafından kullanılabilmesini ifade ettiğinden, kullanılabilirlik ve erişilebilirlik birlikte ele alınmalıdır (Hacıhasanoğlu, 2003, s. 94). Ulaşılabilirlik ile karşılaştırıldığında ise erişilebilirlik kavramı daha geniş kapsamlıdır. Fiziksel çevreye ek olarak, bilgiye, ekonomik etkinliklere, kültür, din ve dil hizmetlerine erişilebilirliği de kapsamaktadır (Koca ve Yılmaz, 2017, s. 8). Bu bağlamda tasarımda erişilebilirlik kavramı ve boyutları üzerine çalışan Iwarsson ve Stahl erişilebilirlik ve kullanılabilirlik kavramlarının farklı anlamsal açımları olduğunu belirtmektedir. Iwarsson ve Stahl (2002, s. 61)'a göre *erişilebilirlik* kavramını tanımlamak için yapılan açıklamalar üç adımda toplanan geçerli ve güvenilir bilgilere dayanmalıdır:

1. Kişisel öğeler (İnsanın sınırlılıkları hakkındaki bilgilere dayanarak hedeflenen birey veya gruptaki işlevsel kapasitenin tanımı)
2. Çevresel öğeler (Mevcut normlar ve standartlar ile bağlantılı olarak, hedeflenen çevredeki engellerin tanımı)
3. Kişisel ve çevresel öğeleri yan yana sıralayan bir analiz (Erişilebilirlik problemlerinin tanımı)

Iwarsson ve Stahl (2002, s. 62)'na göre kullanılabilirlik kavramı ise, bir kişinin çevreyi diğer bireylerle eşit koşullarda kullanabilmesi, anlamına gelmektedir. Erişilebilirlik, kullanılabilirlik için gerekli bir önkoşul olduğundan erişilebilirlik için gereken norm ve standartlar kullanılabilirlik için de gereklidir. Ancak, kullanılabilirlik sadece bu norm ve standartlara uyuma bağlı değildir. Kullanılabilirliğin erişilebilirlikten ayrıldığı nokta kullanıcı değerlendirmeleri gibi bireysel yorumları da içerdiğinden öznel olmasıdır. Bu doğrultuda Iwarsson ve Stahl, *kullanılabilirlik* kavramını tanımlamak için yapılan açıklamaların dört adımda toplanan geçerli ve güvenilir bilgilere dayanması gerektiğini belirtmektedir:

1. Kişisel öğeler (İnsan sınırlılıkları hakkındaki bilgilere dayanarak hedeflenen birey veya gruptaki işlevsel kapasitenin tanımı)
2. Çevresel öğeler (mevcut normlar ve standartlar ile bağlantılı olarak, aynı zamanda kullanıcı değerlendirmesine de dayanarak hedeflenen çevredeki engellerin tanımı)
3. Faaliyet ögesi (belirtilen ortamda hedeflenen kişi veya grup tarafından yapılacak faaliyetlerin tanımı).
4. Kişisel, çevresel ve faaliyet öğelerini bütünleştiren bir analiz (kullanılabilirlik problemleri, yani bireysel veya grup tercihlerinden yola çıkarak insan ihtiyaçlarının ne kadarının hedef ortamdaki etkinlik performansı ile karşılanabileceğinin tanımı).

Sonuç olarak erişilebilirlik konusunun zaman içinde geniş bir ölçeğe yayıldığı; tasarım, ulaşım, kültür, ekonomi, sağlık gibi birçok alanda çalışılan bir konu haline geldiği görülmektedir. Bu noktada literatürde kavramın anlamına ve açılımlarına yönelik veriler çeşitlenir hale gelmektedir. Bu çeşitlilik içerisinde erişilebilirlik kavramının kökeninde ve kavrama dair yapılan tanımlarda yer alan ulaşma ve katılma eylemlerinin

de, kavramın çerçevesini ortaya koyduğu dikkat çekmektedir. Tasarımların insanlar ve toplum için yapılması ve herkesin ulaşılabilir ve kullanılabilir tasarımlarla buluşmasının herkesin eşit erişimini gerektirdiği, bu bağlamda erişilebilirliğin en temelde toplumsal yaşama katılım hakkı olarak değerlendirilir hale geldiği görülmektedir.

Bu doğrultuda Ünver (2016, s. 145) dünyada farklı yetilere sahip bireylerin, toplumsal yaşama katılımı konusunda yapılan tüm çalışmaların, insan hakları temelinde tüm bireylerin hiçbir ayrımcılığa uğramaksızın bütün hizmetlerden aynı ölçüde yararlanabilmesi üzerine şekillendirildiğini belirtmektedir. Ünver'e göre bunun tek koşulu da gerek hizmet, gerekse bilginin istisnasız erişilebilir olmasıdır. Ünver'in görüşlerine benzer bir şekilde Akın Güler ve Tural (2017, s. 352) yalnızca insan olmanın yeterli olduğu bir dünyada herkesin yapılaşmış çevreye, ürün ve bilgiye ayrımcılığa uğramadan, bağımsız olarak, herkesle birlikte eşit koşullarda erişmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü erişilebilirlik, Özgül'ün ifadesiyle toplumda yer almanın ön koşuludur ve tüm temel hak ve özgürlüklerin kesiştiği noktadır. Zira sağlık ve eğitim hizmetlerine, ekonomik, sosyal ve kültürel hizmetlere ulaşabilmek; medeni ve siyasi hakları kullanmak geniş ve birbirleriyle ilişkili bir mekanizmanın çarkları gibidir (Özgül, 2017, s. 61).

En yalın hâliyle erişilebilirlik; herkesin tüm hak ve hizmetlerden eşit koşullarda, bağımsız bir şekilde faydalanabilmesinin, yaşamın tüm alanlarına tam ve etkin katılabilmesinin stratejik ve vazgeçilmez enstrümanıdır (Özgül, 2017, s. 62). Bu duruma ilişkin olarak Rapley (2013, s. 17), erişilebilirliğin belirli bir grup için tanımlanmış bir fayda olmadığını vurgulayarak toplumdaki tüm bireyleri kapsadığını dile getirmektedir. Rapley'e göre bir bireyin erişilebilir bir malı veya hizmeti kullanırken deneyimleyeceği kolaylık ve esneklik, toplumun diğer üyelerinin erişilebilirlik hakkını azaltmamaktadır. Bu noktada Geurs ve Wee'nin ifadesiyle erişilebilirlik, bireylere veya gruplara farklı yerlerdeki etkinliklere katılma fırsatı vermekte (Geurs ve Wee, 2004, s. 128) bu durum kavramı ulaşım planlaması, kentsel planlama ve coğrafya gibi bir dizi bilimsel alanda önemli hale getirmektedir (Geurs ve Wee, 2004, s. 127).

Bu doğrultuda erişilebilirlik ihtiyacının, yapılı çevrede her aktivitede gizli olduğunu dile getiren Wijk (1996, s. 5) erişilebilirlik sayesinde evlerin, dükkanların, tiyatroların, parkların ve iş yerlerinin ulaşılabilir ve kullanılabilir hale geldiğini belirtmektedir (Wijk,

1996, s. 3). Wijk (1996, s. 3)’e göre sosyal, ekonomik ve kültürel faaliyetlere eşit katılım şansı sağlamak için, herhangi bir yaşta, engelli olan veya olmayan herkesin, yapıları çevrenin herhangi bir bölümüne mümkün olduğu kadar bağımsız olarak girebilmesi ve bunları kullanabilmesi gerekmektedir. Wijk’in görüşlerine benzer bir şekilde Koca ve Yılmaz (2017, s. 15) erişilebilirliğin yapısal çevrenin temel bir özelliği olarak nitelendirilmesi gerektiğini vurgulamakta, yapısal çevrenin amacının insanların toplumsal ve ekonomik etkinliklere katılabilmelerini sağlamak olduğunu belirtmektedir. Bu doğrultuda Akın Güler ve Tural (2017, s. 352) insanların diğer haklarını kullanabilmesinin bir aracı da olan erişilebilirliği, bağımsız yaşamının ve yaşamın tüm alanlarına tam olarak katılabilmenin temel koşulu olarak tanımlamakta, bu koşulun gerçekleşebilmesi için planlama esasları, tasarım ölçütleri, kullanıcı gereksinimleri, uygulama esasları ve benzerinin yanında erişilebilirlik çalışmalarına dayanak olacak yasal düzenlemelerin de yapılması ve hayata geçirilmesine gereksinim duyulduğunu belirtmektedir.

Erişilebilirliğin önemi ve gerekliliği üzerine yapılan açılımlarda, bireylerin erişemediği herhangi bir hizmeti ya da ürünü kullanmasının mümkün olmadığı vurgulanmaktadır. Bu çerçevede erişilebilirlik bireylerin sahip olması gereken temel haklardan biridir. Bireylerin yaşamın tüm alanlarına tam olarak katılabilmeleri, sosyal, kültürel, ekonomik haklarını kullanabilmesi erişilebilirliğin sağlandığı ölçüde mümkün olmaktadır. Bu noktada her türlü hakkın kullanımında, eşitliğin sağlanmasında önemli bir yere sahip olan erişilebilirlik konusunda birçok yasal düzenleme ve sözleşme oluşturulduğu görülmektedir. Erişilebilirlik konusunda ulusal ve uluslararası çalışmalar yürütülmekte, bireysel ve toplumsal yükümlülüklerin değerlendirilmesi sonucunda oluşturulan mevzuatlarda kavramın önemi vurgulanmaktadır. Fakat bu çalışmaların büyük bir bölümünün özellikle engelli bireylere yönelik olduğu dikkat çekmektedir.

Örneğin Birleşmiş Milletler tarafından geliştirilen “Engelli Bireylerin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar (Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities, 1994, s. 14-15) metninde 5. kural olarak yer verilen erişilebilirlik kavramının önemi şu sözlerle ifade edilmektedir: “Devletler, toplumun tüm alanlarında fırsat eşitliği sürecinde erişilebilirliğin genel önemini kabul etmelidir. Tüm engel türleri için fiziksel ortamı erişilebilir kılmalı, bu amaçla eylem programları

başlatmalıdır. Bilgi ve iletişime erişimi sağlamak adına önlemler almalıdır.” 5. Standart Kuralın *Fiziksel Çevreye Erişim* başlığı altında sıralanan maddeler ise şöyledir:

1. Devletler, fiziksel çevreye katılımın önündeki engelleri kaldırmak için önlemler başlatmalıdır. Bu tür önlemler binalara, sokaklara, toplu taşıma hizmetlerine ve diğer ulaşım araçlarına, erişilebilirliği sağlamak için yasalar yürürlüğe koymayı, standartlar ve yönergeler geliştirmeyi içermelidir.
2. Devletler; mimarlar, inşaat mühendisleri gibi fiziksel çevrenin tasarım ve yapımında profesyonel olarak yer alan kişilerin erişilebilirlik için alınacak önlemler konusunda ve engellilik politikaları hakkında yeterli bilgiye ulaşmalarını sağlamalıdır.
3. Erişilebilirlik gereksinimleri, fiziksel çevrenin tasarımına tasarım sürecinin başından itibaren dahil edilmelidir.
4. Erişilebilirlik için standartlar ve normlar geliştirilirken engelli kuruluşlarına da danışılmalıdır. Maksimum erişilebilirlik için bu kuruluşlar kamu inşaat projeleri tasarlanırken planlama aşamalarında sürece dahil edilmelidir.

5. Standart Kuralın *Bilgiye ve İletişime Erişim* başlığı altında sıralanan maddeler şöyledir:

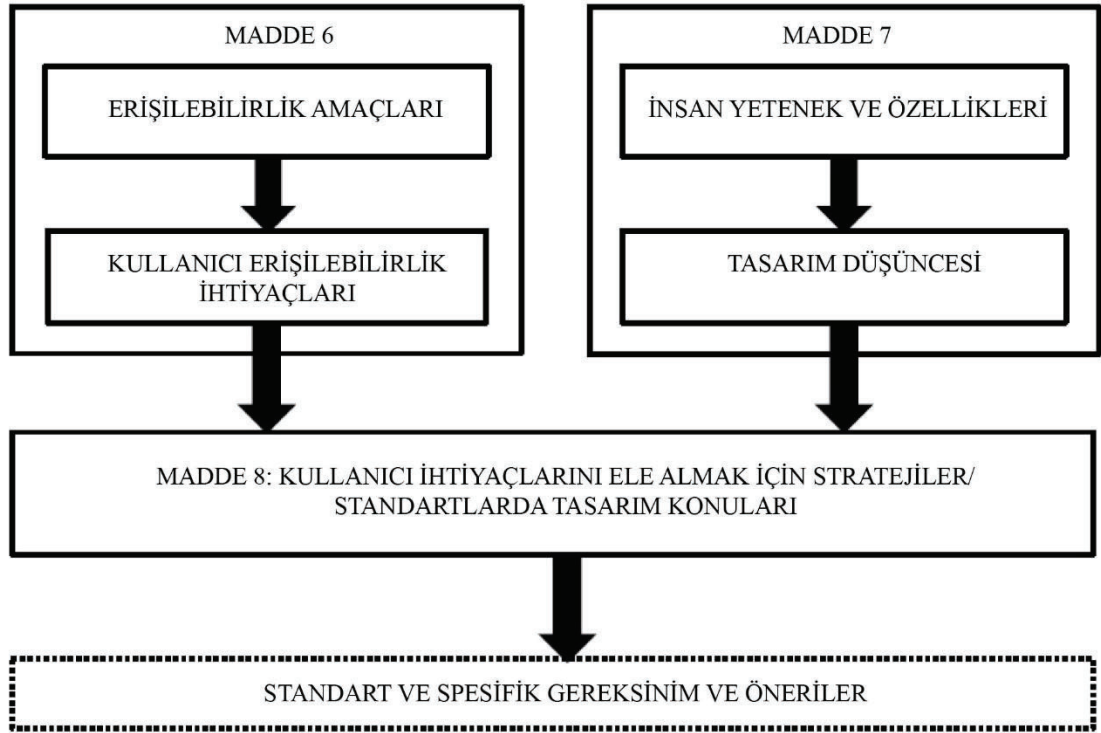
1. Engelli kişiler gerekli olan durumlarda aileleri ve destekçileri ile birlikte mevcut hizmet ve programların her aşamasında tam bilgiye erişebilmelidir. Yapılan bilgilendirmelerde engelli kişilerin anlayabileceği uygun yöntemler kullanılmalıdır.
2. Devletler, bilgi hizmetlerini ve belgelerini, farklı engel gruplarındaki bireyler için erişilebilir kılmak adına stratejiler geliştirmelidir. Örneğin işitme bozukluğu olan veya anlama gücü çeken kişilerin sözlü bilgilere erişimi için uygun teknolojiler kullanılmalı, işitme engelli kişiler ile toplumdaki diğer bireyler arasındaki iletişimi kolaylaştırmak için işaret dili çeviri hizmetleri sağlanmalıdır. Görme engellilerin yazılı bilgilere erişimi için Braille alfabesinden, ses kayıtlarından, büyük baskılardan yararlanılmalıdır.
3. İletişim konusunda farklı engellere sahip kişilerin ihtiyaçlarına da dikkat edilmeli, uygun çözümler üretilmelidir.

4. Devletler, özellikle televizyon, radyo ve gazete gibi medya kuruluşlarını hizmetlerini erişilebilir kılmaları için teşvik etmelidir.
5. Devletler, kamuya sunulan yeni bilgi ve hizmet sistemlerini ya başlangıçta erişilebilir olarak tasarlamalı ya da daha sonraki süreçlerde engelli bireylerin erişimi için uyarlanmalıdır.
6. Bilgi hizmetlerini erişilebilir kılmak için önlemler geliştirilirken, engelli kuruluşlarına danışılmalıdır.

Engelli bireylere yönelik yapılan tanımlarda erişilebilirlikten yalnızca yapısal çevrenin fiziksel ulaşılabilirliğinin anlaşılmadığı görülmektedir. Genel olarak her insanın sahip olduğu bir hak olarak tanımlanan erişilebilirliğin, bireye, bireyin tüm ihtiyaç ve özelliklerine yönelik yapılan sorgulamalar ile kapsamının ve içeriğinin genişletildiği dikkat çekmektedir. Sahip olduğu çerçeveye erişilebilirlik kavramı, insanın parçası olduğu her konuyu tüm bileşenleri ile değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu doğrultuda erişilebilirlik kavramının açılımlarının doğru bir şekilde yapılabilmesi için çalışan Uluslararası Standartlar Örgütü (ISO)'nın de kavramın nasıl ele alınması gerektiğine yönelik sorgulamalar yapılarak, kavrama yönelik iki tamamlayıcı yaklaşım ortaya konulduğu görülmektedir.

Tablo 3.5. Standartlarda erişilebilirliği ele almak için iki yaklaşım

Kaynak: ISO, 2014, s. 8

Uluslararası Standartlar Örgütü (ISO) tarafından ortaya konulan ilk yaklaşım olan 6. Madde, kullanıcı erişilebilirlik ihtiyaçlarını belirlemek için yararlanılan bir dizi erişilebilirlik hedefini içermektedir (ISO, 2014, s. 8). Bu maddede yer alan erişilebilirlik amaçları, erişilebilirliğe özgü gereksinimlerin ve standartlara dahil edilecek tavsiyelerin tanımlanması ve geliştirilmesi için bakış açısı sağlamaktadır (ISO, 2014, s. 10). 7.Maddede ise insan yetenekleri ve özellikleri ile fizyolojik ve psikolojik bozulmaların sonuçları hakkında bilgi sağlanmakta, erişilebilirlikle ilgili tasarım düşünceleri ele alınmaktadır. Yetenekler ve özellikler hakkındaki bilgiler, faaliyet ve katılım kısıtlamaları açısından, insan vücut yapısı ve fonksiyonları ile ilişkili bozukluklara göre düzenlenmektedir. Bu maddede kullanıcılar için erişilebilirliği en üst düzeye çıkaran sistem tasarımlarının ortaya konulması amaçlanmakta, bu sistemler için genel tasarım değerlendirmeleri sunulmaktadır (ISO, 2014, s. 21). Madde sekizde ise, standartlar ve öneriler geliştirmek için iki yaklaşımın çıktılarına dayanarak stratejiler sunulmakta, her bir stratejinin uygulanabilmesi için gereken ihtiyaç ve öneriler açıklanmaktadır (ISO, 2014, s. 8). Sekizinci maddede yer alan stratejiler, belirli bir kullanıcı için erişilebilirlik ihtiyacının potansiyel araçlarını temsil etmektedir (ISO, 2014, s. 34). Madde 6 ve 7'deki

yaklaşımlardan birinin veya her ikisinin sağlanması sonucunda madde 8'de tartışılan stratejilerden biri veya daha fazlası takip edilerek standart ya da kişiye özgü gereksinimler ve öneriler geliştirilebilmektedir (ISO, 2014, s. 8).

Tablo 5'te erişilebilirlik standartlarını oluşturmak amacıyla yaklaşımlar sunulduğu görülmektedir. Sunulan ilk yaklaşım, erişilebilirliğin amaçları, kullanıcıların erişilebilirlik ihtiyaçları düşünülerek eylemin özüne dair yapılan değerlendirmeleri içerirken, ikinci yaklaşım insana ve yeteneklerine dair değerlendirmeleri içermektedir. Erişilebilirlik standartlarının belirlenmesini amaçlayan her iki yaklaşımının merkezinde de bireyin yer alması, bireye dair genel ve özel gereksinimlerin olabileceğinin anlaşılmasını sağlamaktadır. Her insan sahip olduğu yetenek ve özelliklerle biricik bir yapı sergilerken aynı zamanda bir bütünün de parçasını oluşturmaktadır. Bu noktada bireyin geçirdiği değişim ve gelişimler, tasarımın ele alınış biçimine yansiyarak erişilebilirliği doğrudan etkilemektedir.

Günümüzde Persson ve diğerlerinin (2014, s. 9) ifadesiyle, bireyin fiziksel özelliklerine uygun işleri yaparak topluma katkıda bulunması gereken bir varlık olarak görüldüğü bakış açısından, bireyin fiziksel yeteneklerinden bağımsız olarak toplumun tüm kesimlerine katılma hakkına sahip olması gereken bir kişi olarak görüldüğü bakış açısına geçilmiştir. Persson ve diğerlerine göre bu gelişme, son 50–60 yılda geliştirilen tasarım yaklaşımlarına yansıtılmaktadır ve erişilebilirlik düşüncesinin, engellilik tartışmaları ile sınırlı kalmayan, aynı zamanda çeşitlilik, kültür ve bağlamla ilgili yönleriyle ele alınan kapsayıcı bir kavram olarak benimsendiği görülmektedir.

Tasarım kavramına yaklaşım biçimi ve erişilebilirlik arasındaki ilişkiyi Tilley ve Dreyfuss (1993, s. 8) şu sözlerle ifade etmiştir: İnsanlar için tasarım insanlık tarihi kadar eski bir konudur, ancak son 60 yılda tasarımda insan faktörü konusunda insan yetenekleri ve sınırlılıklarının incelenmesi, bu alanda çalışan birçok insanın araştırmalar yapması konunun küresel çapta genişleyen bir bilim haline gelmesini sağlamıştır. Yapılan çalışmaların kapsamının genişlemesi ile birlikte tüm insanların rahat ve güvenli kullanabileceği tasarımlar yapmak daha karmaşık hale gelmiştir. Tilley ve Dreyfuss'a göre tasarım konularının günümüzde daha fazla insan, ortam ve ürünü kapsamasıyla birlikte bugün tasarımcıların istatistiksel olarak tanımlanmış ortalama bir insanın

gereksinimlerinden ödün vermeden uluslararası popülasyonlar arasındaki fiziksel farklılıkları hesaba katmaları gerekmektedir.

Bu bağlamda Hacıhasanoğlu'nun ifadesiyle eşit erişilebilirlik iyi bir tasarımın önkoşuludur. Erişilebilirlikte eşitlik kavramı, bir insanın bina ve çevrelerde, tasarlanmış herhangi bir üründe edindiği tüm deneylerin ve bilgilenmenin toplumun herhangi bir üyesi tarafından da elde edilebilmesinin ifadesidir. Kısaca eşit erişilebilirlik eşit erişme imkanlarının herkes için sağlanmasıdır (Hacıhasanoğlu, 2003, s. 94). Bu noktada erişilebilirlik sağlanamadığı her durumda insanların gündelik hayata katılımlarının olanaksız olduğu ya da sınırlı kaldığı dikkate alındığında özgürlük, eşitlik ve güvenlik kavramlarına temellenen erişilebilirliğin tasarımda evrensel olarak nitelenmesi doğal karşılanmalıdır. Dolayısıyla bu evrensel nitelik erişilebilirliği, katılıma açık ve sürdürülebilir bir yaşam kalitesi için temel öncelik haline getirmektedir (Tutal, 2016, s. 4).

Bu noktada Curl ve diğerleri (2015, s. 3) erişilebilirlik kavramının zaman içinde çeşitli şekillerde tanımlandığını ve ölçüldüğünü belirtmektedir. Geurs ve Wee (2004, s. 127)'ye göre kavrama dair birçok yanlış anlaşılmanın olması kavramın işlevsel ve teorik anlamlarını bulmayı zor ve karmaşık hale getirmekte, bu noktada erişilebilirlik kavramı farklı şekillerde tanımlandığından sahip olduğu anlamlar çeşitlenmektedir (Geurs ve Wee, 2004, s. 128). Bu noktada Geurs ve Wee literatürdeki *erişim* ve *erişilebilirlik* kavramlarının genellikle gelişigüzel bir şekilde kullanıldığını dile getirerek *erişim* kavramı ile birey ile ilgili konuların ifade edildiğini, *erişilebilirlik* kavramının ise yer ile ilgili konuları içerdiğini belirtmektedir (Geurs ve Wee, 2004, s. 128).

Persson ve diğerlerinin deyimiyle erişilebilirliğin açık ve kesin ifadesi konusunda farklı alanlarda (ISO standardizasyon topluluğu da dahil olmak üzere) bir fikir birliğine varılamaması ise, erişilebilirliği, kullanılan tasarım yaklaşımına bağlı olarak farklı şekilde yorumlanan nitelik belirten bir kavram haline getirmektedir. Persson ve diğerlerine göre kavramın tanımlanması konusundaki bu fikir birliği eksikliği, erişilebilirliğin daha geniş bir ölçekte benimsenmesini engellemekte, kavramın bireysel ve toplumsal birçok düzeyde kendini gösterebilecek potansiyel faydalarını sınırlandırmaktadır. Erişilebilirliğin bireysel düzeydeki faydalarına örnek olarak, yeterli erişilebilirlik seviyesi sağlanmazsa çalışmayacak bir bireyin gerekli koşullar

sağlandığında çalışarak gelir elde etmesi verilebilirken, kurumsal düzeydeki faydalarına örnek olarak erişilebilir ürünler veya hizmetler sunan şirketlerin bu ürünleri daha geniş bir pazara sunma fırsatı bulabilmesi, bu sayede ürünlerin yeni kullanım biçimlerini görebilmesi verilebilir. Bu noktada, erişilebilirlik sayesinde çalışma ortamının kalitesi ve ürün kalitesi iyileştirilecek, toplumda çalışan nüfus artacak, tüm bireylerin toplumsal yaşama katılımı sağlanacaktır. Bu durum sosyal sürdürülebilirlik üzerinde olumlu bir etki yaratarak toplumdaki bireylerin yaşam kalitesini artıracaktır (Persson vd., 2014, s. 1).

Rosso ve diğerleri ise fiziksel işlevsellikteki kayıpların sosyal katılımı azalttığını, sosyal katılımdaki kayıpların da işlevsel azalmayı hızlandırdığını ve hastalığın sonuçlarını değiştirdiğini dile getirmekte, bu doğrultuda fiziksel işlev ve özürülüğün sosyal katılımı ile ilişkisinin döngüsel olduğunu vurgulamaktadır (Mendes de Leon ve diğerleri, 2003'ten aktaran Rosso ve diğ, 2013, s. 3). Bu noktada sosyal ve ekonomik kısıtlamalar ile erişilebilirlik kısıtlamaları arasında çok sayıda karmaşık neden-sonuç ilişkisinin olduğunu dile getiren Farringtonlar (Farrington ve Farrington, 2005, s. 3) sosyal adaletin, sosyal kapsayıcılığa paralel olarak değiştiğini, bu nedenle daha fazla sosyal kapsayıcılık için daha fazla erişilebilirlik gerektiğini vurgulamaktadır (Farrington ve Farrington, 2005, s. 2). Vanderveen ve diğerleri (2015, s. 29) de sosyal kapsayıcılık meselesi olarak erişilebilirlik bilincini arttırmak ve tasarım süreçlerine yansıtılabilmek için sosyal sürdürülebilirlik gelişmeleriyle bağlantı kurulmasının gerekliliğini vurgulamakta, fiziksel engellilik konusundaki tutumsal engellerin sosyal kapsayıcılığı (social inclusion) kısıtladığını dile getirmektedir.

Bu noktada erişilebilirliğin sosyal kapsayıcılıkla ilişkisinin bireye ve topluma ait sosyal verileri içermesini gerekli kıldığı görülmektedir. Bireylerin sahip olduğu fiziksel ve psikolojik veriler sosyo-kültürel yaşantılarına etki etmekte, sosyo-kültürel yaşantıları ise fiziksel ve psikolojik yapılarını şekillendirmektedir. Bu noktada bireyin sahip olduğu fiziksel, sosyo-kültürel, ve psikolojik verilerin birbiri ile ilişkisi, merkezinde bireyin yer aldığı erişilebilirlik kavramına dair yapılan çalışmaların çerçevesini genişlemektedir. Bu durum yapılan çalışmaların nicel yaklaşımlar kadar nitel yaklaşımlara da dayalı olarak yürütülmesini gerekli kılmaktadır.

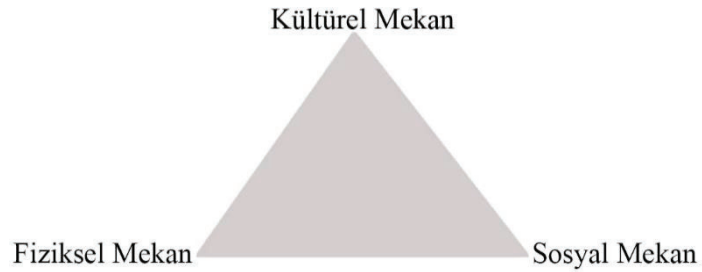
Bu doğrultuda Farringtonların (Farrington ve Farrington, 2005, s. 2) ifadesiyle erişilebilirlikle ilgili deneysel ölçümler konu ile ilgili tartışmalar için bilgilendirici bir arka plan sunmaktadır, ancak yapılan çalışmalar insanların erişilebilirlik istekleri hakkında değer yargıları içerdiğinden insanların yaşamlarında erişilebilirliğin rolüne ilişkin deneysel çalışmaların ötesinde, daha kavramsal bir görüşe ihtiyaç duyulduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Karlqvist'e göre erişilebilirlik kavramı hakkındaki genel tanımların doğruluğu tartışılmaz, ancak terimi insan organizasyonu ve davranışını tanımlamak, açıklamak veya tahmin etmek için yararlı bir araç haline getirmek adına daha kesin tanımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Karlqvist'in ifadesiyle bu durum erişilebilirliği, insan faaliyetinin temel ilkelerini karakterize etmek adına önemli bir kavram haline getirmektedir (Karlqvist, 1975'ten aktaran Pirie, 1979, s. 299).

Bu noktada “insan faktörü” terimi insanların araç gereç kullanarak yaptığı işlerdeki performansını etkileyen birçok bileşeni, fizyolojiyi ve psikolojiyi kapsadığından (Tilley ve Dreyfuss, 1993, s. 9) tüm insanların eşitliğini amaçlayan erişilebilirlik kavramı da bir yapının fiziksel engellerden arınmış olmasından daha fazlasını ifade etmektedir (Ergenoğlu ve Yıldız, 2013, s. 125). Tümertekin ve Özgüç (2009, s. 60)'ün ifadesiyle toplumun mekânsal yapısının incelenmesinin yakın yıllarda gittikçe daha önemli hale gelmesiyle, çoğu araştırmacı “mekân içindeki insan”ın incelenmesini araştırmalarının odak noktası olarak görmeye başlamıştır.

Aydınlı'nın deyimiyle görsel çevrenin özellikleri ve insan duyguları/davranışları (etki ve tepki) arasındaki ilişkinin saptanması ve bilinmesi sonucu tasarımcıların daha iyi bir çevre tasarlayabileceği; kullanıcının eylemlerine ve görsel tercihlerine uygun çevresel konumların düzenlenebileceği; bu olgunun da daha sonra, yaşam kalitesinin arttırılmasına katkıda bulunabileceği düşünülmektedir. Bu çerçevede çevrenin fiziksel özelliklerini yansıtan biçimsel ve mekânsal boyutlar ile insanın biyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel boyutları arasındaki karmaşık ilişki, yeni bir araştırma alanı olarak mimarların ve sosyal bilimcilerin dikkatini çekmektedir (Aydınlı, 1993, s. 17). Bu doğrultuda Aydınlı (1993, s. 94) günümüzde, çevresel psikoloji, sosyoloji ve çevresel estetik alanlarında yapılan araştırmalarda, tüm insanlar tarafından tatminkar olarak algılanabilecek, hissedilebilecek ve kullanılabilir bir çevre yaratmada, *mimari anlam* konusunun önem kazandığını; kullanım ve biçimle anlamın bir bütün olduğunu vurgulanmaktadır.

Bu noktada Aydın (1993, s. 96-97)'nin ifadesiyle tasarım alanlarından biri olan mimarlıkta anlam, gerek bilişsel, gerekse duyuşsal alanda ifade kazandığından, bina ile karşılıklı etkileşim, bilme, anlama ve beğenme/beğenmeme olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda anlam, yalnızca mimarlığın fiziksel özelliklerinden kaynaklanan bir düzlemde değil; olgular, fikirler, düşünceler ve izlenimlerin belirlediği bilişsel alan kapasitesine bağlı olarak ifade kazanmaktadır. Anlam taşıyan bir araç olarak mimarlık, insancıl değerleri yansıtan, sosyal sorumluluk sahibi, pragmatik ve estetik bir obje olarak tanımlanmakta ve bunlar aşağıdaki ifadelerle açıklanabilmektedir:

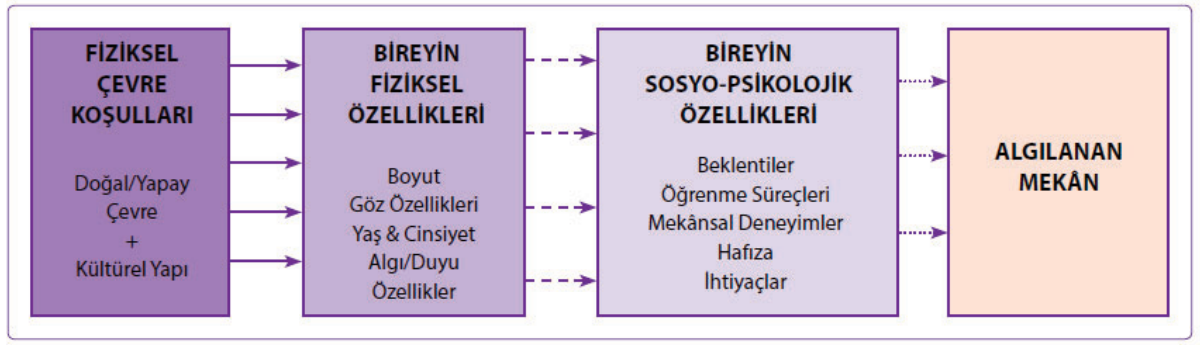
- Mekânsal ilişkiler, kişilerarası sosyal ilişkiyi etkilemeli, hatta belirlemelidir.
- Mimarlığın amacı, insan ölçeğini binalara ve kentsel mekânlara getirmek, olmalıdır.
- Kullanıcının kültürel değerlerine, mekânsal gereksinimlerine ve estetik tercihlerine daha fazla önem verilmelidir.
- Mimarlık bir anıt değil; yaşayan bir organizmadır. Bu organizma, yalnızca teknik ve kişisel bir ihtiyaç olarak değil; toplumsal bir sorun olarak da ele alınmalıdır.

Şekil 3.6. Schulz'un mekân tanımı

Kaynak: Aydın, 1993, s. 67

Bu doğrultuda Norberg-Schulz'un deyimiyle mekân, bir form ve onu belirleyen yüzeylerden oluşan görsel bir hacim olarak tanımladığı gibi, aynı zamanda da sosyal, psikolojik ve kültürel değerlerle de algılanan bir kavram olarak tanımlamaktadır (Schulz, 1980'den aktaran Aydın, 1993, s. 67)

Şekil 3.7. Fiziksel çevre koşullarına bağlı uyarıcıların birey özelliklerine bağlı süzgeçlerden geçerek algı sürecini oluşturmaması

Kaynakça: Rapoport 1977'den aktaran Kürkçüoğlu, Ocakçı, 2015, s. 370

Kürkçüoğlu ve Ocakçı (2015, s. 370)'ya göre bireylerin çevre ile etkileşimleri geniş çaplı bir duyu-algılama sürecinin ürünü olduğundan yukarıda belirtilen doğal, fiziksel, beşeri ve sosyo-psikolojik yapıya bağlı tüm etkenler ve buna bağlı davranışların gerçekleşmesinde; mekân algısına bağlı uyarıcı unsurların tür, yoğunluk ve baskınlığı esas olmaktadır. Benzer bir biçimde Tümertekin ve Özgüç mekânı insanın bütün faaliyetlerinin gerçekleştirildiği, tüm deneyimlerinin yaşandığı yer olarak tanımlamaktadır. Tümertekin ve Özgüç'ün ifadesiyle mekân, insanın yerde, yerin derinliğinde ve uzaya doğru tüm çevresini üç boyutlu olarak kapladığından, çevreden çok daha geniş bir anlama sahiptir ve içine psikolojik, toplumsal ve ekonomik anlamların da katılmasıyla yalnızca fiziksel bir anlam taşımaktan da uzaklaşmaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 2009, s. 59) Bu noktada Tümertekin ve Özgüç (2009, s. 62)' e göre bir mekânın geliştirilmesine yardım eden erişilebilirlik de çoğu kez ekonomik, kültürel ve toplumsal faaliyetlerin meydana getirdiği bir fonksiyon olmakta, bu nedenle kesinkes belirli zaman ya da belirli fiziki mesafelerle değil, algıladığımız anlamlarla da ölçülmektedir.

Erişilebilirlik kavramını tanımlarken bireyi fiziksel ve algısal özellikleri ile değerlendiren Koca ve Yılmaz (2017, s. 20)'ın ifadesiyle ise erişilebilirlikten, sokakların, kamusal alanların herkes tarafından hiçbir fiziksel, duygusal ve zihinsel bir engelleme olmaksızın ihtiyaç duydukları ya da ziyaret etmek istedikleri takdirde ulaşabilmeleri, girebilmeleri, kullanabilmeleri ve yürüyebilmeleri anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak Iwarsson ve Stahl erişilebilirlik konusu araştırılırken kavramın farklı boyutlarından bahsedilebileceğini, Uluslararası Standardizasyon Örgütü (ISO)'nden

aktarımla bu boyutların “fiziksel çevreye, bilgiye ya da toplumsal faaliyet ve hizmetlere erişim” olarak üçe ayrılabilirliğini vurgulamaktadır. Iwarsson ve Stahl’a göre engellilik konuları tartışılırken en yaygın ve belirgin boyut fiziksel çevreye erişilebilirlik olurken diğer iki boyut ihmal edilmekte, ancak günümüzde kavramın fiziksel çevreye erişim dışındaki boyutları da önem kazanmaya başlamaktadır (Iwarsson ve Stahl 2002, s. 59). Iwarsson ve Stahl’ın ifadesiyle erişilebilirlik çevresel bileşenler kadar bireylere ait bileşenleri de içeren ve ikisinin entegrasyonu ile analiz edilmesi gereken bir kavramdır (Iwarsson ve Stahl, 2002, s. 57). Erişilebilirlik sorunlarının bir insan-çevre ilişkisi olarak ifade edildiği göreceli bir kavram olan erişilebilirlik, kişinin veya toplumun işlevsel kapasitesi ile fiziksel çevrenin tasarımı ve talepleri arasındaki karşılaşmadır (Iwarsson ve Stahl 2002, s. 61).

Deffner ve diğerleri de erişilebilirlik kavramının genellikle fiziksel yetersizlik olarak sunulduğunu, buna rağmen çok farklı insan gruplarının erişilebilirlik problemleriyle karşı karşıya kalabildiğini vurgulamaktadır. Örneğin erişilebilirliğin kültürel boyutu hakkında konuşurken konu daha karmaşık bir hal almakta, bu noktada “bireyin kültüre erişimini engelleyen nedenler nelerdir?”, “kültüre erişim süreci etkileşimli midir?”, kültüre fiziksel erişim zihinsel erişimden önce mi yoksa sonra mı gelir?” gibi sorular ortaya çıkmaktadır (Deffner ve diğerleri, 2015, s. 3). Bu noktada Deffner ve diğerlerinin (2015, s. 2) ifadesiyle erişilebilirlik kavramı, bireyin cinsiyet, yaş veya diğer özellikleri (fiziksel özellikleri, algısal yetenekleri vb.) sebebiyle ayrımcılığa uğramadığı, üzerinde yaşanan çevrenin herhangi bir durumda herkes tarafından erişilebilir olduğu durumları belirtmekte, diğer bir deyişle herhangi birinin altyapı hizmetlerine ulaşabilmesinin ve bu hizmetleri özerk, güvenli ve konforlu bir şekilde kullanabilmesinin ifadesi olmaktadır. Bu çerçevede Deffner ve diğerlerine göre erişilebilirlik konusu yalnızca altyapı hizmetlerine ulaşılabilirliği ifade etmediğinden, kavramın, nesne/eylem tasarımı (object/action Design), insan etkileşimi (human Interaction) gibi daha kapsamlı bilimsel alanlarla ilişkilendirilmesi gerekmektedir.

Bu çerçevede Deffner ve diğerleri erişilebilirlik kavramının farklı boyutlarını ortaya koyarken, kavramı fiziksel ve zihinsel bağlamda bütüncül olarak değerlendirmiştir. Deffner ve diğerlerine (2015, s. 4-5) göre: Fiziksel erişilebilirlik boyutunda bir tasarımın alıcısı, tasarımı duyuşal olarak deneyimlemek için vücut yapı ve işlevini kullanmaktadır. Dolayısıyla, beş duyu (görme, duyma, tat, koku, dokunma) ve bunların kombinasyonu

(kinestezi) sayesinde, tasarımla ilgili uyarıları veya önceden uyarlanmış bilgilerle (entegrasyon) ilgili deneyimleri toplamaktadır. Algısal erişilebilirlik ise bireyin tasarımı anlama aşamasının tanımıdır. Temel taşı insan zihni ve işlevidir. Zihinsel erişilebilirlik ve algılayış düzeyleri, alıcının eğitim durumu, yaşama şekli ve entelektüel işleyiş alışkanlığı ile yakından ilişkilidir. İlk olarak, alıcı tasarımı kendisinin bir parçası olarak görebilir. İkinci düzeyde, alıcının bedeni ve zihni, kendi hikayesini iç içe geçirmek ve bu şekilde tasarımı uygun biçimde yeniden üretmek için kabul edilen deneyim ve bilgiyi kullanmaktadır. Böylece erişilebilirlik kavramı uygun bir biçimde varlık gösterebilmektedir.

Şekil 3.8. Erişilebilirlik aşamaları

Kaynak: Deffner vd., 2015, s. 6

Şekil (8)'de de görüldüğü gibi fiziksel erişilebilirlik bireyin bedeni ile tasarımı deneyimlemesi, algısal erişilebilirlik ise bireyin zihni ile tasarımı anlaması ile ilişkili olup beden ve zihnin birleştiği noktada uygun erişilebilirlik ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde yapılan tasarımlar insanlar tarafından algılanarak kullanılabilir olabilmekte, insanların birbiri ve çevresi ile iletişim kurması sağlanabilir olmaktadır. Fiziksel ve zihinsel boyutun kesişmediği noktalarda ise erişilebilirlikten söz edilememektedir. Çünkü birey anlamlandıramadığı mekân ve ürünleri kullanamamakta, yapılan tasarımlar bireylere

ulaşamamaktadır. Bu doğrultuda yapılan tasarımlarda bireylerin ihtiyaını karşılamak amaçlandığından bireyin davranışları ile tasarımın erişilebilirliği arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Bu çerçevede erişilebilirlik kavramının gerçekleştirilmesine yönelik yapılan açılımlarda bireye dair fiziksel, sosyo-kültürel ve psikolojik verilerin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmakta, her bir veri erişilebilirliğin boyutlarını oluşturmaktadır.

3.3.1. Erişilebilirliğin algısal boyutu

Erişilebilirlik kavramı Scherrer (2001, s. 39)'in de ifade ettiği gibi “bütünde bir zincire benzetildiğinde”, bütünün parçalarını erişilebilirliğin boyutlarının, zincirin ilk halkasını ise erişilebilirliğin algısal boyutunun oluşturduğu dikkat çekmektedir. Bireylerin mekânlar ve ürünlerle etkin bir şekilde iletişim kurup etkileşime girebilmesi zihinlerinde varolan ve bu mekân-ürünlere karşılık gelen anlamsal ve duysal veriler sayesinde olabilmektedir. Bireyler karşılaştığı tasarımları algı süzgecinden geçirerek anlamlandırabilmekte ve kullanabilmektedir. Bu durum tasarımın erişilebilirliğinin sağlanması algısal boyutun önemini ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede insan için bilinmeyen her zaman zor olduğunu vurgulayan Güç, insanın içgüdüsel olarak, geçmiş deneyimlerini sorgulayarak hareket ettiğini ve kendisine tanıdık gelenlerle ilişki kurduğunu belirtmektedir (Güç, 2015, s. 427). İnceoğlu'na göre bir insanın belli bir yönde eyleme geçebilmesi için de ön koşul; amaçlanan yöndeki alternatifin varlığını bilmesi ve bu alternatif bilgiyi algılamasıdır. Bu nedenle örneğin bireyin belli bir ürünün tüketicisi, belli bir görüşün yanlısı durumuna getirilebilmesi için, konu ve içeriği hakkında iletilen bilgileri algılayabilmesi gerekmektedir (İnceoğlu, 2004, s. 71).

Bu noktada Sartain ve diğerlerinin (1958, s. 210) ifadesiyle birey ise, değişen dünyaya ayak uydurabilmek için çevresi hakkında bilgileri sürekli olarak sindirmeli ve yorumlamalı, tatmin olabilmek, tehditleri ve engelleri ortadan kaldırabilmek için bu bilgileri anlamlandırmaya ve algılamaya çalışmalıdır. Bu bağlamda Köseoğlu (2004, s. 137) insanların çevrelerinden kendilerine gelen mesajlarla çevreyi tanıyıp, şekillendirdiğini, binalar ve şehirler kurduğunu, söz konusu mesajların ise algılama süreci sonucunda oluşan zihinsel imgeleri oluşturduğunu belirtmektedir.

Rapoport (2004, s. 20)'un ifadesiyle dış (ve hatta iç) çevreyi algılamadan hiçbir şey yapılamayacağı için kavram bireyin hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Kısaca insanın dış dünyadaki soyut/somut nesnelerle ilişki kurması, bunlar hakkında birtakım yargılarda bulunması, bu nesnelere ilişkin belli bir davranış ortaya koyması, önce bu nesneleri algılaması ile başlamaktadır (İnceoğlu, 2004, s. 72). Birey ve bireyin algısı olmadan nesnenin de var olamayacağını vurgulayan Ponty, algının ise bireye özgü gerçekleştiğini şu sözlerle ifade etmektedir: Görelilik fiziği mutlak ve kesin nesnelliğin bir düş olduğunu onaylamakta, her gözlemin gözlemcinin konumuna sıkı sıkıya bağlı olduğunu bu nedenle mutlak bir gözlemci düşüncesini bir yana bırakmak gerektiğini göstermekte, bu noktada insan deneyiminin bütün öğeleri özellikle de bireyin duymasal algısı önem kazanmaktadır (Ponty, 2017, s. 16).

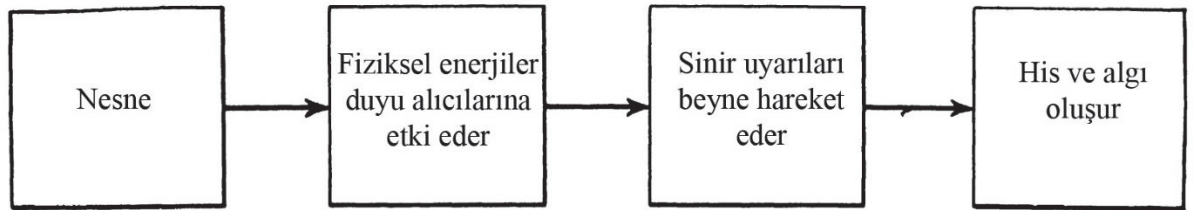
Bireye mimarlığı kullanma (içinden geçme, içine girme, durma, yukarı çıkma, ayaklarını uzatma, pencereye yaklaşma, yaslanma, eline alma vb. gibi) olanağı veren şey, yalnızca bazı işlevlerin mümkün olması değil, bireyin (bu işlevlerden yararlanabilmesi için) mimari nesne ile anlamı arasındaki bağlantıyı bilmesidir (Eco, 2019, s. 22) Eco verdiği merdiven örneğinde bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: Bir merdiven bazı biçimsel öğelerin birbirine eklemlenmesi ile oluşur ve sonunda birey bunları bir tırmanma aygıtı olarak algılar. Bu noktada merdiven, merdiven olarak algılanabilmişse kullanılabilir de! (Eco, 2019, s. 85). Burada gözden kaçmaması gereken olgulardan biri bireyin bir merdivenden çıkabilmesi için daha önceden merdivenin ne olduğunu öğrenmiş olması gerektiğidir (Eco, 2019, s. 21) Eco'nun ifadesiyle asansörün yabancı olması olup da merdivenlere ve eğik yüzeylere alışık olan birisi, asansör karşısında şaşırıp kalacaktır, tasarımcının iyi niyeti, asansörü acemisi için kullanılabilir kılmaya yetmeyecektir (Eco, 2019, s. 30).

Bu noktada ele alınan çalışmada tasarım ürünlerinin kullanılabilirliği konusunda algı kavramının tanımlanması, kavramla ilgili açıklamaların ve nasıl gerçekleştiğinin farkında olunması gerekli görülmektedir. Hançerlioğlu'nun ifadesiyle etimolojik olarak algı terimi, dilimizde de, Batı dillerinde olduğu gibi “almak” kökünden türetilmiştir. Batı dillerindeki “*perception*” terimi, Hint-Avrupa dil grubunun almak anlamındaki “*kap*” kökünden gelir, ilk olarak Latinceye aynı anlamda “*capere*” sözcüğü ile geçmiştir. Bu doğrultuda Hançerlioğlu'na göre algı dış dünyanın duymalarla gelen imgesinin bilinçte gerçekleşen tasarımı olarak tanımlanırken (Hançerlioğlu, 1976, s. 42) Rapoport'a göre

algı çevreden alınacak bilginin duyusal kabulüdür (Rapoport, 2004, s. 20). Kahvecioğlu (1998, s. 7-8) ise algı konusunu şu sözlerle ifade etmektedir:

- Algı insanın çevre ile iletişim sürecinin temelidir,
- Algı, biyolojik süreçler olan duyuları, ve onların devamında gelişen zihinsel ve bilişsel süreçleri içerir,
- Algısal sürecin duyum aşaması daha çok nesnel verilere dayanırken, zihinsel ve bilişsel süreçlerle birlikte öznelleşen bir gelişim gösterir; fiziksel uyarılarla sonuçta oluşan algı arasındaki ilişki öznel bir ilişkidir,
- Çevresel uyarılar süre sonunda kavramsallaştırılır,
- Algıların oluşturduğu deneyimlerin, yeni algılarda etkili olması, algısal sürece geriye dönük olarak da işleyen aktif bir özellik kazandırır.

Sartain ve diğerleri (1958, s. 209) algılama sürecini ve nasıl gerçekleştiğini ise şu şekilde ifade etmektedir: Çevremizdeki çeşitli fiziksel enerjiler, sinir uyarılarının beyne gittiği hassas alıcılara etki etmekte, orada bu darbeler duyusal deneyimlere ve algı nesnelerine ve olaylarına yol açmaktadır.

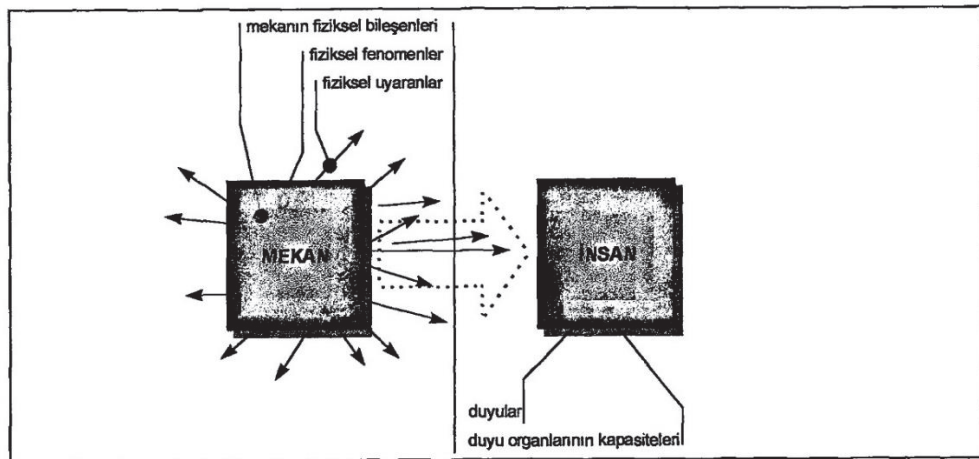
Şekil 3.9. Algıdaki olayların sırası.

Kaynak: Sartain vd., 1958, s. 210

Kahvecioğlu'nun deyimiyle bünyesinde değişik aşamalar içeren algısal süreç, fiziksel uyarılarla başlayıp, fizyolojik, biyolojik ve bilişsel süreçlerle devam ederken, bu kurgu algının nesneden öznele veya somuttan soyuta bir seyir gösterdiğini ifade etmektedir. Fizyolojik ve biyolojik süreçlerin sonunda çevresel uyarılar insanın zihninde bir imge ile temsil edilerek bilişsel süreçlerde işlenebilecek veriler haline gelmektedir (Kahvecioğlu, 1998, s. 33). Bu noktada birey uyarıların anlamlarını bulan ya da inşa eden bir yorumlama süreci olan algılamayı (Sartain vd., 1958, s. 209) duyuları aracılığıyla yapmakta, algılamayla birlikte mekânı deneyimleyerek, yani yaşayarak

herhangi bir yere veya mekâna ait biçimsel ve nesnel özelliklerini geçici belleğinde depolamaktadır (İnceoğlu ve Aytuğ, 2009, s. 133).

Bu doğrultuda Kahvecioğlu (1998, s. 5) algı konusunun mekân tasarımı açısından önemini şu sözlerle belirtmektedir: Mimarlığın temelini oluşturan iki öge –insan ve mekân- arasındaki ilişki, “algı” aracılığıyla kurulmakta mekânın tasarımı, kullanımı, değerlendirilmesi; kısacası mimarlık kapsamındaki her türlü eylemin, sürecin ve olgunun içinde algı temel bir fonksiyon üstlenmektedir. Mekânın algılanması sürecinin mekânsal bilgilerin anlamlandırılması ile tamamlanacağını vurgulayan Kahvecioğlu (1998, s. 83) en basit anlamda; “bir düzlem üzerindeki kare boşluğun” duyum sonucunda retina üzerine düşen görsel bir imge iken, algısal süreç sonunda “duvar üzerindeki pencere” olarak algılanacağını belirtmektedir. Kahvecioğlu’na göre elemanlar düzeyindeki bu basit örnek, mekânın bütünü için de geçerlidir ve çok sayıdaki duyum bir bütün olarak anlamlandırılarak mekânın bütünü algılanmaktadır. Mekânda yer alan sesler, bu seslerin çeşitliliği ve düzeyleri, ışık düzeyi, yansımalar, gölgeler, renkler, dokular, biçimler, yüzeylerin konumu, kokular, vb. verilerden kaynaklanan çok sayıda duyum anlamlandırıldığında; iç mekân, dış mekân, büro mekânı, ev, lokanta, sokak, mutfak, fabrika, tren istasyonu vb. olarak tanımaya; eski, yeni, ferah, tarihi, çağdaş, yoğun, sakın, güzel, çirkin gibi değerlendirme ve yargılara erişerek mekânsal algı haline gelmekte, bu algının içinde mekânsal bileşenlerin yanında, mekân içindeki yaşamsal veriler de yer almaktadır.

Şekil 3.10. Algısal sürecin ilk aşaması: Mekânsal verilerin fiziksel uyaranlar olarak insan duyularını harekete geçirmesi

Kaynak: Kahvecioğlu, 1998, s. 83

Benzer bir biçimde Rapoport'a göre tasarımcılar, her ne kadar sadece görüğe ağırlık tanıyıp öteki duyumlama şekillerini ihmal etseler de algılama çoksensörlüdür. Bu noktada çeşitli duyuların birlikte çalıştıklarını bilmek ve algılamanın çeşitli duyuların bileşiminden oluştuğunu düşünmek önemli hale gelmektedir (Rapoport, 2004, s. 20). Bu çerçevede duyu organlarının birbiri ile ilişkili bir biçimde, bir sistemin parçaları olarak çalıştığını vurgulayan Ponty bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir: Nesnenin sahip olduğu her nitelik öbür duyulara özgü niteliklere kapı açar. Bal şekerlidir. Şeker tadı ise tatlar arasında yapışkan bir varoluştur, tıpkı dokular arasında balın yoğun kıvamı gibi. Balın yoğun olduğunu söylemekle balın şekerli olduğunu söylemek aynı şeyi farklı biçimlerde söylemektir, şeyin bizimle kurduğu belli bir ilişkiyi, bizde uyandırdığı ya da bize dayattığı belli bir tutumu betimlemektir (Ponty, 2017, s. 29).

İnceoğlu ve Aytuğ'un ifadesiyle algılama mekânda var olan etkili duruma göre ve duyu organlarına olan etkisi ile de değişebilmekte, bu durum bazen görme, bazen işitme, bazen dokunma, bazen de koku alma duyumuzun öncelik kazanmasına neden olmaktadır. Bu çerçevede algı, kentsel çevreyi, mekânı ya da ürünü sadece görmek ya da hissetmekten daha çok şeyle ilgilendiğinden, uyarıcının daha karmaşık süreci ve algılanışına da atıfta bulunmaktadır (İnceoğlu ve Aytuğ, 2009, s. 133). Rinott'un ifadesiyle fiziksel nesnelerin ve mekânların günlük deneyimi birçok algı türünün bileşeni ile oluşmakta, ancak bireyler bu deneyimi farklı duyuşsal kanallara bölünmüş olarak değil, tek bir bütün olarak algılamaktadır. Örneğin birey bir kalem kullanarak yazma eylemini gerçekleştirdiğinde, manuel eylemleri görsel ve işitsel izler üretmekte, ancak bu süreçte kalemin sese sahip olduğu düşünülmemektedir (Rinott, 2004, s. 7).

Bu doğrultuda Kahvecioğlu'nun ifadesiyle fiziksel mekânın algılanmasında görsel algı önemli ve baskın bir yere sahip olmakla beraber diğer tüm duyular da etkili olmakta, çeşitli seslerin belli mekânların algılanmasında önemli yer tutması bu durumu açıklayıcı nitelik taşımaktadır. Kahvecioğlu ses dışındaki deri, tat alma, denge ve koku gibi duyuların da mekânsal algıya dolaylı veya dolaysız olarak etki ettiğini belirtmektedir (Kahvecioğlu, 1998, s. 62). Örneğin Roth'a göre görenler için mimarlığın işitsel algısı mimarlığın görsel algısı tarafından neredeyse bütünüyle baskılanmış olsa bile, mimariyi işitmekten de söz edilebilmektedir. Eğer gören kişi görme duyusunu yitirirse o zaman işitme duyusu gittikçe daha duyarlı hale gelmeye başlamakta, böylece de yapılardan yansıyan sesleri dinleyerek dolaşma olanağı doğmaktadır (Roth, 2000, s. 137).

Çevrenin yaydığı uyarıların, insanın algılayabileceğinden çok daha fazla olduğunu dile getiren Kahvecioğlu (1998, s. 34), bunların bir kısmının; duyu organlarının kapasitesi, uyarıların özellikleri, kişinin beklenti ve amaçları gibi faktörlerin etkisi ile seçilerek duyumsandığını vurgulamaktadır. Kahvecioğlu'na göre aynı nesnenin yaydığı farklı uyarılar, değişik duyu organları tarafından algılanarak o nesneye ait bütüncül bir duyum oluşturmakta, dolayısıyla aynı nesneye ait görsel, işitsel, dokunsal vb. şekildeki farklı duyumlar o nesnenin bir bütün olarak algılanmasına imkân sağlamaktadır. Bir duyunun algıladığı farklı uyarıların bir bütün oluşturdıkları gibi, farklı duyuların elde ettiği duyumlar da bütünleştirilerek algılanmaktadır. Fakat Kahvecioğlu'nun deyimiyle algısal sürecin; fiziksel varlıkları kavramsallaştırarak zihinde işlenebilir hale getiren ve bunu yaparken nesneye ait özelliklere kişiden kaynaklanan öznel verileri de katmak yoluyla, nesnel dünyayı öznelileştiren bir doğası olduğunu da söylemek mümkündür. Kahvecioğlu'na göre algısal sürecin bu önemli özelliği; gerçek anlamda fiziksel nesnelerden ibaret olan mekânların, soyut ve kavramsal boyutlar kazanmasına imkân sağlamakta, soyutlaşan mekân ise somut dünyanın dar kalıplarından çıkarak, boyutları duyuların ve insan zihninin sınırlarına kadar genişleyebilen bir düzeye erişmektedir.

Benzer bir biçimde Gür mekânla ilişki kuran insanın önce en somut ve yararsal olana ulaştığını ve somutla deneyimlerinden bir soyut tanıya vardığını belirtmektedir. Deneyimler, yapısal mimari mekânın soyut geometrik formunun algısıyla, ekolojik deneyimleriyle başlamakta ve ancak zihinsel olarak algılanan siyasal, toplumsal, ekonomik, kültürel ve simgesel bir varlığa uzanır hale gelmektedir (Gür, 1996, s. 45).

Bu doğrultuda Ponty bireyin algısının karmaşık yapısını şu şekilde ifade etmektedir: Algının dünyası, yani bize duyularımızla ve gündelik yaşamımızdaki tutumumuzla açılan dünya, ilk bakışta en iyi bildiğimiz dünya gibi geliyor, ona erişmek için araçlara hesaplara gerek yok çünkü. Bu dünyaya girmek için gözlerimizi açıp kendimizi yaşamaya bırakmak yeterli gibi. İşin aslı öyle değil ama. Algının dünyasını açıklığa kavuşturmanın ne kadar çok zaman, çaba ve kültür istediği büyük ölçüde gözümüzden kaçıyor (Ponty, 2017, s. 11).

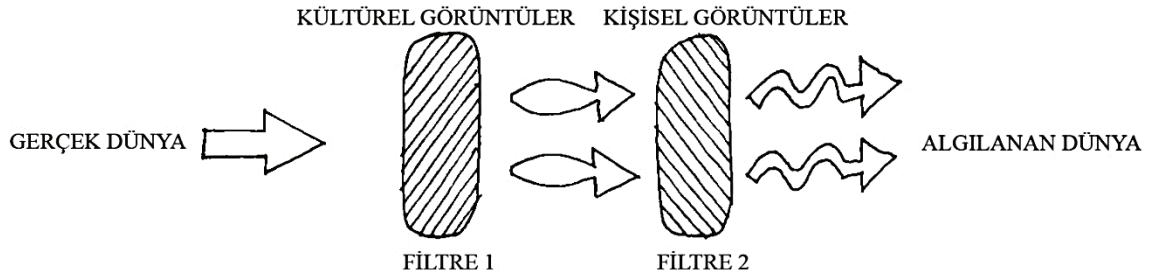
Bu noktada Köseoğlu, bilginin seçilmesi, elde edilmesi, işlenmesi, yorumlanmasından oluşun algılama sürecinin görüldüğü kadar kendiliğinden oluşan (istemsiz) bir süreç olmadığını belirtmektedir. Algılamayı her insan için özel kılan,

özellikle, bilgilerin yorumlanması ve anlamlı hale gelmesi kısmı olduğundan bu noktada, nesneden kaynaklanan özelliklere, önceki deneyimler, duygular, motivasyon ve kültür gibi öznel özellikler eklenmektedir (Köseoğlu, 2004, s. 137). Sartain ve diğerlerinin (1958, s. 222) de ifade ettiği gibi algılayış şeklimiz sadece uyarının özellikleri ile değil kişisel faktörlerle de belirlenmektedir. Bu bağlamda Sartain ve diğerleri bireylerin dikkatini çeken şeylerin ilgi alanları ile alakalı olduğunu, örneğin, yeni bir takım elbise almak isteyen kişinin mağazaları dolaşırken dikkatini vitrinlerdeki takımlara yönelttiğini dile getirmektedir. Bu doğrultuda bireyin dikkatini çeken aktiviteleri devam ettirebilmesi için motivasyonun önemli bir etken olduğu vurgulanmaktadır. Çünkü birey motivasyonu yani güdülerini ile ilişkili olan, hem potansiyel olarak tatmin edici hem de potansiyel olarak tehdit edici objeleri algılama eğilimindedir.

Bu çerçevede bireyler arasındaki anlayış farklılıklarının temelinde algılama şekli yatmakta (Cüceloğlu, 2017, s. 98), algılama kişiden kişiye toplumdan topluma farklılıklar göstermektedir (Güç, 2015, s. 426). Özcan ve diğerlerinin (2003, s. 19) de ifade ettiği gibi çevreden çeşitli bilgiler alma süreci olarak da tanımlanan algılama, kişilere göre değişmekte, kişinin öznel nitelikleri, kültürü, çevresi ve içinde yaşadığı sosyal grup, algılamayı etkilemekte, bu süreçte kişi, çevresinden amaçlarına uygun bilgiler almaktadır. Bireyin duyu organları yardımıyla aldığı bilgi birikimleri, yorumlama işlemine tabi tutulmakta, bu durumda bir çocuk için portakal, oynanacak renkli bir top iken, bir yetişkin için kahvaltıda suyu içilecek bir meyve haline gelmektedir (Ünlü, 2001, s. 51).

Kahvecioğlu'na göre duyumun gerçekleşmesi ile algısal sürecin bilişsel ve zihinsel süreçleri başlamakta, bu aşamada, birer görsel, işitsel vb. duyumsal imge haline gelen mekânsal bilgiler; algılayan kişinin zihninde depoladığı her türlü deneyimsel birikimlerle bilişsel bir süreçte işlenerek anlamlandırılmaktadır. Duyumların anlamlandırılması, insanın geçmiş birikim ve deneyimlerine göre yapıldığından; hatırlama, kavrama, öğrenme, bilme gibi bilişsel süreçler devreye girmekte, bu noktada anlamlandırma ve değerlendirme süreçlerinde geçmiş deneyimler ve bu deneyimlerin sonucu olarak zihinde yer etmiş imajlarla kıyaslamalar yapılmaktadır (Kahvecioğlu, 1998, s. 83). Burada algılamanın gerçekleşmesi için ortamda var olması gereken birey, onu toplum içinde kişi yapan özellikleriyle algılama sürecine katılmaktadır (Kaptan, 2013, s. 7).

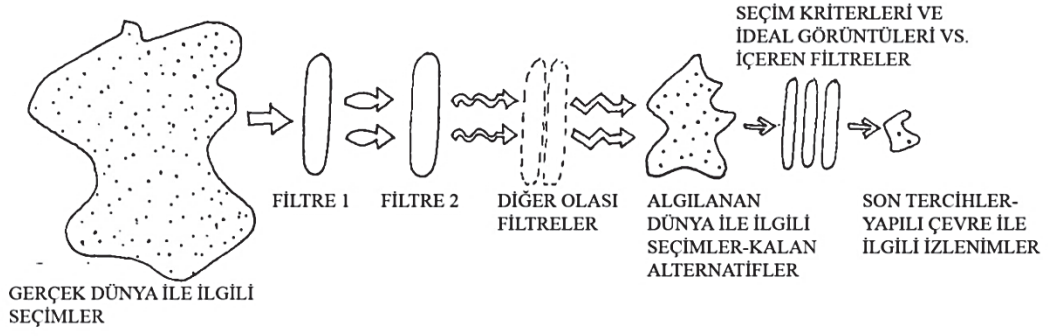
Bu doğrultuda algılamayı bireyin sosyo-kültürel yapısı, tercihleri, çevre ile olan etkileşimi bağlamında sorgulayan Cüceloğlu (2017, s. 122) algısal seçimi etkileyen değişkenleri; algılanan uyarıcı ile ilgili özellikler, algılayan bireyle ilgili özellikler olmak üzere iki temel grupta toplamaktadır. Bu çerçevede psikoloji biliminde bireyi etkileyen faktörlerin dışsal ve içsel olmak üzere ikiye ayrıldığını dile getiren Cüceloğlu (2017, s. 22), dışsal faktörlerin de fiziksel ve sosyal olmak üzere kendi içerisinde iki gruba ayrıldığını vurgulamaktadır. Cüceloğlu'nun ifadesiyle fiziksel faktörler mekânın yapısı ve boyutlarını, sosyal faktörler toplumun gelenek ve göreneklerini, sosyal değerlerini, içsel faktörler ise bireyin sinir sistemi ve salgı bezlerinin işleyişini, güdülenmesini, algılama ve düşünme süreçlerini içermektedir.

Şekil 3.11. *Kültür ve algı ilişkisi*

Kaynak: *Rapoport, 1977, s. 38*

Bu bağlamda Rapoport (1977, s. 39) bireylerin çevrelerindeki verileri filtreleyerek içinde faaliyet gösterdikleri ortamları oluşturduklarını dile getirmektedir. Rapoport'a göre bireyler tarafından algılanan ortam inşa edilinceye kadar, yapılan seçimlerde kültürel ve kişisel veriler etkili olmaktadır. Temelde ise bu filtreleme işlemi çoklu bir biçimde gerçekleşmektedir (Bknz Şekil No 11).

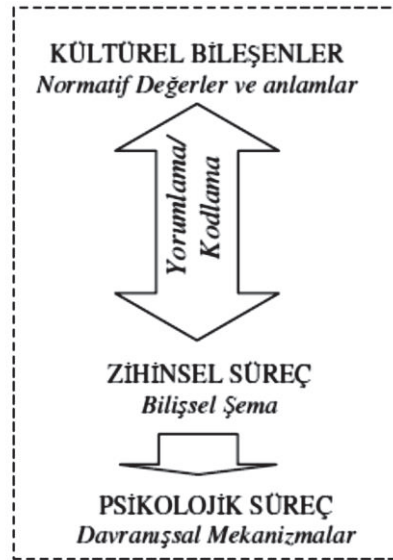

Şekil 3.12. *Dış dünyaya ait bilgilerin bireyde algılanma aşamaları*

Kaynak: Rapoport, 1977, s. 40

Bu doğrultuda Rapoport kültür kavramını şu şekilde özetlemektedir: Kültür insan olgusunun geniş bir dizi eylemi için tanımsal bir kavram, bir etiket, kuramsal bir yapıdır. Tanımla var olan kültür; insan olgusundaki büyük çeşitliliğin özel rastlantıları için ortaya sürülmüş kavramsal ve kestirme bir özet, önerilmiş bir açıklamadır. Hiç kimse hiçbir zaman kültürü görmemiş ve gözlememiştir; yalnızca etiketleri, ifadeleri ve ürünleri görülebilir. Gözlenemeyen bir varlık üzerinde gözlenebilirliğe dayanan çıkarsamalar yapılmaktadır (Rapoport, 2004, s. 103-104). Rapoport (2004, s. 103) kültürün tanımını yaparken sosyo-kültürel değişkenlerdeki sosyal ve kültürel bir birbirinden farklı ve ayrılabilir kavramlar olduğunu vurgulamaktadır. Rapoport'un ifadesiyle kültürel idealize edilmiş bir kavram, kültürün daha somut dışavurumlarının ve çıktıları olan sosyal değişkenlerin bir ozalit kopyasıdır. Bunların arasında önemli olan gerçek ve potansiyel olarak gözlenebilen aile ve akrabalık yapısı, sosyal şebekeler, roller, statüler, sosyal kurumlar vb. kültürün sosyal ifadeleridir. Bunlar sadece potansiyel olarak gözlenebilir olmakla kalmaz; aynı zamanda en fazla araştırılan konulardır. Bu nedenle bunları inceleyecek kabul görmüş yöntemler vardır ve bu konularda antropoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji vb. alanlarda değerli bir araştırma literatürü bulunmaktadır. Bunlar kültür değil ama inşa edilmiş çevreyle kolaylıkla ilişkilendirilebilir. Bu çerçevede Rapoport inşa edilmiş çevre ve kültür arasındaki ayrımın yapılması gerekliliğini vurgulamaktadır. Rapoport'un ifadesiyle kültür geniş bir alanken, inşa edilmiş çevre, herhangi bir durumda ne kadar geniş tanımlanmış olursa olsun, kültürün küçük bir parçasıdır ve onun alt dizilerinden biridir, başka bir deyişle inşa edilmiş çevre kültürün içine gömülüdür (Rapoport, 2004, s. 102).

Bu çerçevede Önal'ın ifadesiyle kültürel ve psikolojik bileşenler bireyin çevreyi algılamasını, bilmesini, karar vermesini, öğrenmesini ve seçimler yapmasını etkilerken, bireyin yaşam biçimi, dünya görüşü, alışkanlıkları gibi normatif değerlerinin de temel kaynağını oluşturmaktadır. Bireyin sahip olduğu normatif değerlerin zihinsel bir süreçte kodlanması ve yorumlanması ise bireyin kültürel şemasını tarif etmektedir. Bu anlamda kültürel şemalar, bireyin sahip olduğu normatif değerlerin belirli bir zihinsel süreç ile yorumlanması ve kodlanması ile oluşan kültürel strüktürlerdir ve bireyin öğrenmesini etkileyen bir sistem bütünü olarak ele alınmaktadır. Bu noktada tasarımın bilişsel yönlerinin değerlendirilmesi için kültürel şema kavramının incelenmesi önem kazanmaktadır (Önal, 2010, s. 2).

Şekil 3.13. Kültürel şema etkileşim sistemi

Kaynak: Önal, 2010, s. 25

Şekil 13'de görüldüğü üzere kültürel bileşenler zihinsel süreçlerle kodlanmakta ve yorumlanmakta, bu süreç sonucunda da bireyin davranışsal mekanizmaları ortaya çıkmaktadır. Bu mekanizmalar bireyin sahip olduğu kültürle ilişkili olarak mekânsal davranış biçiminin de bir ifadesi olmaktadır (Önal, 2010, s. 25). Bu noktada Aydınli temel psikolojik süreçlerin ve çevre bileşenlerinin, birbirini dengeleyen iki olgu olduğunu belirtmektedir. Aydınliya göre bu iki olgu arasındaki denge, çevrenin hangi özelliklerinin insan davranışını (tepkisini) nasıl etkileyeceğini ortaya koyan bulgular bağlamında gerçekleşmektedir. Böylece çevreden etkilenen insanların sezgisel ve öznel değerleri ile sağlanan ipuçları, tasarım için gereksinme duyulan nesnel ölçütler ve sürece ilişkin

yöntemler ile sosyal bilimciler tarafından yürütülen deneysel araştırmalar arasındaki boşluğu dolduracaktır (Aydınlı, 1993, s. 18).

Aydınlı (1993, s. 90)'nın ifadesiyle çevre imgesi, insanın çevresiyle tarihsel, ekonomik, politik, sosyal ve kültürel ilişkileri sonucu, amaçlı olarak seçtiğı ve kalıcı etki yaratan biçimsel özelliklerin bilişsel ve duyuşsal anlamda bir bütün oluşturduğu bir zihinsel şema olarak tanımlanmaktadır. Aydınlı insanların yaşadıkları çevre ile ilgili bilgilerin, daha önce kazanılmış bilgilerle ilişkili olarak basitleştirilmiş biçimlerde bellekte birleştirildiğini ve bu bilgilerin, bireylerin zihinlerinde, çevre ile karşılıklı etkileşim sonucu, şematik bir kurgu içine yerleştirildiğini vurgulamaktadır. Çevrenin fiziksel özelliklerinin genelleştirilmiş bir zihinsel haritası veya kişinin zihinde taşıdığı şema, bir ölçüde, temsil ettiği çevreye benzeyen bir imge olarak tanımlanmaktadır. Bu noktada insanın bulunduğu çevre içindeki davranışları ve tepkileri, geliştirdiğı çevre imgesini yansıtmakta; ve insan bu imge ile çevreden edindiğı bilgileri yorumlayarak eylemlerini düzenlemektedir. Aydınlı'ya göre çevre imgesinin; algılamaları düzenlemek, görsel ve mekânsal bilgileri kodlamak, bunların strüktürünü kurmak, bilgileri saklamak ve görünen şeye karşı tepki oluşturmak gibi görevleri vardır.

Bu doğrultuda Ünlü'nün de ifadesiyle, bireyin herhangi bir zamanda algıladıklarının sadece uyarının yapısına bağılı olmadığı, aynı zamanda ortama, önceki deneyimlerine, o andaki duygularına, genelde istek, tutum ve amaçlarına da bağılı olduğu görülmektedir (Ünlü, 2001, s. 51). Bireyin ilgi alanlarının, o anki gereksinimlerinin, inançlarının ve değerlerinin etki ettiği algılama (Cüceloğlu, 2017, s. 122) bireyin dış dünyaya uyum sağlamasına yardımcı olarak hayatında yararlı bir işlev görmektedir (Sartain vd., 1958, s. 210).

Sonuç olarak görülmektedir ki, bireylerin fiziksel ve psiko-sosyal gereksinimlerini karşılayabilmesi, bulunduğu çevreye adapte olabilmesi, çevrelerindeki ürün ve mekânlardan gelen uyarıları algılaması ile mümkün olabilmektedir. Ürün ölçeğinden mekân ve kent ölçeğine yapılan her bir tasarım bireyin algı süzgecinden geçerek anlam kazanmakta, yapılan tasarımların bireylerle kurduğu iletişimde algılama ön koşul olmaktadır. Bu noktada bireyler gerçekleştirmek istediğı amaca uygun verileri duyular yardımı ile çevreden edinmekte, geçmiş deneyimleri ve bilgi birikimleri ile kavramaktadır. Bu çerçevede bireyin algılama süreci fiziksel, sosyo-kültürel, psikolojik

faktörlere bağılı olarak değişkenlik göstermektedir. Yapılan çalışmalarda birçok bileşenin ürün ve mekân algısını etkilediği görölmekte, tasarımın kazandığı anlamlar kullanım biçimi ve çeşitliliğine göre değişmekte, bireyler arası algı farklılıkları ve özellikleri yapılan tasarımlara şekil vermektedir.

Bu çerçevede Berberoğlu algılamanın kişiden kişiye, durumdan duruma, mekândan mekâna, o mekânın bize hatırlattıkları ve hissettirdiklerine bağılı olarak değişkenlik gösterdiğini, *ancak* algılama eyleminin temelinde ortak olan noktalar bulunduğundan, algılamayı etkileyen etmenler üzerinde çalışmalar ve bunlara bağılı olarak sınıflandırmalar yapıldığını belirtmektedir (Berberoğlu, 2010, s. 5).

Bu çerçevede Sartain ve diğerleri (1958, s. 214) algısal örgütlenmeyi destekleyen uyarıcı özelliklerine dair en kapsamlı çalışmaların Gestalt psikologları tarafından yapıldığını vurgulamaktadır. Bu noktada Eryarar (2011, s. 127) Gestalt teorisinin, 20. yüzyılın başında Alman ve Avusturyalı psikologların kendilerine şu soruyu sormaları ile başladığını belirtmektedir: “İnsanlar, nesneleri bütün olarak nasıl algılar ve yaşantılar?”

Bu noktada Altunay (2009, s. 83), çevremizi saran nesneleri algılarken, bu nesnelerle olan ilişkimiz, nesnelere olan yakınlığımız, uzaklığımız, bakış açımız ve benzeri birçok olgu, algı sistemimizi etkileyen aktörler arasında sayılabildiğini dile getirmiştir. Bu nesneler kimi durumlarda birbiriyle ilişkili, kimi durumlarda ise birbirinden bağımsız olarak yaşamımızda yer alırlar. Bu durumda sadece nesne ile olan ilişkimiz değil, nesnelerin kendi aralarındaki ilişki de algısal etkinliklerimizde belirleyici bir rol oynar. İşte bu noktada, zihinsel edimler ve görsel algılama sürecinde anlamın parçalara ayrılarak ya da öğelere bölünerek değil, bütünün algısından ortaya çıktığı savunan kurama Gestalt psikolojisi adı verilir. Görme duyumuzun şekillendirme eğilimine, parçaları bütünleştirerek algılamasına da Gestalt etkisi denir. Bütün, parçaların toplamından daha fazladır.

Öke (2008, s. 592) ise “Gestalt Psikolojisi” insan algılarının, maddedeki atomlar gibi, duyum parçacıklarının birikmesi ve birleşmesi sonucunda olduğunu kabul eden görüşlere karşı ortaya konulan kuramları ifade ettiğini belirtmektedir. Öke Almanca Gestalt sözcüğünün, “koymak”, “yerleştirmek”, “düzenlemek”, “görev vermek” anlamlarına gelen *stellen* fiilinin edilgen orta hali olduğunu belirtmektedir. Sözcük “biçim”, “boy”, “endam”, “hal” “vaziyet” “koşullar” roman ve tiyatrodaki “şahıs”, müzikte

“ritmik ve/veya melodik yapı” özel anlamlarını yüklenmektedir. Sözcük Fransızca *forme, figüre, configuration, taille, aspect, nature, vision, espace*; İngilizce *form, figure, shape, pattern, character* kelimeleriyle karşılanmaktadır. *Gestalt* gövdesinden türeyen *gestalten* fiili de, günlük dilde “biçim vermek” “teşkil etmek” anlamlarına gelmekte, plastik sanatlarda ve bazı teknik dallarında bir dereceye kadar “tasarlamak anlamını da yüklenerek kullanılmaktadır.

Sartain ve diğerleri Gestalt psikologlarının tüm algıların organize bir karaktere sahip olduğunu keşfettiklerini vurgulamaktadır. Gestalt psikologlarına göre bir uyarıcı durumun bölümleri, parçası oldukları bütüne bağlıdır. Örneğin, bir melodi temelde farklı tuşlarda aynı sesi çıkarmakta, hatta tek tek notalar değişse de, bir bütün olarak melodi değişmeden kalmaktadır. Bu noktada tüm notalar (düşük ya da yüksek olsun) melodi ile bütünsel bir ilişki içerisinde hareket etmektedir (Sartain vd., 1958, s. 215). Bu bağlamda Max Wertheimer Gestalt Teorisini şu şekilde açıklamaktadır: “Gestalt teorisinin temel formülü şu şekilde ifade edilebilir: kendi öğeleri tarafından belirlenmeyen, parçaların kendilerini bütünün içsel doğasıyla tanımladığı belirli bir tutuma yönelik bütünlerdir (Wertheimer, 1938, akt. Graham, 2008, s. 1).

Eryarar’ın ifadesiyle Gestalt teorisi temelinde bir psikoloji teorisi gibi görünse de, görsel algılamamanın nasıl gerçekleştiği, bu gerçekleşme sürecinde nelerin etkili olduğu, içerden ve dışardan bu süreci nasıl etkilediklerini açıklamaya odaklanmaktadır (Eryarar, 2011, s. 127). Bu doğrultuda Eryarar Gestalt kuramcılarından Max Wertheimer’ın, gördüğümüz nesnelerin gruplaşmalarını, bütünleşmelerini ve bunların algılamada daha belirgin hale gelmelerini araştırarak dört önemli gereklilik saptadığını belirtmektedir. Bunlar; yakınlık, benzerlik, süreklilik ve kapalılıktır ve bunlara Gestalt kanunları denilmektedir (Güngör 2005’ten aktaran Eryarar, 2011, s. 128). Fakat bazı sayımlara göre Gestalt’ın 114 ün üzerinde yasası bulunmakta, pek çoğu da doğrudan görsel biçimlerde uygulanılmaktadır. Bu Gestalt yasalarından görsel olarak en önemlileri şekil-zemin, yakınlık, kapanma, benzerlik ve devamlılık olarak nitelendirilmektedir (Boring, E.G, 1942, akt Graham, 2008, s. 3).

Şekil-zemin ilişkisi (*Figures and Backgrounds*)

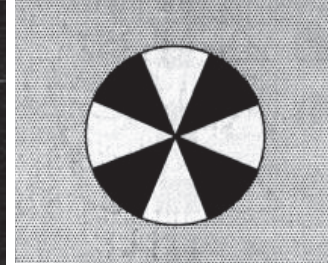
Şekil 3.14. *Şekil ve zeminin kararsızlığı*

Kaynak: *Kepes, 1995, s. 31*

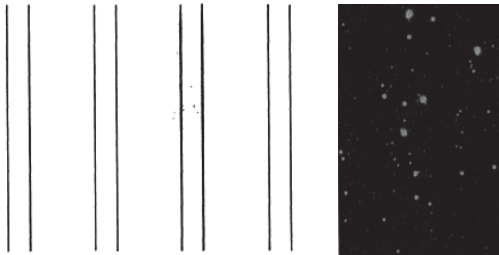

Şekil 3.15. *Şekil zemin ilişkisi*

Kaynak: *Sartain vd., 1958, s. 215*

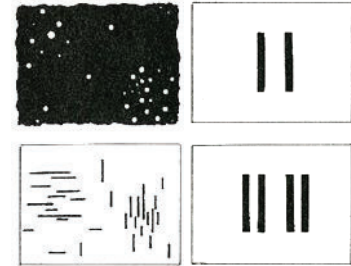

Kepes'in deyimiyle her bir görüntü, karşıtlıkların birliği olan dinamik bir düalizme dayanmaktadır. Belirli uyarılar istikrarlı bir görsel bütün içinde birbirlerine bağlanırken, diğer uyarılar kendi akıcı organize olmamış durumlarında kalmakta ve sadece bir arka plan olarak hizmet edip açıklık olarak algılanmaktadırlar. Bu şekil zemin organizasyonu, tüm görsel alan, biçimlendirilmiş düzenli bir birlik, plastik bir görüntü olarak algılanana kadar sürekli bir biçimde tekrarlanmaktadır (Kepes, 1995, s. 31). Sartain ve diğerlerinin (1958, s. 215) ifadesiyle de birey bir nesneyi algıladığında, genellikle bir kısmı öne çıkma eğilimindeyken geri kalan kısmı arka planda kalmaktadır. Şekil-zemin kavramı sadece görsel algı ile sınırlı olmamakta, bir saatin tıklaması; kuş sesleri ve yaprak hışırtısı gibi diğer seslerin zemini oluşturduğu bir durumda şekil olabilmektedir. Bir şemaya bakarken bizim tarafımızdan herhangi bir niyet olmadığı halde aniden algıladığımız şey değişebilmektedir. Örneğin soldaki görsel bir çift yüz ya da bir vazo olarak algılanabilir, ancak aynı anda ikisi birden algılanamaz. Verilen örnekteki bu algıların karşılıklı olarak dışlanmış olduğu görülecektir (Bknz Şekil No 15).

Şekil 3.16. *Yakınlık*

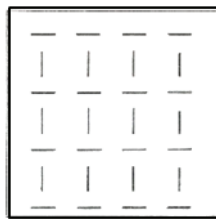
Kaynak: *Sartain vd., 1958, s. 217*

Şekil 3.17. *Şekil: Yakınlık*

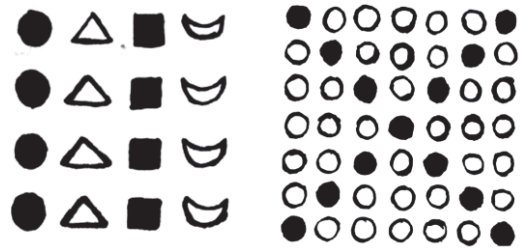
Kaynak: *Koffka, akt. Kepes, 1995, s. 46*

Uzayda ve zamanda birbirine yakın uyarıcılar şekil olarak algılanma eğilimindedir. Birey soldaki görselde birbirine yakın olan çizgileri kolaylıkla çift olarak algılamak aralarındaki mesafe fazla olan çizgileri çift olarak algılamakta zorlanmaktadır. Sağdaki görselde yer alan yıldızlarda ise algıda bir bütün oluşturmak için birbirine yakın olan uyarılara benzer eğilimler gösterilmektedir (Sartain vd., 1958, s. 217). Bu çerçevede Kepes de iki paralel çizginin, eğer birbirine yeterince yakınsa bir bütün olarak algılandığını vurgulamaktadır. Kepes'in deyimiyle çizgilerin aralarındaki boşluk çevrelenmiş olup, bu boşluk çevreleyen boşluktan ayrılmış görünür. Eğer bir diğer iki paralel çizgi ilk iki paralel çizginin dışına eklenirse, şekil aralarındaki mesafeyle oluşturulur. Bu mesafe tutarlı bir bütün olma niteliğini düşürerek, iki yeni birlik için sadece arka plan oluşturma işlevi görür. Bu doğrultuda Kepes'in ifadesiyle yakınlık, organizasyonun en basit durumudur. bireylerin kelimeleri sözel tutarlılık içinde duymasının başlıca nedeni, ses öğelerinin geçici yakınlığıdır. Bu noktada kelimeler harfleri, diğer bir kelimeyi oluşturan harflerin ilkine ve sonuncusuna göre birbirine daha yakın olduğundan ayrılıp bir araya toplanmış bütünler olarak okunmaktadır. Görsel deneyim alanında, optik birliklerin yakınlığı, birleşik görsel "bütünlerin" belirginleşmesine yönelik en basit durumdur. Bir resmi, tipografik tasarımı ilk olarak yakınlık yasasıyla ifade ederiz. Optik birlikler resim düzleminde birbirlerine yakın olup, birlikte görünme eğilimindedirler ve bu nedenle de tutarlı biçimler içinde stabilize edilebilirler (Kepes, 1995, s. 46).

Şekil 3.18. Benzerlik ya da eşitlik

Kaynak: Kepes, 1995, s. 47

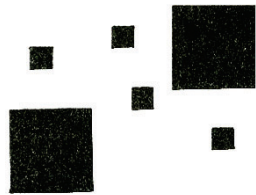
Şekil 3.19. Benzerlik

Kaynak: Sartain vd., 1958, s. 216

Wertheimer 1923 yılındaki öncü çalışmasında, görsel öğeleri birbirine bağlayan özelliklerden bazılarını tanımlamışken, birkaç yıl sonra Cesare L. Musatti, Wertheimer'ın kurallarının bir taneye indirilebileceğini, bu kuralın homojenlik ya da benzerlik olduğunu vurgulamıştır (Arnheim, 2002, s. 79). Yakınlık organizasyonunun diğer faktörlerini açığa

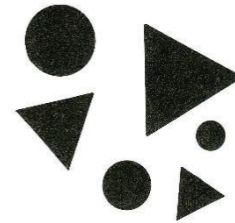
çıkartabilmektedir. Bireyler öğeleri eğer yakın niteliklere sahiplerse kararlı ilişkiler içinde bağlantılı hale getirebilmektedir. Eşdeğer ölçüler, benzer biçimler, yönelimler, birbiriyle ilişkili renkler, değerler, dokular, birlikte görünme eğilimi oluşturdıklarından yakınlık ve benzerlik mekânsal strüktürlerin yaratılmasındaki faktörler olarak birlikte dikkate alınmak zorundadır. Yakınlıkla oluşturulmuş birlikler, belirli bir mesafede diğer öğelerle, kendi öğelerinin benzerliği aracılığıyla ve de dışarıdaki öğelerin ekstrem yakınlıklarıyla parçalara ayrılabilirler. Nesneleri dikkate almada, “benzer gruplar” “yakın gruplar” dan daha bütünleşik algılanırlar (Kepes, 1995, s. 47). Bu çerçevede Gestalt psikologları bir uyaran modelinin bir kısmının düzenlenmesine yardım eden bir dizi faktöre dikkat çekmiştir. Birbirine benzeyen uyaranlar şekil oluşturacak bir grup halinde algılanma eğilimindedirler. Sağdaki görselde (Bknz Şekil No 19) her bir sütun aynı özdeş şekillere sahip olduğundan farklı şekillere sahip sıralardan daha kolay algılanmaktadır. Soldaki görselde ise içleri doldurulmuş dairelerin arasındaki benzerlik bir X şekli algılanmasını sağlamaktadır (Sartain vd., 1958, s. 216).

Arnheim (2002, s. 79)’ın ifadesiyle benzerlik ve alt bölümlere ayırma zıt kutuplardır. Alt bölümlere ayırma görmenin ön koşullarından birisiyken, benzerlik şeyleri görünür kılabilir. Algının herhangi bir yönü -biçim, parlaklık, renk, mekânsal lokasyon, hareket vb.- benzerlik aracılığıyla gruplanmaya neden olabilir. Akılda tutmanın genel ilkesi şudur ki, her şey bazı bakımlardan farklı ve bazı bakımlardan diğerlerine benzer olup, karşılaştırmalar sadece ortak bir temelden devam ettiği anlaşılmaktadır. Arnheim’in deyiimiyle karşılaştırmalar, bağlantılar ve ayrımlar ilişkisiz şeyler arasında oluşmayacaktır fakat sadece düzen bir bütün olarak elverişli bir temel önerirse gerçekleşecektir. Benzerlik farklılıkların fark edilmesi için önkoşuldur.

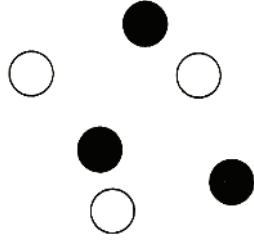
Şekil 3.20. Boyut benzerlikleri yoluyla gruplandırma

Kaynak: Arnheim, 2002, s. 80

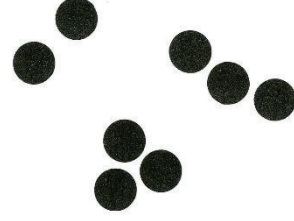
Şekil 3.21. Şekil farklılıklarıyla gruplandırma

Kaynak: Arnheim, 2002, s. 81

Şekil 3.22. Parlaklık farklılıklarıyla gruplandırma

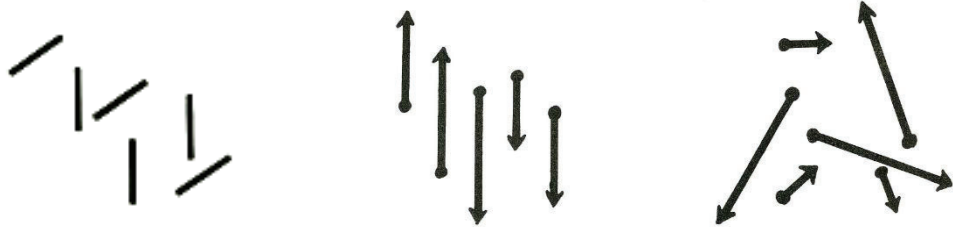
Kaynak: Arnheim, 2002, s. 81

Şekil 3.23. Mekânsal lokasyonun farklılığı yoluyla gruplandırma

Kaynak: Arnheim, 2002, s. 82

Örneğin Şekil 20’de biçim, mekânsal yönelim ve parlaklık sabit tutulmaktadır. Bu benzerlikler tüm kareleri birbirine kaynaştırmakta ve aynı zamanda zorlayıcı bir biçimde boyutlarındaki farklılığa işaret etmektedir. Boyut farklılığı ise alt bölümlerle sonuçlanmaktadır. Geniş iki kare, dört küçük kareye karşın ikincil bir katmanda ilişkilendirilmiştir ve bu boyut benzerlikleri yoluyla gruplandırmaya bir örnek oluşturmaktadır. Şekil 21’de şekil farklılıklarıyla gruplandırma görülmektedir. Şekil 22’de ise parlaklık farklılıkları siyah diskleri beyaz olanlara karşıt olarak toplamaktadır. Bu çerçevede, boyut, biçim ya da renk benzerliklerinin mekânda birbirinden uzak öğeleri birleştireceği gözlemlenmektedir. Mekânsal lokasyon kendi başına gruplandırma faktörüdür; Şekil 23, Wertheimer’in terminolojisindeki “yakınlığı”; benzerlik ve görsel kümelenme üreten mekânsal lokasyonun farklılığı yoluyla gruplamayı görselleştirmektedir (Arnheim, 2002, s. 80).

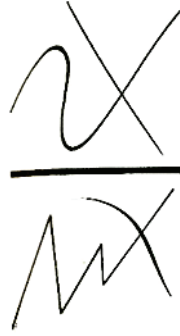

Şekil 3.24-25-26. Mekânsal yönelimin etkileri

Kaynak: Arnheim, 2002, s. 82

Şekil 24 ise, mekânsal yönelimin etkilerini göstermektedir (Arnheim, 2002, s. 80). Şekil 25 de hareketin ek olarak, yönelim ve hız faktörlerini getirdiği görülmektedir. Beş dansçıdan oluşan bir grupta dansçılardan üçü bir yöne, ikisi ayrı bir yöne hareket ettiğinde dansçılar birbirinden ayrılmakta ve durağan olana göre daha dikkat çekici bir konuma sahip olmaktadır. Şekil 26 de ise, aynı durumun hız farklılıklarında da gözlemlendiği görülmektedir (Arnheim, 2002, s. 82).

Devamlılık (*Continuance*)

Şekil 3.27. Devamlılık

Kaynak: Kepes, 1995, s. 49

Kepes'in ifadesiyle her lineer birlik kinetik bir durağanlığa sahiptir. Aynı doğrultuda ve aynı hareket ile sürdürülme eğilimindedir. Düz bir çizgi, düz bir çizgi olarak devamlılığında görünme eğiliminde olup; kıvrımlı bir çizgi, kıvrımlı bir çizgi olarak, orijinal ritminin devam eden tekrarıyla dalgalı bir çizgidir. Bu gibi bir çizgisel devamlılık, basit düzen grupları yaratarak, görüntüye biçim vermeye yardımcı olmaktadır. Bu heterojen öğeleri birbirine bağlamada en güçlü araçtır ve bu yüzden tümüyle dikkatli bir eylem içinde algılanabilen birimlerinin sayısını azaltarak resim görüntüsünü azaltmaktadır (Kepes, 1995, s. 49).

Kapanma (*Closure*)

Şekil 3.28. Kapanma

Kaynak: *Kepes, 1995, s. 51*

Karmaşık bir optik durum ile karşı karşıya kalındığında seyirci, en tutarlı birlik ile ya da çevreyle en az rahatsızlık veren ilişki ile biçim arayışına girmektedir. Goethe gözlemlemiştir ki, keskin bir karenin sonrası görüntüsü gitgide dairesel biçime dönüşmektedir. Tıpkı, su damlasının biçimini en ekonomik yüzeye adapte etmesi gibi, böylelikle optik birlik, olabildiğince tümüyle kendisini çevresinden ayıran en ekonomik kapalılığa biçim verme eğilimdedir. Kapalı bir alan açık ve sınırları olmayandan daha biçimli, daha tutarlı görünmektedir. Birimler arasındaki aralıklar psikolojik olarak doldurulmakta ve örtük bağlantılar kurulmaktadır. Kapalılığın bu faktörü, açık lineer birimlerden kapalı biçimlerin deneyimlenmesine yönelik oluşan düz bir boyutta gerçekleşebileceği gibi bundan başka boyutları da birleştirebilmektedir. Noktaların, çizgilerin, biçimlerin, renklerin ve değerlerin belirli örtük ilişkileri, iki boyutlu ya da üç boyutlu bütünlükler biçiminde psikolojik olarak kapatılmaktadır (Kepes, 1995, s. 51).

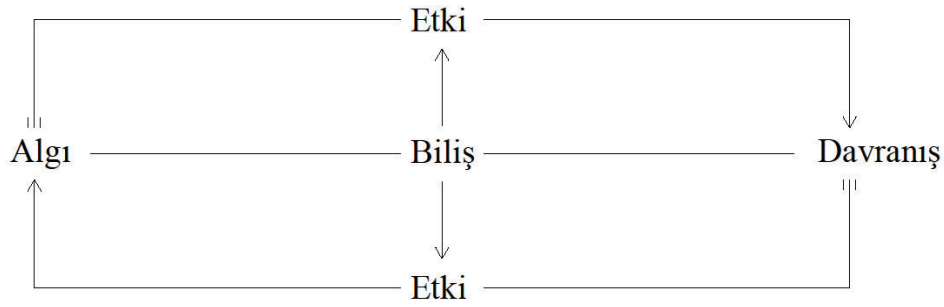
Eco temelde Gestalt şifrelerinin temel formların algılanmasına dayandığını belirtmektedir (Eco, 2019, s. 49). Eco (2019, s. 50)'ya göre mimarlığın, bir geometri şifresi aracılığıyla betimlenebilir olması, mimarlığın bu şifreden ibaret olduğu anlamına gelmemektedir. Bu noktada Harvey (2016, s. 33)'nin ifadesiyle inşa edilen soyut geometrinin, mantıksal değil de sezgisel anlam taşıması gerekiyorsa, bu durum algısal düzeyde bazı yorumlar gerektirmektedir ve bu nedenle geometri kitapları çizimlerle doludur. Harvey'e göre bireyin algısal deneyimi organik deneyim tarafından etkilenebilir, ancak analitik olarak uygulanabilecek bir mekânsal biçim kuramı geliştirilmek isteniyorsa, sonunda formel geometriye başvurmak gerekmektedir. Bu nedenle algısal ya da organik düzeydeki olayları bir geometri oluşturan soyut, simgesel bir düzen aracılığıyla göstermenin yolunu bulmaya ihtiyaç duyulmakta ya da aksine, soruna, soyut düzeyde geliştirilen fikirlerin organik ya da algısal düzeyde yorumunu aramak, diye de bakılabilmektedir.

Bu noktada Harvey (2016, s. 34-35) algısal düzeydeki mekânsal deneyim süreçleri hakkında çok daha fazla bilgiye ihtiyacımız olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin, bir sanatçı ya da mimarın, estetik deneyimini aktarmak için mekânı tam olarak nasıl şekillendirdiği hakkında çok az şey bilinmektedir. Harvey'in ifadesiyle mimarın mekânı şekillendirirken başvurduğu ilkelerin mühendisin ilkelerinden çok değişik olduğu görülmektedir. Bu noktada iyi bir mimari, mekânsal örgütlenmenin iki farklı ilkeler

kümesini birleştirmektedir. Bir küme, yaratılan yapının fizik kurallarına aykırı olmasını önlemek için, diğeri ise estetik deneyimlerin aktarımını kolaylaştırmak için tasarlanmaktadır (Harvey, 2016, s. 34-35).

Bu bağlamda Roth'a göre ilk olarak bir odanın duvarları, döşemesi ve tavanı tarafından sınırlanan hacmi olarak imgelenebilecek saf fiziksel mekân vardır, ancak algısal mekân da vardır. Algısal mekân algılanabilen ya da görülebilen mekândır. Algısal mekânla bağlantılı bir başka mekân, kafamızın içinde taşıdığımız zihinsel harita, belleğimizde depolanmış plan olarak tanılanabilecek kavramsal mekândır. Bu bağlamda iyi iş gören yapılar kullanıcıların akıl gözüyle kolayca kavrayabildiği ve içinde bir tür kaçınılmazlıkla devinebildiği yapılardır; böylesi yapıların iyi kavramsal mekâna sahip oldukları söylenebilir. Roth'un ifadesiyle mimar davranışsal mekânı ya da içinde gerçekten devindiğimiz ya da kullandığımız mekânı da kesin bir şekilde şekillendirmektedir (Roth, 2000, s. 75-76).

Roth (2000, s. 137) mekânın özelliklerinin ve tasarımının insan davranışını birçok şekilde etki ettiğini belirtmektedir. Bu doğrultuda Gür'ün ifadesiyle çevresel ve mekânsal sorunlar irdelenir, tasarımlar yapılırken başvuru alan birkaç seçenekten birisi, doğrudan davranışla ilgili bilgilere dayalı olarak mekân kararları almaktır. Bir diğeri davranış gözlemek, yine bir başka yol da kullanıcı grubunun davranışlarını sorgulamaktır. Gür'e göre sorunun yanıtı davranışın kendisi değil kullanıcının kendi davranışları hakkındaki deneyimleridir. Deneyimler davranışların amaç, değer ve tutumlara bağlı olarak çarpıtılmış yorumlarıdır (Gür, 1996, s. 82). Bu noktada Gür algı, davranış ve biliş arasındaki ayrımın yapılmasını gerekli görmekte, insanı bir algı, biliş ve davranış mekanizması olarak tanımlamaktadır. Gür'ün deyimiyle algı duyular yoluyla çevreden bilgi edinme eylemi; biliş yorumlama, belleğe gönderme yapma, duyumsama eylemi; davranış amaç ve güdüler doğrultusunda algılara organizmanın devinim ve diğer tepkileri yoluyla verdiği yanıtlardır (Gür, 1996, s. 83).

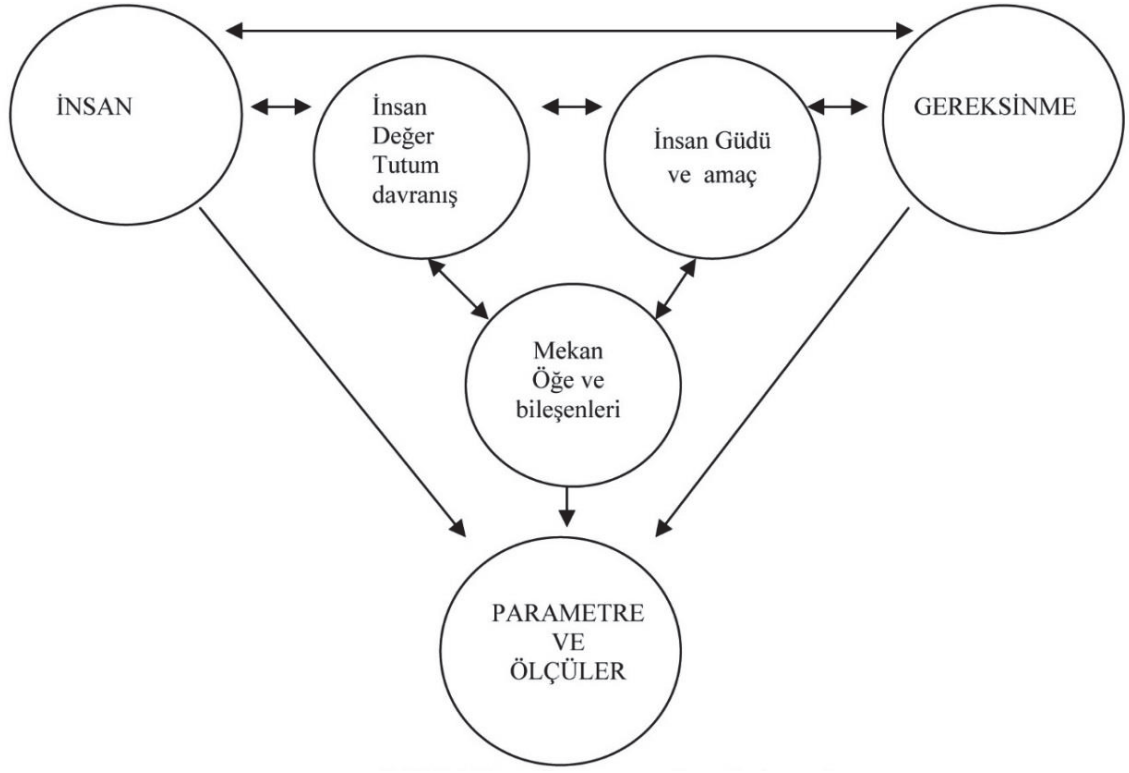
Şekil 3.29. Algı, biliş, davranış mekanizması olarak insan

Kaynak: Gür, 1996, s. 83

Bu bağlamda Hacıhasanoğlu mekân algısında tüm insanların çevrelerinden aldıkları etkiler sonucunda çevrelerine verdikleri tepkilerde dört farklı davranış biçimi gösterdiklerini belirtmekte, bu davranışları; uyarıcıya uyum göstermek, uyarıcıya karşılık mekânı terk etmek, uyarıcıya karşı mücadele etmek veya ilgisiz kalmak şeklinde gruplamaktadır (Hacıhasanoğlu ve Hacıhasanoğlu 1997’den aktaran Hacıhasanoğlu, 2003, s. 94). Harvey ise yapılan çalışmalar sonucunda bireyin davranışları ve mekân tasarımı arasında giderek büyüyen bir literatür oluştuğunu vurgulamakta ve bu çalışmalarda sunulan çerçeveyi şu şekilde ifade etmektedir: Bu mekânın sadece önemli ilişkiler açısından anlam kazandığı bir çerçevedir; önemli bir ilişki, bireyin bilişsel durumundan ve kendi içinde bulunduğu bağlamdan bağımsız belirlenemez (Harvey, 2016, s. 37-38). Bu noktada “Mekân nedir?” sorusu yerine “Değişik insan pratikleri nasıl değişik mekân kavramlaştırmaları yaratıp kullanıyorlar?” sorusunu koymaya çalışmak gerekmektedir (Harvey, 2016, s. 10-11)

Kahvecioğlu’nun ifadesiyle mimari mekânın varlığı insanın varlığı ile mümkün olabilir. Bunun en temel gerekliliği, mekânın insan ihtiyaçlarından dolayı var olmasının yanında, algılanabilirliği ile tanımlanmasına bağlı olarak, algılayıcı konumundaki insana ihtiyaç duymasıdır. İnsanın varlığı mimari mekânın önkoşulu olunca, mimari mekân insan yaşamına ait özelliklerle bütünleşik olarak var olmaktadır (Kahvecioğlu, 1998, s. 39). Gür (1996, s. 45)’ün ifadesiyle mekân çevrenin insana göreli durumudur ve bu bakımdan mekân örgütlenmesinde ve mekânı kavramada en önemli paradigma bu defa çevrenin değil insanın varoluşsal gerçekliğidir. Bu noktada mekân tasarımı ve örgütlenmesinde insanın amaç ve dürtüleri bir alt sistemi, etkinlik ve davranışları bir diğer

sistemi, mekân belirleyicileri ise yine ayrı bir alt sistemi oluşturmaktadır (Gür, 1996, s. 27).

Şekil 3.30. Mekân örgütlenmesinin dinamik dengesi

Kaynak: Gür, 1996, s. 28

Bu noktada, Kahraman'ın deyiimiyle insanı mekân ile etkileşiminde mekânı tanımlayan bir öge aynı zamanda içinde yaşayan bir organizma olarak ele almak mümkündür. Ancak insan bir yönüyle kendi ihtiyaçları ve değer ölçütleri ışığında mekânı değiştirirken, diğer (bir) yönüyle mekânın içerdiği uyarıcılardan aldığı etkiler dolayısıyla da yeni ihtiyaçlara sahip olabilmektedir. Burada önemli olan nokta ise mekânı biçimlendirenin aynı zamanda kullanıcı olmasıdır (Kahraman, 2014, s. 75). Kahraman'a göre mekân edilgendir ve insan mekânın etkenidir. Daha da önemlisi kullanıcısı olmayan mekân sadece nesne ifadesi taşımaktadır. Bu çerçevede Kahraman insan ve mekân arasındaki ilişkinin pragmatik bir başlangıç sonrası anlamsal süreçler içerdiğini belirtmektedir (Kahraman, 2014, s. 74). Bu noktada mekân algısı ve kullanımı üzerine çalışan Gebay ve diğerleri (2001, s. 4) mekân deneyiminin öz niteliklerini şu şekilde sınıflandırmaktadır:

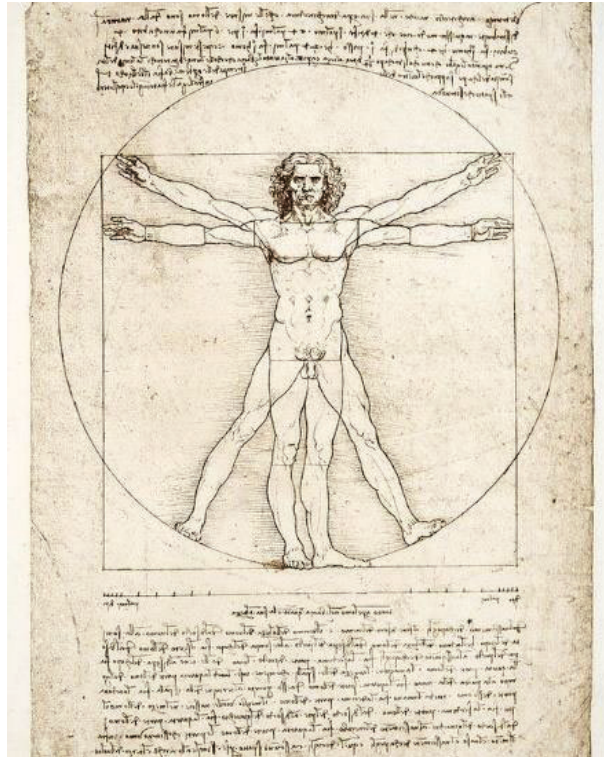
Tablo 3.6. *Mekân deneyiminin öz nitelikleri*

Kaynak: *Geboy vd., 2001, s. 4*

Ulaşılabilirlik	Belirli bir mekânda fiziksel harekette ve kullanımda kolaylık
Hareketlilik	Belirli bir mekânda devam eden insan davranışının algılanan yoğunluğu
Uyarlanabilirlik	Mekânın ve bileşenlerinin yeni veya farklı davranış kalıplarını içerecek şekilde yeniden düzenlenebilme derecesi
Konfor	Mekânın duysal ve antropomorfik uyum sağlama ve iş performansını ne ölçüde desteklediği
Kontrol	Belirli bir mekânın kişiselleştirmeyi kolaylaştırma derecesi
Kalabalık hissi	Belirli bir mekânda algılanan yoğunluk seviyesi
Anlaşılabilirlik	Bireylerin bir mekândaki temel unsurları ve mekânsal ilişkileri algılayabilmesi ve yön bulabilmesinin derecesi
Anlam	Belirli bir mekânın taşıdığı bireysel veya kültürel anlamların derecesi
Mahremiyet	Belirli bir mekânda kişilerarası görsel ve işitsel bilgi akışının denetlenebilirliği
Güvenlik	Bir bireyin belirli bir mekânda fiziksel ve duysal olarak güvende hissetme derecesi
Duysal uyarma	Bireyin duyu organları ile (görme, işitme, koklama, tatma, hissetme) deneyimlediği uyaranların kalitesi ve yoğunluğu
Sosyalleşme	Belirli bir mekânın insanlar arasındaki sosyal teması kolaylaştırma veya engelleme derecesi

3.3.2. Erişilebilirliğin fiziksel boyutu

Taneli algılanan mekânın deneyimini, bir mekânda bulunan bireyin, o mekânın geneli ile ilgili olarak hissettiği duygular bütünü olarak tanımlamakta, bu duygular bütününün işlevsel ya da davranışsal çıktıları olabileceğini belirtmektedir. Fakat Taneli'ye göre mekân fiziksel özelliklerinin ötesinde tanımlansa da mekânın anlaşılabilirliği bireyin içinde bulunduğu fiziksel mekâna ait verilere, mekânlar arası (mekân içi ve iç/dış mekân) ilişkilere ve bireyin bilişsel ve fiziksel özelliklerine bağlıdır (http-3). Bu doğrultuda Ponty'ye göre homojen bir mekân düşüncesinin yerini, bireyin vücudunun özellikleriyle ve dünyaya fırlatılmış varlıklar olarak bireyin durumuyla ilişki kuran, ayrıcalıklı doğrultuları olan heterojen bir mekân düşüncesi almaktadır (Ponty, 2017, s. 26). Ponty mekân tasarımında bedeninin yerini şu sözlerle ifade etmektedir: Bedenim olmasaydı, benim için bir mekân da olmazdı (Ponty, 2012, s. 132).

Görsel 3.1. Leonardo da Vinci, orantuları gösteren, daire içinde insan figürü, 1485-90

Kaynak: Sennet, 2018, s. 91

Benzer bir biçimde bedene ait fiziksel verilerin mekân tasarımındaki yerini, ölçeğin ve oranın önemini vurgulayan Vitruvius bireyin bedeni ile mekân arasındaki ilişkinin tasarıma etkisini tapınaklar üzerinden şu şekilde özetlemiştir:

“...orantı olmadan hiçbir tapınağın tasarım ilkeleri belirlenemez; yani, öğeler arasında tıpkı fiziği düzgün bir erkekte olduğu gibi belirgin bir ilişki bulunmalıdır. ...bir tapınağın öğeleri ile bütünün genel ölçüleri arasında büyük bir uygunluk bulunmalıdır. Yine insan vücudunun merkez noktası doğal olarak göbeğidir. Çünkü, bir adam elleri ve ayakları açık olarak arka üstü yattığı zaman el ve ayak parmaklarının uçları göbeğine yerleştirilen bir pergelin çizdiği dairenin çevresine degecektir. İnsan vücudundan dairesel bir şekil elde edildiği gibi kare bir şekil de çıkabilir. Çünkü, ayak tabanının başın tepesine olan uzaklığını ölçer ve bu ölçüyü yana açılan kollara uygularsak, tıpkı tam kare düz yüzeylerde olduğu gibi, genişliğin uzunluğa eşit olduğu görülecektir” (Vitruvius, 2005, s. 51).

Bu çerçevede Pallasmaa ilkel insanın da, yapılarında, boyutlandırma ve oranlama sistemi olarak kendi bedenini kullandığını vurgulamaktadır. Pallasmaa’ya göre geleneksel kültürlerde, yaşanacak bir yapı inşa etme becerisinin özü, dokunsal bellekte saklı beden bilgeliğine dayanmaktadır. Beden bildiği ve anımsadığı için, mimari anlam, beden bildiği ve anımsadığı arkaik yanıtlar ve tepkilerden türemektedir. Bu noktada mimarlık genlerle korunan ve aktarılan ilksel davranışın niteliklerine karşılık vermeli, bugünün şehir sakininin işlevsel ve bilinçli entelektüel ve sosyal ihtiyaçlarına cevap verirken; bedende saklı ilksel avcı ve çiftçiye de anımsamalıdır (Pallasmaa, 2018, s. 73).

Bu çerçevede Pallasmaa (2018, s. 80-81)’nın ifadesiyle mimar; tasarım süreci içinde, tasarladığı binayla birlikte manzarayı, bütün bağlamı ve işlevsel gereksinimleri de yavaş yavaş içselleştirir: Hareket, denge ve ölçek beden aracılığıyla kas sistemindeki gerilimler ve iskeletin ve iç organların konumu olarak hissedilir. Eser gözlemcinin bedeniyle etkileşirken, deneyim üreticinin bedensel duyumlarını yansıtır. Dolayısıyla mimarlık, mimarın bedeninden, eserle -belki yüzyıllar sonra- karşılaşılacak kişinin bedenine doğrudan iletimdir. Pallasmaa’ya göre mimari ölçeği anlamak, nesnenin ya da binanın bedenle bilinçsiz olarak ölçülmesi ve beden şemasının söz konusu mekâna yansıtılmasıdır. Bedenin rezonansını mekânda bulduğunda haz ve güvenlik duyan birey

bir yapıyı deneyimlerken, onun düzenlenişini bilinçsiz olarak kemikleri ve kaslarıyla taklit etmektedir.

Bu çerçevede Pheasant (2003, s. 7) tasarım alanında, bireyin fiziksel özellikleri kapsamında antropometrik verilere başvurulduğunu vurgulamakta, antropometriyi bireyin vücut büyüklüğü, şekli, dayanıklılığı, çalışma kapasitesi gibi vücut özellikleri ile ilgilenen bir bilim dalı olarak tanımlamaktadır. Özür (2004, s. 5)'in ifadesiyle antropometride iki tür ölçüden söz edilebilmektedir. Bu ölçülerden birincisi “statik” ya da “yapısal” vücut ölçüleridir; bunlar, vücut hareketsizken belirli standart pozisyonlar dikkate alınarak hesaplanmaktadır. Bu çerçevede vücut ölçülerinin tam olarak tanımlanabilmesi için durum, yer ve tür değişkenlerinden yararlanılmaktadır. İkinci grupta yer alan “dinamik” ya da “fonksiyonel” vücut ölçüleri ise vücut hareket halindeyken alınan ölçülerdir. İnsanların günlük işlerinde çoğunlukla hareket halinde olmaları nedeniyle birçok tasarım çalışmasında fonksiyonel vücut ölçüleri kullanılmaktadır.

Bu noktada Özür'e göre tasarlanan mekânların kullanılabilirliği, insanın statik beden ölçülerine uygunluğu ile doğru orantılıdır. Özür'in ifadesiyle antropometrik verilerin tasarım amaçlarına uygun olarak kullanılmasında üç tip yaklaşım söz konusudur. İlki, kullanıcı kitlesinin tamamına yakın bir kısmına uyum sağlayabilecek uç değerler için tasarım standartlarının geliştirilmesidir. Bir diğer yöntem, tasarımın, bir donanımın ya da tesisin belirli ölçülerinin, değişik boyutlardaki kullanıcı kitlesini kapsayacak şekilde, ayarlanabilir aralıklar için düzenlenmesidir. Son yaklaşım ise ortalama değere göre tasarım yapılmasıdır; ancak bu tasarımlar düşünüldüğünün aksine büyük bir kullanıcı kitlesine hitap etmemektedir (Özür, 2004, s. 5). Kaplan ve diğerleri (2011, s. 1) toplumdaki tüm bireyler için yapılan tasarımlarda mekân düzenlenmesinin temelinde yer alması gereken antropometrik ve ergonomik kurallar bütünü şu şekilde sınıflandırmaktadır:

- Alan: engelsiz ve yeterli hareket alanı
- Yüzey: engelsiz ve uygun döşeme yüzeyi
- Genişlik: engelsiz ve yeterli genişlik
- Yükseklik: engelsiz ve yeterli yükseklik
- Bildirişim: gerekli yönlendirme uyarma işaretlemeleri

- Donatı: yeterli ve gerekli mekânsal kullanma donatıları.

Bu doğrultuda Amerika Birleşik Devletleri Adalet Bakanlığı (2010, s. 34-35) tarafından 2010 yılında yayımlanan Erişilebilir Tasarım için ADA (Amerika Engellilik Yasası) Standartları (*ADA Standards for Accessible Design*) fiziksel çevre için yapılan erişilebilirlik önerilerini başlıklar halinde şu şekilde detaylandırmaktadır:

- Erişilebilir Rotalar (yürüme yüzeyleri, kapılar, rampalar ve kaldırım rampaları, asansörler ve çeşitleri)
- Genel Site ve Yapı Elemanları (park yerleri, duraklar, merdiven ve küpeşteler)
- İletişim Elemanları ve Özellikleri (yangın alarm sistemleri, işaretler, telefonlar, algılanabilir uyarılar, yardımcı dinleme sistemleri, kiosklar)
- Özel Odalar, Mekânlar ve Elemanlar (Tekerlekli sandalye alanları, refakatçi koltukları ve özel koridor koltukları, soyunma odaları, mutfaklar, tıbbi bakım ve uzun süreli bakım tesisleri, geçici konaklama/misafir odaları, mahkeme salonları, konutlar, ulaşım tesisleri, depolama alanları)
- Yerleşik Elemanlar (yemek ve çalışma yüzeyleri, banklar, vezneler)
- Su Tesisatı ve Tesisleri (Dış mekânda yer alan çeşmeler, tuvalet ve banyo odaları, pisuarlar, lavabolar, küvetler, duş bölmesi, ıslak hacimde yer alan tutunma barları, çamaşır makineleri ve elbise kurutucuları, sauna ve buhar odaları)
- Rekreasyon Tesisleri (dinlenme tesisleri, egzersiz makineleri ve ekipmanları, golf tesisleri, oyun alanları, yüzme havuzları ve spa merkezleri, poligonlar).

ADA Standartları'na benzer bir biçimde Kanada İnsan Hakları Komisyonu (*Canadian Human Rights Commission*) tarafından 2006 yılında hazırlanan Evrensel Tasarımda Uluslararası En İyi Uygulamalar (*International Best Practices in Universal Design, 2006, iii*) raporunda fiziksel çevre erişilebilirliğine dair önerilerin kapsamı şu şekildedir: erişim yolları, oditoryumlar, arena ve toplanma alanları, sokak mobilyaları, park yerleri ,kaldırım rampaları, merdivenler ve küpeşteler, algılanabilir göstergeler, kapılar, asansörler, girişler, yangın güvenliği, farklı işlevlere sahip mekânlar için çözüm

önerileri (kafeteryalar ve restoranlar, mutfaklar, kütüphaneler, konaklama ve geçici konaklama alanları, ıslak hacimler vs.). Yapılan önerilerden bazıları şunlardır:

- Yaya yolları ana yol için kullanılan kaplama malzemelerine renk ve doku olarak zıtlık gösteren malzemelerle belirtilmeli, yayalar için ayrılan yürüyüş alanları açık ve geniş olmalıdır. Ağaçlar sokak mobilyalarıyla aynı hizada yerleştirilmeli ve sokak mobilyaları ile mağazalar arasında geniş bir yol bırakılmalıdır. Yaya yolu üzerinde ızgara veya yüzey tehlikesi olmamalı, tüm işaret tabelaları baş seviyesinin üzerine konumlandırılmalıdır. (International Best Practices in Universal Design, 2006, s. 187)
- Banklar, sokak lambaları, çöp tenekeleri de dahil olmak üzere şehir mobilyaları kaldırımın solunda hizalanarak bireylerin yön bulmaları kolaylaştırılmalı, görme engelli bireyler için tehlike oluşturabilecek durumlar ortadan kaldırılmalıdır. (International Best Practices in Universal Design, 2006, s. 187)
- Rampaların her iki yanında farklı kullanıcı tipleri için farklı yüksekliklerde tırabzanlar konumlandırılmalı, rampaların başlangıçlarından bitişlerine kadar küpeşte devam ettirilerek bireylerin güvenli bir şekilde iniş çıkışı sağlanmalıdır. Rampa uygulamalarında kullanıcılara görsel bir ipucu sağlamak amacıyla kullanılan zemin kaplamaları çevresindeki alanların zemin kaplamalarına kontrast renklerde olmalıdır. (International Best Practices in Universal Design, 2006, s. 192)
- Otomatik asansör kapıları asansör kabini içinde ortalanmalı ve neredeyse asansör genişliği kadar açılarak scooter veya tekerlekli sandalye kullanan, yük taşıyan bireylerin asansöre kolayca girmesi sağlamalıdır. (International Best Practices in Universal Design, 2006, s. 189)

Yukarıda verilen örnekler dışında fiziksel erişilebilirlik kapsamında standartlarda yer alan her bir başlığın bireylerin antropometrik ve ergonomik verilerine uygun bir biçimde detaylandırıldığı görülmektedir. Bu noktada Ponty (2012, s. 132) mekân algısında beden antropometrik verileri kadar hareketinin de önemli olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir: Bedenimin uzamsallığı 'hareket' içinde ortaya çıkar. Hareket, pasif bir şekilde uzam ile zamana boyun eğmekle sınırlı değildir, aktif bir şekilde onları varsayar.

Bu noktada İnceoğlu ve Aytuğ (2009, s. 133) da mekânın, hareketle algılandığını belirtmektedir. Seylan'ın deyimiyle hareket kavramı, algılamada oluşan bir etki türünü anlatmakta, algısal açıdan hareket (devinim), duyuşsal bilgi girdilerimizde meydana gelen değişimin ardışıklığını ifade etmektedir. Seylan'a göre hareket kavramı gözlemlerimize dayanarak, algı sınırlarımıza bağlı olarak açıklanabilmektedir (Seylan, 2005'ten aktaran Erim, 2011, s. 58).

Bu çerçevede Ergenoğlu ve Yıldız'ın ifadesiyle fiziksel erişilebilirlik; fiziksel çevrenin, kişinin bedensel durumuna göre konumu ve uygunluğu olarak tanımlanabilmektedir. Fiziksel erişilebilirlik, bireyin, yapıları veya doğal çevrede bir noktadan diğerine erişebilmesini, kullanıcısı olduğu çevre ve buna bağlantılı mekânlarda, başka bir bireyin yardımına gerek duymaksızın, bağımsız olarak, diğer kullanıcılarla eşit şekilde, güvenli ve rahatça hareket edebilmesini kapsamaktadır (Ergenoğlu ve Yıldız, 2013, s. 124). Özetle fiziksel erişilebilirlik, çevreyi her kullanıcının eşit ve aynı şekilde kullanmasını desteklemeye yöneliktir (Ergenoğlu ve Yıldız, 2013, s. 125).

Sonuç olarak elde edilen açılımlarda mekân deneyiminin ve algısının mekânın ve bireyin fiziksel verilerinden bağımsız düşünülemeyeceği görülmekte, bu bağlamda tasarımlarda antropometrik verilerin, ölçek, denge ve hareketin önemi vurgulanmaktadır. Mekânın sahip olduğu kurgu, boyut, sıcaklık ve aydınlık değeri gibi fiziksel özellikler mekânın ulaşılabilirliğini ve kullanılabilirliğini ortaya koymakta, bireyin davranışlarına yön vermektedir. Mekânın fiziksel niteliği insan-mekân arasındaki ilişkiyi şekillendirerek algılamayı önemli ölçüde etkilemektedir. Bu çerçevede mekân algısının bireyin ve mekânın özelliklerinin bütünü ile tanımlanan kapsamlı bir kavram olduğu görülmekte, mekân tasarımı üzerine yapılan çalışmalarda, toplumda yer alan bireylerin fiziksel özelliklerinin ve yaşayış biçimlerinin tasarım açısından önemi vurgulanmakta, tasarımda kullanılan mekân standartlarının toplumsal standartlarla birlikte değiştiği dile getirilmektedir. Bireylerin antropometrik verileri ve yaşayış biçimleri toplumlar arasında değişkenlik gösterdiğinden bireyin, fiziksel özelliklerinin temsili olan mekân bir sosyolojik varlık olarak da kimlik kazanmaktadır.

3.3.3. Erişilebilirliğin kültürel boyutu

Toplumların kullandığı normların, dolayısıyla standartların değişken olduğunu vurgulayan Rapoport 1960'ların sonunda bir meslektaşı ile yaptığı çalışmada,

antropometrik standartların kültürden kültüre değiştiğini ve bunun sadece boy posa değil, eylemlerin nasıl yapıldığına da bağlı olduğunu belirtmektedir. Örneğin merdiven tasarımında (rıht/basamak ilişkisi), depolarda, tavsiye edilen ısı derecelerinde, hem genel olarak hem de bazı hacimlere özgü olarak, akustik standartlarda ve aydınlatma standartlarında büyük farklar bulunmaktadır. En zorlu görme görevlerindeki tavsiye edilen aydınlatma standardı ABD’de, İsveç, Finlandiya ve İsviçre’den 10 ila 20 kat fazladır. Benzer şekilde kabul edilebilir konut yoğunluğu Hong Kong’da ABD’nin elli katıdır. Bu duruma örnek olarak ABD ile Batı Avrupa arasında insan başına gereken en az alan ile ilgili anlamlı farklılıklar verilebilir. Yani kültürel bağlamda “yüksek yoğunluk” denen şey, bir başka toplumda bambaşka olarak anlaşılabilir. Bu noktada kültür hem yoğunluğun hem de mekân standartlarının tanımlanmasında anlamlı bir rol oynamaktadır (Rapoport, 2004, s. 55).

Bu çerçevede Rapoport mekânın fiziksel verilerinin kültürden kültüre farklılık gösterdiğini Pueblo Kızılderilileri ile Güneybatı ABD’deki Navaho’ların geleneksel yerleşmeleri arasında gerçekleştirdiği bir değerlendirmede şu şekilde ifade etmektedir: Çok uzun zamandır aynı coğrafi konumda birbiriyle temas halinde olan bu iki grup birbirinden çok farklı özellikler barındırmakta, Pueblolar’da mekân seçimi çeşitli biçimlerde kapalı yerleşmeler şeklinde ortaya çıkarken, Navaholar’da ise doku, birbirine hatırı sayılır uzaklıkta seçilmiş yerleşmelerden oluşmaktadır. Hastaneler, büro binaları, süpermarketler ve öteki bina tiplerinde de bu durum geçerliliğini korumaktadır. Rapoport bu farklılaşmayı açıkça kültürün ifadeleri olarak değerlendirmekte, bütün bu olaylarda tasarımın başlangıç noktası olan gizli ve denenmemiş bir şema olduğunu belirtmektedir. Rapoport’a göre bu şemanın tanımlanması, sınava tabi tutulması ve gizlilikten arındırılması gerekir, çünkü başka kültürel bağlamlar içinde uygun olmayabilecek kültürel varsayımlar tarafından fena halde kısıtlanmıştır; bu da çoğu kez işlevlerin ve eylemlerin görünmeyen yanlarından kaynaklanmaktadır. Ne olacağına karar verilince “nasıl?” olacağı sorulmaya başlanır ve seçimler biçime ve malzemeye göre yapılır. Bazı bölgelerde örneğin Ortadoğu’da geleneksel konumdaki evler içeri bakan avlulu evler olarak bilinirken, Batı Avrupa’da evler dışarı bakmakta, bu noktada seçimler boyut, biçim, malzemeler vb. üzerinden şekillenmektedir (Rapoport, 2004, s. 72).

Şekil 3.31. Grupların (Pueblolar ve Navaholar) her biri tarafından dikkate alınan tek geleneksel seçenek

Kaynak: Rapoport, 2004, s. 73

Şekil 3.32. İki kültür bölgesinde (soldaki Ortadoğu'da konut/ sağdaki Batı Avrupa'da konut) geçerli olan tek geleneksel seçenek

Kaynak: Rapoport, 2004, s. 73

Bu çerçevede Eco tasarımda kültürler arası farkların tahmin edildiğinden çok daha fazla olduğunu dile getirmektedir. Eco'nun ifadesiyle Amerikalılar için geçerli olan mekân tanımları Almanlar için geçerli olmamaktadır. Almanların özel alan anlayışına göre ikinci bir kişinin varlığı özel alanı tehdit eder niteliktedir. Başka bir deyişle bir kapının açık ya da kapalı olmasının anlamı, New York'ta mı Berlin'de mi olduğunuzu göre değişmektedir. Birey Amerika'da kapının önünde duruyorsa henüz "dışarıda" sayılırken; Almanya'da ise "içeri girmiş" sayılmaktadır. Bireyin misafirlikte, ev sahibine yaklaşmak amacıyla iskemlesini çekmesi, Amerika'da ve İtalya'da normal karşılanırken, Almanya'da terbiyesizlik olarak algılanmaktadır. Örneğin, Mies van der Rohe'nin iskemleleri, Alman olmayan mimar ve tasarımcıların iskemlelerinden daha ağırdır, dolayısıyla yerlerinden daha zor kıpırdatılırlar. Öte yandan bazı kültürlerde, divana, sağa sola çekilebilecek bir eşya gözüyle bakılmazken, bir Japon evinde tüm mobilyalar çok daha kolay hareket ettirilebilmektedir (Eco, 2019, s. 70-71).

Dolayısıyla, bir mimar ya da tasarımcı, isterse dahi olsun, yarattığı yeni biçim, eğer daha önceden mevcut olan şifrelendirme süreçlerine dayanmıyorsa, o biçimi işlevsel kılamaz diyen Eco bu durumu açıklamak için Koenig'in ev konusunda verdiği çarpıcı örneği göstermektedir. Koenig verdiği örnekte Cassa del Mezzogiorno'nun köy halkı için yaptığı evlere banyo ve tuvaleti eklediğini belirterek, ihtiyaçlarını evin dışında gidermeye alışık olan halkın klozet biçiminde karşılımlarına çıkan yeniliğe hazırlıklı olmadıklarını vurgulamakta, köy halkının klozetleri zeytin yıkama tenekesi olarak kullandıklarını, klozetin üstüne ağ gererek zeytinleri ağın üstüne yerleştirdiklerini sonrasında sifonu çekerek zeytinleri yıkadıklarını belirtmektedir. Eco'nun ifadesiyle bir mimar mevcut tüm şifrelerin dışında bir ev yapabilir; üstelik bu ev bireyin içinde rahat rahat yaşamasına olanak sağlayacak işlevselliklere de sahip olabilir, ancak birey evin içinde yaşamasını sağlayacak donanımı tanımıyorsa o evin içinde yaşamayı öğrenemez. Kuşkusuz, ev bireyi bir kullanım biçimine zorlamakta, donanım da bir uyarılar bütünü olarak sunulmaktadır. Kısacası, birey evi önceden bildiği şifrelerle ilgili bir göstergeler bütünü olarak algılayamadığı takdirde kullanamamaktadır (Eco, 2019, s. 30-31).

Bu noktada Rapoport bireylerin değerlerinde, beğenilerinde yani kültürlerinde benzeşiklerse, mekânı oluşturan elemanların kültüre (gruba) özgü doğası ile bir ortam, bir atmosfer yaratabileceklerini belirtmektedir. Rapoport'un ifadesiyle bir sınıf odası düşünüldüğünde, önce "sınıf odası" kavramının ne olduğunun bilinmesi ve ona göre davranılmasını sağlayacak kültürel bilginin bireylerde mevcut olması gerekmektedir (Rapoport, 2004, s. 39-40). Bu nedenle mekânsal biçim değerlendirilirken, mekânın salt fiziksel boyutlarının yanında, anlamının da anlaşılması gerektiği görülmektedir. Bu bağlamda bir orta çağ kilisesinin tasarımını örnek veren Harvey (2016, s. 35-36)'ın ifadesiyle kilisenin tasarımı, sosyal hiyerarşinin doğası hakkında, basitçe bireylerin merkezi odak noktasıyla olan mekânsal ilişkisi aracılığıyla çok şey anlatmaktadır. Bu çerçevede korodaki bireylerin, Tanrı'ya bir şekilde neftekilerden daha yakın (dolayısıyla daha ayrıcalıklı) görünmeleri tesadüf değildir.

Bu çerçevede Harvey her toplumsal faaliyet biçiminin kendi mekânını tanımladığını belirtmektedir. Harvey'e göre toplumsal mekân ancak bazı toplumsal faaliyetlerin analizi ile anlamlandırılabilirdiğinden mekânsal biçimin anlaşılabilmesi için öncelikle uygun bir toplumsal mekân felsefesi oluşturulması gerekmektedir (Harvey, 2016, s. 34). Eco'nun ifadesiyle de mimarlığın bir toplumsal kurallar sistemi olduğunu

gözden kaçırmak çok tehlikeli olabilir; ama mimarlık aynı zamanda bu toplumsal kuralların oluşmasını sağlamış olan bir dizi sürecin de sonucudur. Mimarlık, toplumsal şifreleri üretme, kabul etme ve değiştirme diyalektiğinin oyunlarını rahatça oynayacağı bir alandır (Eco, 2019, s. 125).

Bu bağlamda Ertürk ve Gökdemir'ün ifadesiyle toplumdaki kültürel etmenlerin mimari tasarım anlayışına çok çeşitli şekillerde etki ettiği görülmektedir. İnsanların mekânları oluşturma ve kullanma şekilleri kültürün birer yansıması olan öğelerdir. Bu nedenle değişik sosyo-kültürel yapı ve anlayışa sahip toplulukların, mekânsal ihtiyaçlarında ve mekânı kullanım şekillerinde farklılıklar olduğu görülmektedir (Ertürk ve Gökdemir, 2017, s. 185-186). Rapoport'a göre bir mekân, içinde süregelen (yani düzenli ve öngörülebilir) davranışların bulunduğu bir durumu tanımlayan bir çevrede oluşmakta, bu çevrenin sınırları, bunların nasıl işlendiği, buraya kimin girip çıkabildiği gibi şeyler kültürden kültüre değişmekte, dolayısıyla ortamlar kültürel olarak değişkenlik göstermektedir. Bu noktada kurallar, davranış ve kültür arasındaki bağlantı, kültürel kurallar değiştikçe çeşitli ortamlara uygun eylemlerin ve bunlara yol açan işaretlerin de değişeceği anlamını taşımaktadır. Rapoport'un ifadesiyle bu durum hem kültürel farklılıkların, hem de bugün artık sıradan olan kültür değişimlerinin, dolayısıyla örneğin mekân tasarımının anlaşılması bakımından önemlidir (Rapoport, 2004, s. 33).

Bu noktada Aydın (1993, s. 86), birçok insanın davranışının da kültür bileşeni tarafından yönlendirildiğini vurgulamaktadır. Aydın'ya göre bir insanın kültürü, bir grubun düşünceleri ve davranışlarındaki düzeni yansıtan, uyum gösteren, paylaşılmış bir şemadır. Bireylerin bir kültür içinde sosyal hale geldiğini ve onların davranışlarını kültürün biçimlendirdiğini dile getiren Aydın bu süreci durağan değil, zaman içinde gelişen bir olgu olarak tarif etmektedir. Bu doğrultuda her kültür, fiziksel ve sosyal çevreden etkilenen insanın geçmiş çabalarının bir sonucu olduğundan her toplum kendi tarihine sahiptir ve dolayısıyla her toplumun kendine özgü bir kültürü vardır. Bu çerçevede insanlar, bilinçsiz bir şekilde, farkında olmadan, kendi kültürleriyle ilişki kurarlar, o kültürün mensubu olurlar; toplumsal olmanın sonucu olarak uygun davranışlarda bulunurlar.

Bu bağlamda Tümerterkin ve Özgüç kültür ve mimari tasarım arasındaki ilişkiyi de şu sözlerle dile getirmektedir: Kültürel coğrafi görünümün belki de hiçbir yönü, mekân

üzerinde, kültürün yarattığı mimari tarz kadar kolaylıkla görülemez. Maddi kültürel coğrafi görünüme egemen olan binalar en basit konuttan en gösterişli anıtlara kadar değişik şekillerdedir. Anıtsal yapılarda kültürel mirasın önemli bir bölümü yansır; bunların biçimleri toplumun zaferleri, estetiği, değerleri ve önceliklerine işaret eder. En mütevazı konut bile bir kültür ve onun değerleri hakkında çok şey anlatabilir (Tümertekin ve Özgüç, 2009, s. 116). Bu doğrultuda Tümertekin ve Özgüç (2009, s. 95)’e göre kültür çevrenin insan tarafından meydana getirilen kısmı olarak tanımlandığından, mimari tasarım da bir kültür sistemini çeşitli yollarla temsil etmektedir (Tümertekin ve Özgüç, 2009, s. 117). Eco’nun deyiimiyle bir mimari ürün (nesne) sahip olduğu özelliklerle bir kültür birimidir, bir anlamı çağrıştırır ve bir gösterge taşıyıcısıdır (Eco, 2019, s. 86).

Bu noktada eğer bir gösterge, bir kimseyi, belli bir açıdan ve belli özelliklere dayanarak başka bir şeye yönlendiren bir şeyse, o zaman tüm somut gereçlere ve tüm mimari yapılara birer göstergeymişler gibi bakabilir: Çünkü bu gereç ve yapıların, pratikte kullanılabilmeleri için, kendilerini kullananları, ne gibi işlevler yerine getirebilecekleri konusunda uyaramaları gerekir. Bu bağlamda mimari nesnelerin iki türlü işlev (anlam) aktardığını söyleyen Eco birinci işlev ile, bir nesneyle pratikte gerçekleştirilebilecek tüm işlevleri, ikinci işlev ile de bir kültürün, bir nesnenin birinci işlevinden yola çıkarak, o nesnenin biçimiyle ilişkilendirdiği tüm simgesel, duygusal, tarihsel ve ikonografik yananamları kastetmektedir. Eco bu açıdan bakıldığında Aztek piramitlerinin, astronomiye yönelik ya da dini simgeler olarak yorumlanabileceğini (ya da zamanında öyle yorumlanmış olduklarını) gökyüzü ile yeryüzü arasındaki bağlantıya ve güneş tanrılarıyla insanlar arasındaki iletişime gönderme yapan simgeler olarak düşünülebileceğini belirtmektedir (Eco, 2019, s. 113-114).

Kahvecioğlu (1998, s. 39)’na göre insan tarafından algılanan ve içinde yaşanan mimari mekân, varoluş nedeni ile sınırlı bir fonksiyonelliğin ötesinde, insan yaşamından yansıttıkları ve kuşaktan kuşağa aktardıkları ile insan kültürünün bir parçası olmaktadır. Bu doğrultuda Harvey’in deyiimiyle mimaride mekânın şekillendirilmesi toplumların kültürünü, mevcut düzenlerini, amaçlarını, ihtiyaçlarını, korkularını simgelediğinden binaların içleri, toplumsal düzenin ve onun içinde süregeldiği varsayılan toplumsal süreçlerin doğası hakkında birçok işaret vermektedir (Harvey, 2016, s. 35). Muhtemelen farklı kültür grupları mekânsal ilişkileri göstermek için tamamen farklı üsluplar geliştirmekte ve bu üsluplar da toplumsal süreç ve normlara doğrudan bağımlı

olabilmektedir (Harvey, 2016, s. 39). Örneğin Eco (2019, s. 71)'nin söylemiyle bir bireye kaç metrekaşe yer ayrılması gerektiği gibi mekân tasarımı konusunda yapılan araştırmaların, ancak belli bir kültür çerçevesinde kalınırsa, bir anlamı olmakta, mekân planları için geçerli olan şifre ve verilerin bir kültürden ötekine aynen aktarılması felaketlere yol açabilmektedir.

Bu çerçevede genel olarak tüm mimari tasarımlarda kültürün önemli bir kavram olduğunu belirten Gür, başarılı mekân örgütlenmelerine erişmek için hangi çevrelerde, kim için, ne zaman, hangi koşullarda, niçin ve kültürün hangi yönleri önemlidir, sorularının yanıtlanması gerektiğini belirtmekte (Gür, 1996, s. 37), mekânsal örgütlenme bağlamında toplumsal davranışların önemini vurgulamaktadır (Gür, 1996, s. 83). Rapoport (2004, s. 105) da eylem ve eylem sistemlerinin bireyin yaşam tarzı ile tanımlanabileceğini belirtmekte, tasarımcıların (mimarlar, plancılar vb.) kültürün en somut ifadeleri olan bu eylem çözümlerini kullanmaya görece olarak alışık olduklarını vurgulamaktadır.

Harvey (2016, s. 36-37)'e göre bir birey ya da bireyler topluluğunun kendilerini çevreleyen mekâna karşı takındıkları tavır ve bu mekânı nasıl algıladıklarını bulmak, bireylerin mekânsal çevre karşısındaki bilişsel durumunu değerlendirmek önemlidir. Harvey'in ifadesiyle tasarımcılar toplumda yer alan bireylerin inşa edilmiş çevreden aldıkları mesajı anlamaya çalışmak zorundadır. Harvey'in görüşlerine benzer biçimde Rapoport insanların tipik olarak mevcut çevrelere taşındıklarını veya bu çevreleri kullandıklarını; en iyi durumda yarı sabit elemanlar aracılığıyla bu çevreleri kişiselleştirmeye çalıştıklarını belirtmektedir. Bu noktada Rapoport tasarımın kullanıcılar için olduğunu savunmakta, dolayısıyla tasarımcıları, kullanıcıların yapamayacakları veya yapmak istemedikleri bir işi yapan vekiller olarak değerlendirmektedir. Kullanıcıların tercihleri en tepede yer almakta ve kullanıcıların yaptığı seçimler, açığa vurulan tercihleri tanımlamanın en iyi yolunu oluşturmaktadır (Rapoport, 2004, s. 70-71). Bu bağlamda Eco (2019, s. 59) bir mimarın topluluk için yeni bir şey inşa etmeye kalktığında izleyebileceği üç çözüm yolu olduğunu belirtmektedir:

1. Geçerli olan toplumsal sisteme mutlak bir biçimde bağlı kalmak, bir topluluğu bir arada tutan birlikte yaşama kurallarına, toplumsal yaşamı ayakta tutan zorunluluklara hiç itiraz etmeden uymaktır. Bu doğrultuda tasarımcı geleneksel yaşam tarzına, sistemi alt üst etmeyecek tasarımlar yapmaktadır.

2. Geleneksel ilişkilere imkân tanımayan planlar yaparak bireyleri –geleneksel- alt üst edecek şekilde yaşamaya zorlamak. Bu durumda, bu işlevler topluluğun yapısını eskiden beri belirlemiş olan temel yerleşim, akrabalık, dil ve sanat şifrelerinin içine yerleştirilemeyeceğinden topluluk içinde yer alan bireyler, bu yeni biçimlerin gönderme yaptığı işlevleri anlayamayacak, tanıyamayacaktır.
3. Toplumun temel şifresini korumak ve bu şifreyi yeni kullanım olanakları açısından ele almaktır. Bunlar alışılmış olanaklar olmasalar da, tasarımcının kurduğu sistem, bunların temel şifreye eklenmesine izin verir.

Eco'ya göre mimarlığın şifreleri bir yapının kilise olabilmesi için nasıl inşa edilmesi gerektiğini söylese de, bu durum tasarımcının, yeni bilgi sunma ile yenileme arasındaki diyalektikten yararlanarak –kilise olduğu halde- gene de daha önce yapılmış olanlardan daha farklı bir kilise inşa etmesini engellememektedir. Tasarlanan bu kilise farklı olacağından, bireyi dua etme alışkanlıklarını değiştirmeye ve Tanrı'yla olan ilişkisine başka bir açıdan bakmaya zorlayacaktır. Ne var ki, bu durum, tasarımcının tasarımcıya kiliseler inşa etmeyi ve bunları kullanmayı dayatan mimarlık sosyolojisinin yaptırımlarının dışına çıktığı anlamına gelmez. Eğer mimari şifreler tasarımcının bu sırrı geçmesine izin vermiyorsa, o zaman mimarlığın tarihi ve toplumu değiştirmek gibi bir olanak sağlamadığını, yalnızca toplumun kendisine buyurduğunu topluma geri vermek için oluşturulmuş bir kurallar sistemi olduğunu söyleyebiliriz (Eco, 2019, s. 52). Bu doğrultuda Eco, mimarlığın belli davranış biçimlerini harekete geçiren, başlatan gösterge taşıyıcılarından oluştuğunu vurgulayan Koenig'in yaptığı gözlemleri şu şekilde aktarmaktadır: Eğer on bin kişiyi kendi planladığım bir mahalleye yerleştirirsem, bu on bin kişinin davranışlarını etkilemiş olurum, üstelik bu etki, onlara oturun diye verilen sözlü bir buyruktan çok daha güçlü ve kalıcı olur (Eco, 2019, s. 24).

Bu noktada Köseoğlu (2004, s. 12-13) çevresel psikolojinin tasarıma olan etkisini şu sözlerle ifade etmektedir: Psikolojik süreçler fiziksel çevreden etkilendiği gibi insanların algılama ve hissetme biçimi, kültürel değerleri fiziksel çevrelerin nasıl yaratılmaya ve değiştirilmeye çalışıldığı konusunu da etkilemektedir. Rapoport'a göre mekânsal anlamlar, açık, seçik ve güçlü olduklarında bireylere çok daha kolay iletilebilmektedir. Dolayısıyla mekânı tasarlayan, kullanan ve mekân arasında güçlü bir dil birliği olmalı, tasarımcı bu noktada kullanıcıya ulaşabilen gereksinimlerine karşılık veren somut ürünler ortaya koymalıdır. Bunu yaparken de kullanıcının mensubu olduğu

toplumun değerlerine önem veren mekânsal öğelerle tasarımını şekillendirmelidir (Rapoport, 1990'dan aktaran Güç, 2015, s. 426). Bu noktada Roth (2000, s. 13) mimarlığı insan etkinliğinin fiziksel kabı olarak tanımlamakta, mimarlık toplumsal bir etkinlik olduğu için yapımı aynı zamanda toplumsal bir bildirim ve kültürel bir kalıt yaratımı olarak da nitelendirmektedir. Bu çerçevede Enginöz (2015, s. 51), *erişilebilir tasarım* sürecine etki eden faktörlerden birinin kültürel girdi olduğunu belirtmektedir. Enginöz'ün ifadesiyle kültürel girdi toplumun erişilebilirlik kavramıyla ilgili bilgilendirilmesini ve eğitilmesini kapsayan, bu bağlamda gündelik yaşamımız üzerinde etkisi olan tüm tasarım ve uygulama kararlarında kullanıcıların beklenti ve isteklerini belirleyen bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu doğrultuda kültür üretim ve hizmetlerinin olabildiğince geniş kitlelere ulaşması ve bireylerin hayatında çeşitli şekillerde yer bulması için erişimin önündeki engellerin kaldırılması, katılımın niceliği ve niteliğinin artırılması, kültürel çeşitliliğin önemsenmesi gerekli hale gelmiştir (İKSV, 2017, s. 17). Çok kültürlülük ideolojisi de; farklılığa saygı göstermeyi, farklı değerlerin, inançların ve yaşam biçimlerinin tanınmasını destekleyen ve güçlendiren bir araç olarak yaygınlaşmalı ve kültürel çeşitlilik kavramı ile insanlığın ortak mirası olarak, demokrasi, hoşgörü, toplumsal adalet ve karşılıklı saygı vurgulanmalıdır (Karadeniz, 2014, s. 410). Zaten bireyin tercih ve zevklerini oluşturmada toplumsal faktörlerin belirleyici olduğu savıyla konuyu ele alan yaklaşımlarda; yaş, toplumsal cinsiyet, sınıf, aile geçmişi, eğitim gibi kimliği oluşturan etmenlerin önemi vurgulamakta (İKSV, 2017, s. 27) ve etmenlerin çeşitliliğine dikkat çekilmektedir.

Ulusal ölçekte yapılan ve İstanbul Kültür Sanat Vakfı (İKSV)'nın kültür politikaları çalışmaları kapsamında hazırladığı raporda kişilerin kültürel hayata katılımının önündeki engeller arasında fiziksel engeller, ulaşım ve güvenliğe ilişkin engeller ile altyapısal ve iletişimle ilgili engellerin dışında, bireysel ve sosyoekonomik faktörlerin de sayılabileceği vurgulanmaktadır (İKSV, 2017, s. 33). Raporda ilk gruptaki engellerin tespit edilmesi ve kaldırılmasının nispeten daha kolay olduğu, kişisel önyargılar ve sosyal çevreden kaynaklanan engelleri kaldırmanın ve öncelikleri değiştirmenin ise daha uzun vadeli ve kolektif çabalar gerektirdiği belirtilmektedir. Bu noktada kültür politikaları oluşturulurken hedefin herkesi kapsayacak şekilde belirlenmesi ve toplumun hiçbir paydaşını dışarıda bırakmayacak şekilde yeni uygulamalar geliştirmenin esas olması

gerektiği dile getirilmektedir. Hazırlanan raporda toplumdaki ihtiyaçları ya da katılımın önündeki engelleri bütüncül ve kapsayıcı bir yaklaşımla tanımlamak ve bu yönde yeni uygulamaların geliştirilmesine destek olmak, katılımcı pratiklerle ilgili somut politikaların geliştirilip ülke geneline yayılması yolunda en etkili adımlardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu doğrultuda kültürel katılım konusundaki çalışmalara ulusal ve uluslararası örnekler verilerek, Avrupa’da birçok devletin “Herkes için kültür” (*Culture for all*) hedefiyle yola çıktığı, bu yolda sivil girişimlerle beraber hareket edildiği belirtilmektedir.

Bu noktada insanları bir araya getiren, yönlendiren, öğreten mekânın dili diğerleriyle bağlantı kurmak yoluyla kullanılmakta (Lawson, 2005’den aktaran Güç, 2015, s. 426) ve mekânın sosyal yönüyle yorumlanır hale gelmektedir (Prohanskyet al., 1970; Hillier, Hanson, 1984’ten aktaran Güç, 2015, s. 426). Bu noktada Altınkaya ve Aslan, her sosyal ilişkinin belli bir mekânda gerçekleştiğini ve mekân olmaksızın herhangi bir sosyal ilişkiden söz etmenin mümkün olmayacağını belirtmektedir. Bu nedenle, mekânsal değişim ve uzaklık, sosyal, bireysel değişim ve gelişim için önemlidir. Dolayısıyla günümüzde değişen erişebilirlik kavramında önem kazanan bir unsur da kültürel ve sosyal uzaklık kavramlarıdır (Altınkaya ve Aslan, 2006, s. 84).

Altınkaya ve Aslan (2006, s. 84-85)’ın deyimiyle kültürel uzaklık insanların değer ve kuralları arasındaki nesnel farklılıkların ifadesiyken; sosyal uzaklık sosyal ilişkilerin altında yatan önemli ve tanımlanması zor unsurlarından biridir. Sosyal uzaklık bir bağımsız değişkendir ve sosyal ilişkiler aynı zamanda sosyal süreçlerin sonuçlarıdır. Bu nedenle de, sosyal uzaklık bir başka sosyal ilişki ile bağlantılı olan sosyal ilişkinin sonucu olarak da tanımlanabilmektedir. Her sosyal ilişkinin belli bir mekânda gerçekleştiğini bu nedenle insanın kendini ancak diğer insanlar içinde iken keşfedebilmesinin mümkün olduğunu dile getiren Altınkaya ve Aslan, günümüzde sosyal yaşantı içerisine hızın ve uzaklığın girmesi nedeniyle insan gövdesi ile mekânsal çevre arasındaki dokunma ilişkisinin zorlaştığını ve bu durumun mekânı temas kurulacak bir gerçeklik olmaktan çıkarttığını belirtmektedir. Sosyal yaşantıdan özel yaşantıya, kentten eve, yabancılıktan samimi ortamlara, dışardan içeriye, temas kurmaktan vitrinleşmeye kaçış, iletişim yokluğunu ve aldırmaazlığı içermekte, bu nedenle de sosyal ve kültürel mesafe içinde bu çeşitliliklerin etkileşimi gerekli hale gelmektedir. Bu noktada Altınkaya ve Aslan, sosyal uzaklığın, 4 grupta incelendiğini belirterek bu grupları şu şekilde sıralamıştır: insan/insan

ilişkileri, insan/yapay ürün ilişkileri, alan/mekân ve etkinlik ile insan/mekân arası ilişkilerdir.

İnsan-insan arası ilişkilere yönelik olarak Altınkaya ve Aslan (2006, s. 84), sosyal etkileşimde bireyler arasındaki mesafenin etkili olduğunu dile getirerek, yakınlık ve uzaklık kavramlarının önemini vurgulamaktadır. Fakat Eco (2019, s. 67), bireyin bir şekilde ilişki içinde olduğu kişi ile arasında bıraktığı mesafenin, uygarlıktan uygarlığa değişen gösterilenlerle dolu olduğunu belirtmektedir. Bu noktada tasarımcı birbirleriyle ilişkisi olan bireylerin aralarına koyabilecekleri mesafeleri incelerken, bu mesafelerin seçiminde (bireylerin etnolojik ve toplumsal konumlarına bağlı olarak) hangi anlamsal değerlerin rol oynadığını göz önünde bulundurmalıdır. Farklı uygarlıklardaki insanlar farklı duyu dünyalarında yaşadıklarından bireylerin birbiri ile konuşurken arada bıraktıkları mesafe, dokunmaya, beden kokusunu ve sıcaklığını algılamayı isteyip istememeye bağlı olarak birçok kültürel anlam taşımaktadır. Eco her canlının çevresinde bir samimiyet ve toplumsallaşma alanı olduğunu dile getirmekte, bu alanların tam olarak ölçülebileceğini ve ilişki türünün şifreleri olarak belirlenebileceğini vurgulamaktadır. Eco'nun ifadesiyle Latin kökenli ülkelerde, sıkı bir ilişki içinde olunmasa da, başka bireylere yakın durulabiliyorken, ABD'de bu yakınlığın özel alana ciddi bir tecavüz olarak algılanabilmesi bu duruma verilecek örneklerden birini oluşturmaktadır.

Eco'nun ifadesiyle beden dili araştırmaları, mekânın üçüncü boyutuna dördüncü bir "kültür" boyutu katmıştır, bu boyut henüz yeterince ölçülmemiş olmakla birlikte, ölçülebilir bir boyuttur. Bu doğrultuda birbiriyle ilişkili iki bireyi ayıran N metrelik mesafe nicelik açısından ölçülebilir fiziksel bir olgudur, ancak bu mesafenin değişik toplumsal ortamlarda değişik anlamlar kazanması, bu ölçünün salt fiziksel bir olgunun değişkenlerini saptamaya yaramadığını, bu olguya anlamsal değerler katmaya yaradığını göstermektedir. Dolayısıyla hesaplanan mesafeler, beden dili şifresinin önemli birimleri haline gelmektedir. Eco mimarlığın kendi şifresini oluştururken bu birimleri geçerli ölçü saydığını ve bu birimlerin, mimarlık için de kültüre değin bir göstergeler sistemi oluşturduğunu vurgulamaktadır. Mimarlık bu fiziksel gönderimlere bakarken, bunların, alışkanlık sistemlerine dayanan iletişimsel bir şifre olarak kendisine ulaştığını ve mimari göstergenin aslında fiziksel bir olguya gönderme yapmadığını, bir kültür gösterileni değeri taşıdığını görmektedir (Eco, 2019, s. 72).

Bu çerçevede Edward Hall, Saklı Boyut (*The Hidden Dimension*) isimli kitabında kültürel ve kişisel farkları göz önünde bulundurarak mekânı samimi, kişisel, sosyal ve toplumsal olarak 4 ana alana ayırmıştır. Hall'e göre her ana alanı kendi içinde yakın ve uzak aşaması bulunmaktadır (Hall, 1966, s. 116). Bu doğrultuda Hall'ın ifadesiyle samimi mesafede diğer kişinin varlığı tartışılmamaktadır. Bu mesafedeki ilişkiler büyük ölçüde artırılmış duyuşal girdiler içerdiğinden bazen bunaltıcı olabilmektedir (Hall, 1966, s. 117). İlk kez Hediger tarafından kullanılan kişisel mesafe terimi ise birbiri ile ilişkisi olmayan bireyleri sürekli olarak ayıran mesafeyi belirtmektedir. Kişisel mesafe bir organizmanın kendisi ve diğerleri arasında tuttuğu küçük koruyucu bir küre veya kabarcık olarak düşünülebilir (Hall, 1966, s. 119). Kişisel mesafenin uzak aşaması ile toplumsal uzaklık işaretlerinin yakın aşaması arasındaki sınır çizgisi, sosyal mesafeyi belirtmektedir. Hall'ın ifadesiyle bu mesafede yüzdeki görsel detay algılanmaz ve özel bir çaba olmadığı sürece kimse başka bir kişiye dokunmaz veya dokunmayı beklemez (Hall, 1966, s. 121). Kişisel ve sosyal mesafelerden toplumsal mesafeye geçişte ise bazı önemli duyuşal değişimler meydana gelmektedir (Hall, 1966, s. 123).

İnsan/yapay ürün ilişkisine yönelik olarak Altınkaya ve Aslan, insanın sosyal bir varlık olup, nesnelere sahip olmayı sadece fiziksel özellikleri açısından değil, çevresiyle iletişim kurmak için de istediğini dile getirmektedir (Altınkaya ve Aslan, 2006, s. 84). Bu bağlamda Eco nesnelerin fiziksel özelliklerinin ötesinde taşıdığı anlamları şu şekilde ifade etmektedir: Belli bir büyüklükteki masaya X diyelim, bu masa epey büyük olduğu için y1 işlevinin (örneğin “yemek yiyenlerin birbirinden iyice uzakta oturması”) gerçekleşebilmesini sağlar, böylece antropolojik bir değer olan k1'in gerçekleşmesine de (örneğin “resmi ilişkiler”) izin verir ve masa y1-k1 ilişkisinin göstergesi olur (Eco, 2019, s. 64-65).

Alan, mekân ve etkinlik ilişkisine yönelik olarak Altınkaya ve Aslan (2006, s. 85), bilim insanların alana bir fırsat, mekânı ise anlaşılabilir gerçeklik olarak değerlendirdiğini dile getirmektedir. Bu çerçevede insanın, eylemlerin meydana geldiği yer olan alanla ilişkisi karmaşıktır ve yerler bireyin kültürel beklentilerinin, davranışlarının alana eklenmesi ile meydana gelmektedir.

İnsan/mekân arası ilişkilere yönelik olarak ise Kahraman, insanın mekânla kurduğu ilişkinin ilerlemesi ile mekâna özel davranışlar sergilediğine dikkat çekmektedir.

Kahraman (2014, s. 75-76)'a göre insan-mekân etkileşimi ve bu etkileşimin birbirlerini nasıl beslediğine yönelik çıkarımlar insanın davranışlarına ilişkin kuramsal yaklaşımlar eşliğinde değerlendirilmelidir. Bu bağlamda insan- mekân etkileşimi kapsamındaki temel davranış modelleri şu şekilde sıralanmaktadır: nörobiyolojik kuram, davranışsal kuram, psikoanalitik yaklaşım, hümanist yaklaşım, bilişsel kuram ve fenomenolojik kuramdır.

Tablo 3.7. *İnsan gereksinimlerine karşılık gelen psiko sosyal ve kültürel kavramlar*

Kaynak: Gür, 1996, s. 122

İnsan Gereksinimler Hiyerarşisi	Psiko-sosyal ve Kültürel Tasarım Kavramları
Fizyolojik(biyolojik)	Barınma, konfor, soy, sürdürme, süreklilik, kalıcılık, bağlamcılık
Güvenlik	Can-mal güvenliği, mahremiyet, kalabalık ve yalnızlık duygusunun önlenmesi, egemenlik alanının belirlenmesi, savunma, kolay yönlenme, yol bulma
Ait Olma İsteği (Bağlanma)	Sosyo-kültürel uygunluk, insan örgütlerine katılma, sosyalleşme, toplumsal etkileşimler kurma, ortaklaşılan mekânlar kullanma, yer ile özdeşleşme, toplumsal belleğe göndermeler yapma, simgesel değerlere sahip çıkma
Saygınlık (Prestij)	Kimlik-benlik, ayrıcalık, kendileme, birey/sınıf veya gruba alt statü sembolleri, imgelenebilirlik, ayırdedici uyarılar, algılanabilirlik
Özgerçekleştirim (Yetenekleri Gerçekleştirme)	Toplumsal örgütlerde görev alma, katılma, seçme özgürlüğü, esneklik, geliştirilebilirlik, dinamiklik, tamamlanmışlık
Entelektüel, Duygusal ve Estetik Doyum	Biçimsel estetik kavramların çeşitlenmesi, kompleksite, enerji ve canlıya olan duyarlılık, geleceğin sorunlarına eğilme, toplumsal bilincin pekiştirilmesi, insan ve insanlığa yardım

Bu noktada Maslow (1954) temelde, insanı davranışa iten nedenlerin onun ihtiyaçları olduğunu dile getirmektedir (Bknz s. 31). Roth'un ifadesiyle insan haricindeki

varlıklar, yapılarını genetik programlarının sonucu olarak yaparken insanlar, bir gereksinimi karşılamak için yapı yapmakta, bunu yaparken bile değerlere ve duygulara anlatım kazandırmaktadırlar. Bu noktada yapı yapan diğer varlıkların aksine, insanlar yapı yaparken düşündüğünden insanın yapı eylemi bilinçli ve düşünömsel, sayısız kararları ve seçimleri cisimlendiren bir eylemdir. Bunlar, insanın yapılarını diğer varlıklarinkinden ayıran özelliklerdir (Roth, 2000, s. 23).

Bununla birlikte Kahraman'ın ifadesiyle mekânın tasarlanırken ve kullanılırken neye elverdiği ve neye elvermediği konusu insanın ihtiyaçlarını da biçimlendirebilmektedir. Bir diğer deyiş ile insanın etkenliğindeki mekânın insanın üzerindeki yönlendirici etkisi insan-mekân ilişkisi içerisindeki geri dönüş sürecinin başlangıcıdır. Bu nedenle Kahraman'ın ifadesiyle insanlar tarafından kullanılmak üzere kurgulanan mekânların, insanların ihtiyaçları, davranışları ve mekânla olan etkileşimi çerçevesinde değerlendirilmesi ve bu anlamda söz konusu kayıpların önüne geçebilmek adına yaşanılabilirliklerinin yani tercih edilirliliklerinin tariflenmesi oldukça önem kazanmaktadır (Kahraman, 2014, s. 75).

Bu doğrultuda Gür'ün deyişimiyle insan gereksinimleri ve bunlara karşılık gelen psiko-sosyal ve kültürel kavramlar mimarlık ediminin bütönlüğü de göz önünde bulundurularak ve mekân örgütlenme ereklerine işaret eden temel paradigmalara dönüştürölerek yeniden düzenlendiğinde barınma güdüsünün fiziksel konfor, güvenlik gereksinmesinin de gerek jeofiziksel ve gerekse psiko-sosyal güvenlikle açıklanabileceği görölmektedir (Gür, 1996, s. 122-123).

Tablo (7) de de aktarıldığı gibi bireylerin sahip olduğı ihtiyaçların tasarlama eylemindeki verilere ne şekilde yansıdığı görölmektedir. Bu noktada bireyin ihtiyaçlarının, giderilmek üzere mekân tasarımı ve tasarımcılar için somut ve soyut veriler barındırdığı görölmektedir. Dolayısıyla tasarımcının görevi, temelde tasarım sürecinde yalnızca fiziksel verileri değil bireyin algısı, davranışı gibi birçok veriyi içeren erişilebilirlik kavramı ve boyutlarını karşılayan sonuç ürünler oluşturması haline gelmektedir.

Şekil 3.33. Erişilebilirlik kavramının boyutları

Andrade ve diğerlerine göre tüm tasarım programlarında oluşturulan mekân ve ürünler insanların ihtiyacını karşılamak ve insanlar tarafından kullanılmak üzere tasarlanmaktadır, bu nedenle erişilebilirlik yapılan tasarımların kapsayıcılığına bağlı olarak değişmektedir. Bu noktada geliştirilen projelerde, ürün ve mekân tasarımında önceliği, insan çeşitliliğini göz önünde bulundurmak olan tasarımcılar yer almalıdır. Erişilebilirlik konusunda eleştirel bir bakış açısı oluşturulabilmesi, tasarım sürecinin bir bütün olarak değerlendirilebilmesi için mesleki ve akademik faaliyetlerde konuyla ilgili teknik bilgiye giderek daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır (Andrade vd., 2012, s. 3841).

Enginöz (2015, s. 51-52)'ün deyiimiyle erişilebilir bir mimari anlayışın, toplumu oluşturan bireylerin tümü için gündelik yaşamlarında gerçekleştirdikleri faaliyetleri özgürce yerine getirebilmeleri adına ne kadar önemli olduğu kuşkusuzdur. Enginöz'e göre bu zihinsel gelişim, erişilebilir yaşamın toplumda yer alan bireyler tarafından vazgeçilmez bir ihtiyaç olarak görülmesini sağlamakla gerçekleşebilir. Ve ancak genç kuşakların, özellikle de mimarlık ve tasarım eğitimi alan yeni meslek adaylarının erişilebilirlik kavramıyla ilgili farkındalığının artırılması ile süre gelen tasarım ve inşa etme pratiğine meydan okuyan yeniden bir ele alışla mümkün olabilir.

Bu bağlamda Iwarsson ve Stahl'ın ifadesiyle erişilebilirlik konularına artan ilgi ile, farklı kullanıcı grupları için daha erişilebilir ortamlar oluşturulmaya çalışılmakta, toplumun farklı sektörlerinde pratik çözümlere odaklanan deneysel araştırmalar yapılarak

yeni çözümler hayata geçirilmektedir. Bu süreçte mimarlar, mühendisler, planlamacılar, mesleki terapistler, sağlık profesyonelleri, politikacılar ve farklı disiplinleri temsil eden araştırmacılar gibi birçok aktör yer almaktadır (Iwarsson ve Stahl 2002, s. 57). Bu çerçevede Mamatoğlu (2015, s. 8) dünyada erişilebilirlik konusunda yapılan çalışmaların, genel olarak 4 başlıkta gerçekleştirildiği belirterek, başlıkları şu şekilde sınıflandırmaktadır: bina ve açık alanlara erişilebilirlik (konut, iş ve alışveriş merkezleri, eğitim, sağlık vb binalar; kent, şehir, bölge vb ölçekteki açık alanlar), ulaşım erişilebilirlik (demiryolları, metro, otobüs işletmeleri, hava yolları, toplu taşıma araçları vb.), hizmetlere erişilebilirlik (eğitime, sağlık uygulamalarına, istihdama, adalet, kültürel yaşama, dinlenme, boş zaman aktivitelerine, spor faaliyetlerine, siyasal ve toplumsal yaşama), bilgi ve bilişim teknolojilerine erişilebilirliktir (kamu web sitelerine, internet teknolojileri ne, sanal kütüphanelere erişim).

Iwarsson ve Stahl ise, erişilebilirliğin boyutlarını tanımlamanın farklı bir yolu olarak sosyolojik açıdan mikro (küçük), mezo (orta) ve makro (büyük) seviyeleri şeklinde adlandırılan ev, mahalle, topluluk terimlerini kullanmaktadır. Mikro düzeyde erişilebilirlik konut gibi yakın çevreyle ilgili alanları kapsarken, mezo seviyesindeki erişilebilirlik, kamusal dış ortam ve yerel belediye veya şehirdeki kamu tesisleri gibi alanları kapsamaktadır. Makro düzeydeki erişilebilirlik sorunları ise ülke çapında veya dünya çapında toplumu bir bütün olarak ele almaktadır. Mikro, mezo ve makro düzeyler fiziksel çevreye, bilgiye, toplumsal faaliyetlere ve hizmetlere erişilebilirliğe uygulanabilmektedir. (Canadian Association of Occupational Therapists (CAOT), 1997, Pirie, 1979, Iwarsson, 1997, Fougeyrollas 1995'ten aktaran Iwarsson ve Stahl 2002, s. 61)

Tilley ve Dreyfuss (1993, s. 8) yapılan çalışmalarla birlikte elde edilen verilere rağmen insanların konfor ve güvenlik gereksinimlerinin karşılanamadığını, kazalara neden olan pek çok kötü tasarlanmış nesnenin bulunduğunu dile getirmektedir. Benzer bir biçimde Hanson (2004, s. 10) da insanların çevreye erişim ve kullanımlarını olumsuz yönde etkileyebilecek, işlevsiz, kötü tasarlanmış, yetersiz binaların ve nesnelerin varlığını vurgulamaktadır. Oysaki Ponty (2017, s. 31)'nin ifadesiyle bireyin nesnelerle ilişkisi mesafeli değildir, her nesne bireyin vücuduna ve yaşamına seslenir, insan özelliklerine bürünür. Öyleyse nesneler, bireyin karşısında düşünüp taşınacağı tarafsız şeyler değildir; her biri birey için bir tutumu simgeler, bir tutumu anımsatır, bireyde olumlu

olumsuz tepkiler uyandırır; bir bireyin kendisini çevrelediği nesnelerden, o bireyin zevki, kişiliği, dünyaya ve dışarıdaki varlıklara karşı tutumu okunmaktadır (Ponty, 2017, s. 30).

Bu doğrultuda Botton (2010, s. 12) mimari bir nesne olan evin yıllar boyu pek çok şeye tanıklık ettiğini, içinde yaşayanlar için yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda psikolojik bir sığınak görevi üstlenerek bireylerin kimliklerinin koruyucusu olduğunu belirtmektedir. Benzer biçimde Eco (2019, s. 77) mekânın, mekânsal düzenleme sonunda iletişimsel bir olgu haline geldiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda Altinkaya ve Aslan, (2006, s. 84)'ın ifadesiyle insan ve mekân arasındaki ilişkiler kişisel ve duygusal gelişimi sağladığından mekân içindeki etkinliklerde ve bireylerin birbiriyle ilişkilerinde erişilebilirlik önemli bir kavram haline gelmekte, bu doğrultuda sosyal yaşamın gerçekleştiği mekânların birey ve gruplar için erişebilir olması gerekmektedir.

Hanson (2004, s. 9)'a göre bireylerin yaşamını olanaklı kılan ya da sınırlayan önemli faktörlerden biri fiziksel çevrenin tasarımıdır. Bu noktada Akçalı (2015, s. 28) fiziksel erişilebilirliği mekânsal her türlü bilgiye erişilebilirlik olarak da tanımlamaktadır. Kahvecioğlu'na göre mekânın kendine ait bileşenler kadar, oluşturduğu ortam, içinde geçen yaşam ve bu bağlamdaki her tür fenomen mekânsal algıyı etkilemekte, dolayısıyla, mekânsal algının içinde, eylemlerin, anıların, olayların, mekân içindeki durumların ve ortamın etkileri bulunmaktadır. İnsan bu unsurları zihninde mekânsal verilerle birlikte gruplandırıp organize bir şekilde sakladığından, reel anlamda mekân ait olmayan her tür oluş mekânla bütünleşebilmektedir. Bu durum mekâna yaşamsal bir boyut katmakta, mekân fiziksel bir boşluk veya sınırlayıcı olma özelliğinin üstünde, ait olma duygusu ile sahiplenilen, kimliklendirilen, yaşamın değişik yönleri ile özdeşleştirilen soyut ve kavramsal bir düzeye erişmektedir (Kahvecioğlu, 1998, s. 61-62).

Bu nedenle de Eco tasarımcının yapıları sadece fiziksel anlamda şekil vermediğini şu sözlerle ifade etmektedir: İnşa etmek isteyen mimar, hep kendinden başka bir şey olmak zorundadır. Toplumbilimci, siyasetçi, psikolog, antropolog, göstergebilimci olmaya zorlanır (Eco, 2019, s. 74). Bu doğrultuda Harvey (2016, s. 34)'nin deyimiyle mekân tasarımında birçok faktörün rol alması farklı mekân türlerini ortaya çıkartmakta, buradan, coğrafyacının sosyo-ekonomik mekân kavramına, psikolog ya da antropoloğun bireysel mekân kavramına ve benzerine varılmaktadır. Bu çerçevede Kahvecioğlu (1998, s. 39)'nun ifadesiyle mimari mekânın fonksiyonel ve fiziksel boyutu, insan duyuları

tarafından algılanan algısal boyutu, insan yaşamının özellikleri ile var olmasından kaynaklanan yaşamsal boyutu ve yaşamsal boyutunun sürekliliğine bağlı olarak oluşan kültürel boyutundan söz edilebilmektedir.

Mekânın sahip olduğu her bir boyut erişilebilirliğin de boyutlarını tanımlamakta bu doğrultuda Enginöz' ün ifadesiyle erişilebilir tasarım bina girişlerini, ortak mahalleri, tuvaletleri, rampa, asansör ve merdiven gibi düşey sirkülasyon elemanlarını uygun standartlarda yapmanın ötesinde bir kavram haline gelmektedir (Enginöz, 2015, s. 51). Tasarımında erişilebilirlik bir sistemi farklı ortamlarda kolaylıkla kullanabilen potansiyel kullanıcı sayısını en üst düzeye çıkarmak için kullanıcı çeşitliliğine odaklanmak haline gelmektedir (ISO, 2014, s. 3). Bu noktada Scherrer (2001, s. 39) “erişilebilirlik kavramı bir zincire benzetildiğinde, zincirin tek bir halkası bile eksilse, bütün zincirin koptuğunu ve bireyin ulaşılabilirliğinin ortadan kalktığını ifade etmektedir.

Sonuç olarak tasarım sürecinde bireyin özelliklerinin önemli veriler içerdiği görülmektedir. Bireyler yapılan tasarımlara şekil verirken, tasarımlarda bireyleri etkilemekte, bu doğrultuda bireylerin yalnızca fiziksel değil kültürel ve psikolojik özelliklerinin bütünde ele alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Tasarım sürecinde bireyin sahip olduğu çoklu algı süreçleri harekete geçirilerek erişilebilirlik sağlamakta, kullanıcı çeşitliliği arttırılmaktadır. Bireylerin farklı özellikleriyle uyumlu, ihtiyaçlarına cevap veren tasarımlar sayesinde deneyim herkes için somutlaştırılmaktadır. Bu noktada tasarımcılar bireylerin sahip olduğu fiziksel, sosyo-kültürel ve psikolojik veri ve deneyimlerini gözetken, toplumdaki tüm bireylerin kullanabileceği tasarımlar ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu noktada günümüzde tasarlama eylemine ilişkin verilerde, tasarımın erişilebilirliğinin hayati öneminin farkına varılmasıyla birlikte, kavramın tüm boyutları ile birlikte yeniden düşünüldüğü ve değerlendirildiği görülmektedir. Bu çerçevede örtük ya da doğrudan erişilebilirlik kavramının kapsamı ve açılımlarına yönelik araştırmaların, analiz ve sentezlerin gerçekleştiği somut çalışmaların yürütülmeye başlandığı görülmektedir.

Erişilebilirlik kavramı günümüzde genellikle fiziksel boyutu ile öne çıkarılsa da tasarım araştırmaları (*design research*) kapsamında yapılan çalışmalarda zihinsel, kültürel, sosyal boyutlarıyla bütünleşik olarak değerlendirildiği dikkat çekmektedir. Ele alınan çalışma kapsamında yapılan literatür taramalarında konuya ilişkin olarak

uluslararası ölçekte yapılan pek çok çalışmada kavrama ilişkin bütüncül değerlendirmelerin olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalarda, bireylerin tasarımıyla karşılaşmasını olanaklı kılan fiziksel erişilebilirlik ile bireyin tasarımı algılayarak anlamlandırmasında devreye giren sosyo-kültürel ve psikolojik erişilebilirlik bileşenleri bütüncül olarak ele alınmaktadır. Bu durum tasarlama eyleminin özü ile erişilebilirlik kavramı arasındaki ilişkinin yeniden ortaya konulmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda tasarımın deneyimlenmesinde devreye giren erişilebilirlik kavramının geçmişten günümüze ortaya çıkan tasarım yaklaşımlarının temelde merkezinde konumlandırıldığı dikkat çekmektedir.

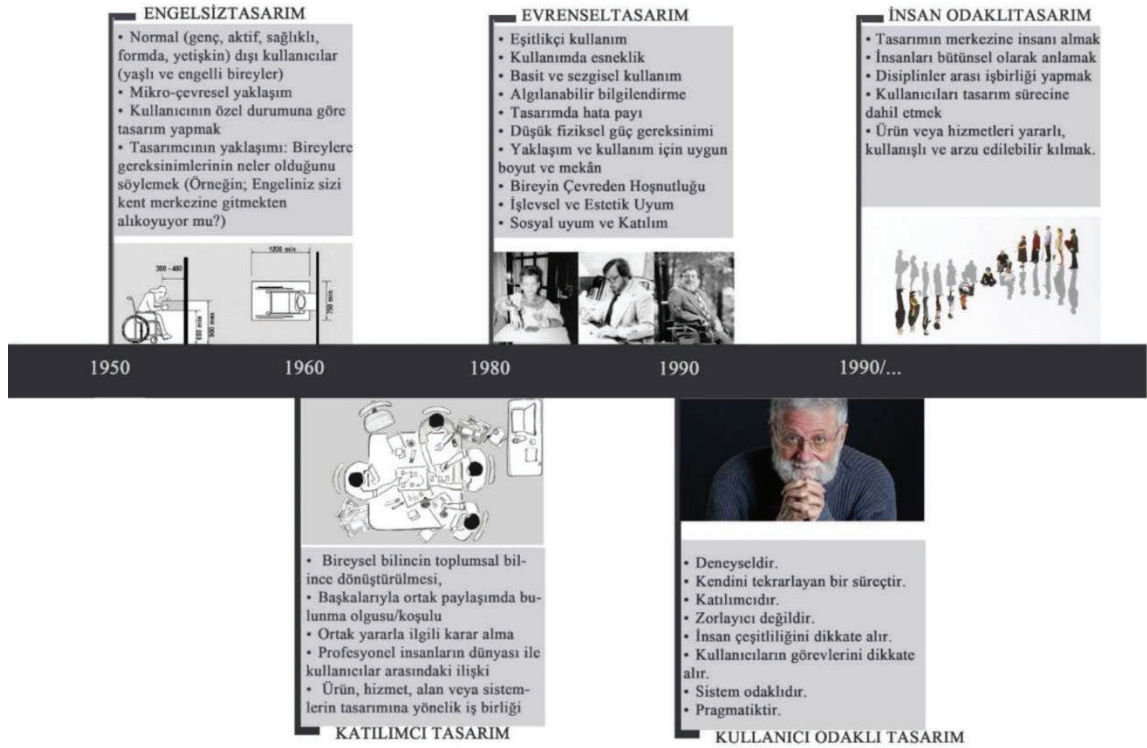
Bu doğrultuda Hanson (2004, s. 13) günümüzde tasarımcıların özel ihtiyaçları olan insanların gereksinimleri için mekân ve ürünleri uyarlamaktan öteye geçtiklerini, tasarım kavramının tanımı ve amacı üzerine yapılan çalışmaların tasarımın erişilebilirliği konusunda “kapsayıcı tasarım”, “evrensel tasarım” veya “herkes için tasarım” gibi kavramların ortaya çıkmasını sağladığını belirtmektedir. Bu kavramlar aynı amacı güden tasarım yaklaşımlarının farklı coğrafyalarda farklı isimlerle yer alması ile çeşitlilik göstermekte (Tatal, 2018, s. 67) genellikle aynı anlamlarla birbirlerinin yerine kullanılmaktadır (ISO, 2014, s. 3). Tatal (2018, s. 67) geçmişten günümüze bu yaklaşımların şu şekilde sıralandığını ifade etmektedir: Engelliler için Tasarım (*Design For Disabled*) ya da Engelsiz Tasarım (*Barrier Free Design*), Kullanıcı Odaklı Tasarım (*User Needs Design*), Kullanıcı Dostu Tasarım (*User Friendly Design*), Ömür Boyu için Tasarım (*Life Span Design*), Kuşaklararası Tasarım (*Transgenerational Design*), Yaş Dostu Tasarım (*Aged Friendly Design*) ve Ortalama (Kullanıcıları) Olmayan Tasarım (*Design For The No-So-Average*).

Bu noktada, erişilebilirlik için ortak bir payda da buluşan farklı tasarım yaklaşımlarının birbirinden ayırt edilmesinin giderek daha zor hale geldiğini vurgulayan Persson ve diğerleri AB Bakanlar Kurulu’nun 2009 yılındaki toplantısında yer alan bir öneri notunda, herkes için tasarım, bütünleşik erişilebilirlik, erişilebilir tasarım, kapsayıcı tasarım, engelsiz tasarım, nesiller arası tasarım ve herkes için erişilebilirlik gibi tasarım düşüncelerinin “evrensel tasarım” kavramına doğru yaklaştığının kabul edildiğini belirtmektedir. Tüm bu yaklaşımlarda ana ekipman ve hizmetlerin çok çeşitli kullanıcı gruplarına hitap edebilmesini sağlamak amacıyla tasarım süreci boyunca yaşlılar ve engellilerde dahil olmak üzere daha geniş bir insan yelpazesinin ihtiyaçları dikkate

alınmakta, Persson ve diğerlerinin ifadesiyle bu yaklaşımların gelişimine dair farkındalık, erişilebilirliğin arttırılması yönündeki genel yaklaşımın özündeki zorlukların ve temel değerlerin aydınlatılmasına yardımcı olmaktadır (Persson vd., 2014, s. 6). Bu farkındalıkla ele alınan çalışmada temelde erişilebilirlik üzerine temellenen tasarım yaklaşımları da temel değerleriyle ortaya konularak incelenmiştir.

3. 4. Erişilebilirliğe Yönelik Güncel Tasarım Yaklaşımları ve Açılımları

Geçmişten günümüze ortaya çıkan tasarım yaklaşımlarının, bireylerin toplumsal yaşama katılımlarının sağlanmasına ilişkin olarak, temelde erişilebilirlik kavramına yöneldiği bunun için de tasarlama eylemini ve ürünlerini araçsallaştırdığı gözlenmektedir. Bu tasarım yaklaşımlarının odak noktasını insanın oluşturduğu, geliştirilen her bir yaklaşım ile ilkin insanın tasarıma erişiminin sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Özellikle 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren açığa çıkan tasarım yaklaşımlarında bu durum gözlenebilmektedir (Bknz Şekil No:34). Örneğin, 1950’li yılların sonlarında “Engelsiz Tasarım”, 1960 yıllarında “Katılımcı Yaklaşım”, 1980’li yılların ortalarında “Evrensel Tasarım”, 1990 yılında “Katılımcı Tasarım” ve “İnsan Odaklı Tasarım” bu tasarım yaklaşımlarının öne çıkanları arasında yer almaktadır. Ele alınan çalışma bu tasarım yaklaşımlarının temel özelliklerini, erişilebilirlik kavramına yönelik değerlerini ve gelişimsel olarak birbirlerinden ayrılan yönlerini ele alarak değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Şekil 3.34. Tarihi süreçte erişilebilirliğe yönelik açığa çıkan tasarım yaklaşımları

3.4.1. Engelsiz tasarım (*barrier-free design*) ve uyarlanabilir tasarım (*adaptable design*):

1950'li yılların sonlarında ortaya çıkan engelsiz tasarım yaklaşımı ile bireylerin erişebileceği ve kullanabileceği engelsiz çevreler kurmak hedeflemiştir. Fakat bu tasarım yaklaşımı engelli bireylere özgü çözüm önerileri getirdiği ve engelli bireyleri toplumun genelinden ayırdığı için eleştirilmiş ve zamanla etkisini kaybetmiştir.

Ostroff (2011, s. 5)'un ifadesiyle engelsiz tasarım terimi 1950'lerin sonlarında engelli bireyler için yapıları çevrede bulunan engellerin kaldırılmasına yönelik çalışmalar olarak ortaya çıkmıştır. Ulusal Engellilik Kurumu (*National Disability Authority*) kavramın ortaya çıkışını şu şekilde ifade etmektedir: Sosyal kapsayıcılığı teşvik eden ve ayrımcılığı önleyen yeni yasaların ortaya çıkmasıyla birlikte, tasarlanan ürün, hizmet ve mekânların erişilebilir ve kullanılabilir olmasının önemi hatırlanmaya başlamıştır. Bu durum fiziksel ve psikolojik yetersizliğe sahip bireyler için yapıları çevrede yer alan engelleri kaldırmayı amaçlayan engelsiz tasarım kavramını ortaya çıkartmıştır (http-1).

Evcil (2014, s. 16)'in ifadesiyle engelsiz tasarım fiziksel engellerden arındırılmış engelsiz çevreler kurma gayretindedir. Başka bir ifadeyle, engelli bireyin yapılanmış çevreyi kullanabilmesini ve erişilebilirliğini arttırmayı hedeflemekte, bu nedenle mevcut tasarımlara yapılan ekler ile standartların pratikteki uygulamasını gerçekleştirmektedir. Bu çerçevede Evcil engelsiz tasarım anlayışının savaş sonrası harap olan kentleri iyileştirmek, kullanılabilir hale getirmek ve özellikle savaşın arttırdığı engelli nüfusunun çevreye uyumunu sağlamak amacıyla uzun bir süre kullanıldığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda engelsiz tasarım uygulamaları dünyadaki pek çok ülkede önceleri engellilerin toplumla uyumunu sağladığı için desteklenmiş, ama zamanla uygulanan parçacı çözümlerin engellileri damgaladığı, onlara yönelik bir ayrımcılık yarattığı düşüncesiyle yeni arayışlara yönelinmiştir.

Engelli bireyleri kurumsal ortamlardan topluma taşıma sosyal politikasını takip etmek için oluşturulan engelsiz tasarım anlayışında, ciddi fiziksel kısıtlamaları olan insanları özel ve ayrı tutan bir eğilim benimsenmiştir (http-8). Bu doğrultuda Dostoğlu ve diğerlerinin ifadesiyle 1970'lere gelindiğinde, Avrupa'nın bir bölümünde ve ABD'de, bireylere uygun hale getirilen özel çözümlerin ötesinde bir düzenleme yapılması konusuna vurgu yapılmaya başlanmış ve normalizasyon, entegrasyon fikirlerine yönelinmiştir. Dostoğlu ve diğerleri bu dönemde gittikçe artan biçimde, terminoloji olarak "ulaşılabilir tasarım" (*accessible design*) ifadesinin kullanıldığını vurgulamaktadır. ABD'de, engelli hakları hareketi 1970'lerin ortasında, ırksal azınlıkların 1964 Vatandaş Hakları Hareketi (1964 Civil Rights Act) ile bağlantılı olarak şekillenmiş, ilk kez bu dönemde tasarım, vatandaşlık haklarını elde etmenin bir koşulu olarak görülmüştür (http-2).

Benzer bir biçimde Evcil (2014, s. 32-33) 1970'li yıllara gelindiğinde engelsiz tasarımın sadece engelli insanlara yönelik tasarımlar önerdiği gerekçesiyle popülaritesini kaybetmeye başladığını dile getirmiştir. Evcil'in ifadesiyle bu dönemde bir tasarım anlayışından çok, kanunlar ve ilgili standartların yönlendirdiği uygulamalar gerçekleştirilmiş ve literatürde bu yaklaşım "erişilebilir tasarım" (*accessible design*) olarak isimlendirilmiştir. Evcil aslında engelsiz tasarım ve erişilebilir tasarımın birbirlerine çok benzeyen kavramlar olduğunu, her iki yaklaşımda da tasarım uygulamalarının belirli kalıplara sokarak adeta mevcut teknik standartların katı bir uygulaması olarak kabul edildiğini dile getirmektedir.

Ancak ikisi arasındaki temel fark engelsiz tasarımın zamanla engellileri damgalayan, toplumda engelliler için ayrımcı bir tasarım oluşturma düşüncesinin negatif; buna karşılık erişilebilir tasarımın teknik şartnamelere dayalı ulaşılabilirliği arttırma çabasının ise pozitif yorumlanmasıdır (Salmen ve Ostroof, 1999'dan aktaran Evcil, 2014, s. 33). Bu noktada Evcil (2014, s. 33)'in ifadesiyle tasarımın standartlara ve teknik şartlara azami bağımlı olması gerektiği düşüncesinin ardından bu kez standartların yetersizlikleri tartışılmaya başlanmış, 1990 yılında ABD' de kabul edilen Amerikan Engelliler Yasası (*The American With Disabilities Act /ADA*) ile bu tartışmalara son verilmiştir. ABD'deki mevcut standartların iyileştirilmiş veya geliştirilmiş hali olan bu yasa engellilerin kazandığı haklar ve toplumda varlıklarının kabul edilmesi açısından pek çok ülkeye öncülük etmiştir. Evcil ADA'nın aslında engelliler konusunda oldukça kapsamlı bir yasa olduğunu belirtmekte ve erişilebilirlik konusunun onun içindeki sadece bir bölüm olduğunu vurgulamaktadır (Evcil, 2014, s. 33).

Dostoğlu ve diğerlerinin ifadesiyle ise ADA standartları engellilerin çevre içinde yer alabilmelerine odaklandıklarından engelsiz tasarımı öngörmektedir (<http-2>). Knecht (2004, s. 145)'in deyimiyle ADA erişilebilir tasarım düşüncesinde ulaşılabilir çevre sağlamak, genellikle ulaşılabilir olarak tasarlanmış bazı özel öğeler eklemek anlamına gelmekteyken, evrensel bir çevre sağlamak ise kişileri özelliklerine göre ayırmadan bağımsız kullanabilecekleri tasarımlar üretmeyi ifade etmektedir. Knecht'e göre erişilebilirlik yasaları tekerlekli sandalye kullanan ya da görme ve işitme kaybı yaşayan bireyler gibi dar bir engel aralığına odaklanmakta, 1968 yılında Mimari Engeller Yasası (*Architectural Barriers Act*) ile başlayan bu tutum, 1990 yılında Amerikan Engelliler Yasası (*Americans with Disabilities Act/ADA*) ile farklı bir noktaya ulaşmaktadır. Bu noktada Knecht'in ifadesiyle erişilebilirlik bir dayatma olmakta, yasa ve yönetmelikler doğrultusunda oluşturulan erişilebilir ve uyarlanabilir çevreler yetersiz kalmaktadır. Knecht, evrensel tasarım ve ulaşılabilirlik arasındaki ilişki incelendiğinde ulaşılabilirliğin evrenselliğin önkoşulu olduğunu, ancak evrensel tasarım ve ulaşılabilirlik kavramlarının birbirinden ayrılan yönlerinin bulunduğunu belirtmektedir (Knecht,2004, s. 145).

Bu doğrultuda Mace (1998, s. 3) engelsiz tasarımı öngören ADA standartları ile evrensel tasarım arasındaki farkı ziyaret ettiği ADA uyumlu olan bir otel odasından yola çıkarak şu şekilde açıklamaktadır: Oteldeki belirli odalar tekerlekli sandalye kullanan kişiler için düzenlenmiş, ancak bu odalara her katta aynı konumda yer verilmiştir.

(örneğin, 503, 603, 703). Bu nedenle, ulaşılabilir odalarda, örneğin tuvalet sadece sol elini kullanabilen engelliler için uygundur. Engelliler Yasası'nda sol ve sağ el kullanımı ile ilgili bir kural yer almamakta bu nedenle tasarımlar yasalara uygunluk sağlamaktadır. Ancak, bu durum tasarımın evrensel olarak nitelendirilmesine engel olmaktadır. Geçişlerde sağ elini kullanan engelli bir birey bu otelde kalamamaktadır (Mace, 1998, s. 3). Bu doğrultuda Trost (2005, s. 20)'un ifadesiyle evrensel tasarım engelliler için tasarım fikrine karşı çıkarak özürlü insanların ayrı bir grup olarak ele alınmamasını, tasarımın bütüncül bir kavram olduğunu savunmaktadır.

Bu sürece ilişkin olarak Boduroğlu ve diğerleri (2011, s. 1775), ilk olarak 1950'lerde engelsiz tasarım hareketi ile kamu politikalarında ve tasarım uygulamalarında başlayan yöntem değişimi ile çevredeki fiziksel engellerin hareket güçlüğü çeken insanlar için bir sorun olduğu gerçeğinin kabul edildiğini ve engelsiz- ulaşılabilir yapılar için ulusal standartların gelişmesinin sağlandığını belirtmiştir. Boduroğlu ve diğerlerine göre daha sonraki yıllarda çevresel engeller kaldırılırken herkesin fonksiyonel kapasitesini artıracak, ulaşılabilirlikten daha geniş bir kavrama ihtiyaç duyulduğu ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda yirminci yüzyıl boyunca nüfus, yasa ve ekonomideki değişimler, yaşlılar ve engelli insanlar arasındaki sosyal değişimler, evrensel tasarım kavramının başlangıç noktasını oluşturmuştur. Bu noktada Boduroğlu ve diğerleri engelsiz fiziksel çevrelerin elde edilmesinde engelsiz tasarım, uyarlanabilir tasarım ve evrensel tasarım kavramlarının sırasıyla geliştiğini vurgulamış, bu kavramlar arasındaki ayrımı şu şekilde açıklamıştır: Engelsiz tasarım ürünlerin ve yapıların engelli insanlar tarafından kullanılabilir ve ulaşılabilir olması anlamına gelirken, uyarlanabilir tasarım özel kullanıcıların ihtiyaçları için kolaylıkla adapte olabilme özelliklerini taşıyan ürünler ve çevrelerin tasarımıdır. Boduroğlu ve diğerlerinin ifadesiyle uyarlanabilir tasarım çözümlerinin ayırt edilen özelliği ürün ve çevreyi daha kullanılabilir yapmak için var olan ürün ve çevreye uyarlama ve ilave etme zorunluluğunun olmasıdır. Evrensel tasarım ise ürünlerin ve yapıların engelli insanları da kapsayan herkes tarafından kullanılabilir ve ulaşılabilir olması anlamına gelmektedir. Engelsiz tasarım engelli insanlar için ayrı kolaylıklar sağlama eğilimine sahiptir, mesela girişte merdivenin yan tarafında rampa başlatılması veya tekerlekli sandalye ile ulaşılabilen tuvalet kabinleri engelsiz tasarıma örnek gösterilebilirken, evrensel tasarım hem engelli insanlara hem de nüfusun geri kalan kısmına yardım eden bir çözüm sağlamaktadır.

Koca ise engelsiz tasarım ve evrensel tasarım arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade etmektedir: Engelsiz tasarım anlayışı Ostroff 'un çalışmasına göre Avrupa 'da ve Japonya'da pozitif bir anlam içermekte ve temelde evrensel tasarımı tarif etmektedir. Ancak Japonya'da evrensel tasarım yerine çoğunlukla engelsiz tasarım, Avrupa'da ise "herkes için tasarım" (universal design) terimleri kullanılmaktadır. Amerika'da ise durum farklıdır. Engelsiz tasarım teriminin kullanıldığı yerlerde tanımlanan nitelik yalnızca engelli bireylerin kullanımını tarifler şekilde düşünüldüğü için terim negatif bir anlam içermektedir (Koca, 2015, s. 139-140).

Bu noktada engelsiz tasarım ve uyarlanabilir tasarım arasındaki farkı vurgulayan Hacıhasanoğlu (2003, s. 95)'nin ifadesiyle uyarlanabilirlik bir mekânın veya ürünün engellilerin kullanımına ve erişimine bazı dönüşebilir müdahalelerle uygun hale getirilebilmesini ifade etmektedir. Uyarlanabilir tasarım aynı zamanda engelliler için tasarlanmış bina ve ürünleri engelli olmayanların kullanımına ve erişimine uygun hale dönüştürülmesini de kapsamaktadır. Bu doğrultuda Hacıhasanoğlu erişilebilir tasarım ile uyarlanabilir tasarım arasındaki ilişkiyi şu şekilde örneklendirmektedir: Engelliler için tasarlanmış erişilebilir nitelikteki konutlar, kiraya verildiğinde engelli olmayan kişilerce de kullanılıyorsa özel erişilebilir kullanım öğeleri bu kişiler tarafından ya kullanılamamakta ya da gereksiz bulunmaktadır. Uyarlanabilir kullanım öğeleri ise kolayca takılıp sökülebilmekte veya farklı özellikteki kişilerce kullanılabilir. Bu doğrultuda Hacıhasanoğlu'nun deyişiyle uyarlanabilir konutta sabit erişilebilir kullanım öğeleri yerine, gerektiği zaman yerleştirilebilir, gerekli olmadığında sökülebilir öğeler uygulanmakta, dolayısıyla o konut engelli olmayan kişilerce kullanıldığında görsel ve işlevsel problemler oluşmamaktadır (Hacıhasanoğlu, 2003, s. 95).

Engelsiz tasarım ve uyarlanabilir tasarım arasındaki farkı vurgulayan Hacıhasanoğlu uyarlanabilir tasarım ve evrensel tasarım arasında da farklılıklar olduğunu belirtmektedir. Hacıhasanoğlu (2003, s. 101)'na göre evrensel tasarım uyarlanabilirlik kavramından herkesin eşit erişebileceği, ve eşit şartlarda kullanılabileceği tasarımı öne çıkartması ile farklılaşmaktadır. Bu doğrultuda Hacıhasanoğlu (2003, s. 97), iki tasarım yaklaşımı arasındaki farkı şu şekilde ifade etmektedir: Örneğin, bir bina girişinde basamakların yan tarafına yerleştirilen bir rampa, o binaya erişilebilirliği sağlar ve uyarlanabilir tasarım örneğidir. Fakat, o bina girişinin evrensel olabilmesi için hiçbir şekilde basamak bulunmaması gerekmektedir.

Burada vurguladığı gibi yapılan tasarımlara sonradan eklenen uygulamaların (Bknz. Görsel No:2) bireyin erişilebilirliği kapsamında kısa süreli tasarım çözümleri sunduğu ve bireyleri ayrıştırdığı dikkat çekmektedir. Bu noktada engelli bireylerin erişimini sağlamak adına yapılan uyarlanabilir çözümler yerine toplumdaki tüm bireylerin yapılan tasarımları eşit olanaklarla kullanmasını sağlayan evrensel tasarım çözümleri (Bknz. Görsel No:3) öne çıkar hale gelmektedir.

Görsel 3.2. Engelli kullanıcılar için merdiven

Kaynak: Aksu, 2013, s. 83

Görsel 3.3. Evrensel kullanım için merdiven

Kaynak: Heylighen, 2012, s. 31

Bu çerçevede Demirkan (2015, s. 1), uyarlanabilir tasarım özelliklerini; mekân veya ürünlerin ayarlanabilen ya da kolaylıkla ve ivedilikle eklenebilen veya kaldırılabilen ünitelere sahip olmaları şeklinde açıklamaktadır. Özetle uyarlanabilir tasarım engelsiz bir ortam yaratmak için kolayca yenilenebilen tasarımıdır (*Canadian Human Rights Commission/ Kanada İnsan Hakları Komisyonu*, 2006, s. 5). Bu çerçevede Evcil (2014, s. 17)'in engelsiz tasarım gibi engellilere yönelik tasarım yaklaşımları ile evrensel tasarım arasındaki farkları şu şekilde sınıflandırdığı görülmektedir:

Tablo 3.8. Engellilere yönelik tasarımlar ve herkes için tasarım anlayışlarının kıyaslanması

Kaynak: Hanson, 2004'ten aktaran Evcil, 2014, s. 17

Engellilere Yönelik Diğer Tasarım Yaklaşımları (Engelsiz Tasarım/Erişilebilir Tasarım)	Evrensel Tasarım
Kullanıcı: "Normal (genç, aktif, sağlıklı, formda, yetişkin)" dışı kullanıcılar (yaşlı ve engelli bireyler)	Kullanıcı: toplumu oluşturan bütün bireyler (herkesin yaşam boyunca farklı gereksinimleri ve talepleri olabilir)
"Onların" (yaşlı ve engelli bireylerin) özel gereksinimleri	Genel gereksinimler

Mikro-çevresel yaklaşım	Makro-çevresel yaklaşım
Özel durumlar üzerine uzmanlaşma ve faydacılık	Tasarımda özel durumlar üzerine uzmanlaşmada vazgeçilmesi ve bunun etkinleştirilmesi
Her müşteri grubu için sadece doğru/uygun olanı yapmak/değiştirmek	Tasarım parametrelerini genişleterek tek bir bireyin dahi dışlanmadığı duruma ulaşmak
Kullanıcının özel durumuna göre tasarım yapmak	Toplumdaki farklı bireylerin yerine kendini koyarak; “empati kurarak” tasarım yapmak
Tasarımcının yaklaşımı: Bireylere gereksinimlerinin neler olduğunu söylemek (Örneğin; Engeliniz sizi kent merkezine gitmekten alıkoyuyor mu?)	Tasarımcının yaklaşımı: Bireylere ne istediklerini sormak (Örneğin; Sizin kullanımınızı engelleyen kent merkezindeki sorun nedir?)

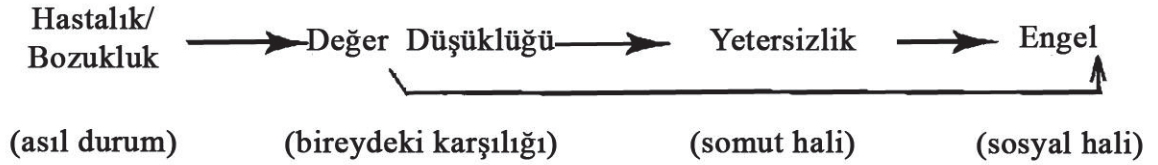
Özetle Kaplan engelsiz tasarımın Batı'da insan haklarına koşut biçimde ve engelli hakları olarak geliştiğini belirtmektedir. Kaplan'ın ifadesiyle fiziksel, özellikle engellilerin mekâna erişmelerini kısıtlayan, dolayısı ile özgürce davranmalarını kısıtlayan, engeller olarak, çeşitli yasalarda ve ilgili yönetmelik, yaptırım kurallarında ele alınmış ve çoğu gelişmiş ülkede engelsiz tasarım standartları geliştirilerek bunlar engelsiz tasarım kılavuzları ile mekânsal uygulamalar için hazırlanmıştır (Kaplan, 2007, s. 53).

Bu çerçevede Dünya Sağlık Örgütü (*World Health Organization/WHO*) 1980 yılında yürüttüğü Değer Düşüklüklerinin, Yetersizliklerin ve Engellerin Uluslararası Sınıflandırılması (*International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps*) isimli çalışmada engellilik ile ilgili durumları tanımlayarak konu ile ilgili kavramsal bir çerçeve sunmuştur. Uluslararası alanda kabul gören bir sınıflandırma olan bu çalışmada yapılan tanımlar şu şekildedir (WHO, 1980, s. 27-29):

Değer düşüklüğü (*Impairment*): Sağlık deneyimi bağlamında, psikolojik, fizyolojik ve anatomik yapı veya fonksiyonda meydana gelen herhangi bir kayıp ya da anormalliktir.

Yetersizlik (*Disability*): Bireyin günlük hayatında herhangi bir faaliyeti gerçekleştirme yeteneğindeki kısıtlılık ya da eksiklik.

Engel (*Handicap*): Belirli bir birey için, yaş, cinsiyet ve sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak normal bir rolün yerine getirilmesini sınırlayan veya engelleyen bir dezavantajdır.

Şekil 3.35. Engelliliğin tanımlanan boyutları arasındaki ilişki

Kaynak: WHO, 1980, s. 30

Bu noktada Koca ve Yılmaz (2017, s. 2), engelli kişiyi, doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucunda bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle normal yaşamın gereklerine uyum sağlamakta güçlük çeken ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyacı olan kişi olarak tanımlamaktadır. Kaplan'ın ifadesiyle ise, bir bireyin engelli olması engelliliğin görünür olması ile sınırlı değildir. Engelli olmayan bireylere alışlagelmiş söylem ve tanımlamayla “normal insan” denmesinden açıkça vazgeçilmesi gerekmektedir. Kaplan'a göre engellilikle ilgili çalışmalarda kullanılması gereken deyim “standart işgörebilen insan”dır. Kaplan engeli ise şu şekilde tanımlamaktadır: Kentsel mekânda engeller, tüm bireyleri değişik ölçülerde bu engeli aşma güclüğü karşısında bırakan ve özellikle engellilerin mekânı kullanmalarını ve kentsel ortamda toplumsal yaşama katılımlarını engelleyen veya kısıtlayan mekânsal öğelerdir (Kaplan, 2007, s. 52). Benzer bir biçimde Çağlar (2012, s. 543)'ın ifadesiyle toplumsal ve kamusal hatta bireysel yaşam alanları toplumun çoğunluğuna göre tasarlandığı için diğer kişiler açısından engel teşkil etmeyen ulaşım ve mekânsal özellikler, engelli kişilerin haklarını kullanmalarını önleyen bariyer niteliği taşımaktadır.

Bu çerçevede Koca'ın deymiyle toplumu tasarlarlarken, bir toplum modeli ortaya koyarken, içinde yaşanan fiziksel çevreyi de o toplumun içinde yaşayan herkesi düşünerek tasarlamak gerekmektedir (Koca, 2010, s. 6). Bu noktada Koca (2010, s. 12) kentsel mekânların biçimlenmesinde, engelli insanların gereksinimlerine yönelik olarak “boyut” ve “nitelik” ile ilgili duyarlı davranılması gereken bazı ayrıntılar bulunduğunu

belirtmektedir. Boyutlar ve nitelikler yardımcı araçların (koltuk değneği, tekerlekli sandalye) kolayca, fazla enerji gerektirmeden, çarpmadan ve tehlike yaratmadan hareketini, engelli insanların rahatlık ve güvenliğini sağlamaya yöneliktir.

Bu doğrultuda Koca (2010, s. 11-12) hazırladığı Engelsiz Şehir Planlaması Bilgilendirme Raporu'nda (EŞPBR, 2010) kent bütününe yönelik planlama ve tasarımıdaki temel kuralları şu şekilde sıralamaktadır.

- Planlama engelli bireylerin hareketlerini kısıtlamayacak şekilde yapılmalı, engelli kişilerin kullanabildiği alanların çoğunluğunu sağlıklı insanların rahatlıkla kullanabildiği unutulmamalıdır.
- Meslek disiplinlerinin ortak çalışmalarıyla özel ve kamu alanlarında engelli bireyler için uygun yaşam alanları oluşturulmalıdır.
- Özellikle kent içi ulaşım alanlarında gerekli önlemler alınmalı ve belirtilen standartlar dahilinde, engelli bir bireyin yardım almadan bir yerden bir yere gidebileceği şekilde ulaşım ağı oluşturulmalıdır.
- Açık alanlarda olduğu kadar yapı içlerinde de engelli bireylerin kullanımları göz önüne alınarak planlama yapılmalıdır.
- Gerekli yasal düzenlemelerle çevre düzenleme planlarında ulaşılabilirlik kriterlerinin uygulanması zorunlu hale getirilmelidir.
- Fiziksel çevrenin yapılandırılmasında sorumlu kişi ve kuruluşların engelli kişiler konusunda bilgili, bilinçli ve duyarlı davranmaları sağlanmalıdır. Bu amaçla fiziksel çevrenin tasarlanması ve yapılandırılması süreçlerinde engellilerin, ailelerinin ve örgütlerinin katılımı konusu büyük önem taşımaktadır.
- Belediyeler imar mevzuatlarında yer alan konuyla ilgili hususların uygulanmasında hassas davranmalı, standartlara uygun olmayan uygulamalar için gerekli önlemleri almalıdır.
- Yasalarda yer alan düzenlemelerin uygulanması sağlanmalı, aksi takdirde cezai yaptırımlara başvurulmalıdır.
- Özürlülere yönelik olarak yapılması gereken düzenlemelerin, mevzuat ve standartlara uygun olması konusunda karşılaşılan aksaklıklar; yerel yönetimlerin bu konudaki yetki ve sorumlulukları; mevcut mevzuat ve standartlar konusunda yerel yönetimlerin bilgi, teknik ve mali açıdan yeterliliği; bu konudaki denetim

sistemi hususlarında Özürlüler İdaresi Başkanlığı ile sürekli işbirliğinde olmalıdırlar.

Koca (2010, s. 12) temel hedefin yeni yapılacak alanlar açısından, engelsiz fiziksel çevreler oluşturmak, mevcut çevrelerinin niteliğini iyileştirmek ve erişilebilirliğini artırmak olduğunu vurgulamakta, erişilebilirliği artırmak konusundaki alt hedefleri ise:

- Konut alanlarına yönelik
- Kentin merkez alanına, çalışma alanlarına yönelik olarak,
- Rekreasyon alanları, yeşil alanlara yönelik olarak,
- Eğitim, sağlık, idari kurumlar ve diğer donatılara yönelik olarak,
- Ulaşımaya yönelik olarak tanımlamaktadır.

Bu noktada Kaplan (2007, s. 52), fiziksel çevrenin uygun düzenlenmesinin her şeyden önce bulunduğumuz veya kullanmaya niyetlendiğimiz ortamdaki engellerin engel olmaktan çıkarılmasını ilgilendirdiğini dile getirmektedir. Bu doğrultuda fiziksel çevrenin düzenlenmesine ilişkin olarak engelsiz mekân tasarımı birbirini tamamlayan şu üç ortamda da, birbirini tamamlayacak biçimde yapılmalıdır:

- i. Kentsel mekânlar: sokak, meydan, parklar, vb. açık yeşil alanlar,
- ii. Bina mekânları: bina içleri,
- iii. Bunların birbirlerine geçiş alanı olan bahçe vb. bina yakın çevresi ve bina girişleri.

Kaplan'ın ifadesiyle hareket yetisi ve/veya görmesi ve/veya işitmesi sınırlı bireylerin bir mekândaki bağımsız erişmesi fiziksel çevrenin bu anlamda düzenlenmiş olup olamaması ile ilgilidir. Bu anlamda engelsiz tasarım, erişilebilirlik ile doğrudan ilgili olarak, kentsel tasarımın da özellikle geçirgenlik ve okunaklılık ilkelerini doğrudan ilgilendirmektedir. Kaplan'a göre kentsel mekânların engelsiz tasarım ile düzenlenerek bu mekânların herkes tarafından kullanılabilir kılınması aynı zamanda kentsel mekânların kullanımında sosyal adaletin gerçekleştirilmesine uygun ortamı oluşturmaktadır. Bu doğrultuda engelsiz tasarım uygulamaları ile kent mekânlarının tüm kentliler tarafından kullanılması için “erişmede eşdeğer olanaklar oluşturulabilmektedir. Kaplan'ın ifadesiyle mekânsal erişmede eşdeğer olanakların oluşturulması hem engellilerin kent yaşamında daha çok ve etkin olarak yer almalarına, hem de engelli, engelsiz tüm insanların bu

merkezlerden daha etkin olarak yararlanmalarına temel oluşturacaktır (Kaplan, 2007, s. 52-53).

Yılmaz ve Diktaş'ın ifadesiyle ise merkezi alanlardaki ihtiyaçlar ve taleplerle kısıtlı kalmaması gereken erişim güçlükleri, kentteki her alanda uygun biçimde çözüme ulaştırılmalıdır. Bu detaylar temelde engellilerin daha az enerji ile daha sağlıklı erişilebilirlik ve güvenlik unsurlarını elde etmesini sağlamayı hedeflemektedir (Yılmaz ve Diktaş, 2018, s. 150). Bu doğrultuda Çağlar (2012, s. 543) engellilerin bağımsız ve insan onuruna uygun bir yaşam sürebilmeleri için toplumun diğer üyeleriyle eşit şekilde fiziksel çevreye, ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojisi dahil bilgiye ve iletişime, halka açık diğer tesis ve hizmetlere erişimlerinin sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu çerçevede farklı engel durumlarına sahip bireylerin kent içerisindeki seyahatlerini daha kolay ve güvenli hale getirmek için yapılan çalışmalara, tasarımcı Ross Atkin ve Jonathan Scott tarafından geliştirilen “Duyarlı Sokak Mobilyaları” (*Responsive Street Furniture*) projesi örnek olarak gösterilebilir (Bknz. Görsel 4-5). Proje kullanıcıların sistem içerisinde almak istedikleri yardımı akıllı telefonlarına tanımlamaları ile aktive olmakta, proje kapsamında kayıtlı kullanıcıların kişisel elektronik cihazları tespit edilerek ihtiyaçları olan yardıma göre uyarlanabilir çözümler sağlanmaktadır. Uyarlanabilir çözümler arasında ayarlanabilir aydınlatma seviyelerine sahip sokak lambaları, sokağın çeşitli yerlerine monte edilmiş portatif oturma yerleri, uzatılmış zaman sınırlarına sahip yaya geçitleri, ışık veren ve konuşan tabelalar yer almaktadır (http-9).

Görsel 3.4. Duyarlı sokak mobilyaları

Kaynak:

<https://www.dezeen.com/2015/05/03/responsive-street-furniture-ross-atkins-jonathan-scott-marshalls-designs-of-the-year-2015/> (http-9)

Görsel 3.5. Duyarlı sokak mobilyaları

Kaynak:

<http://www.rossatkin.com/wp/?portfolio=responsive-street-furniture> (http-10)

Şehirleri engelli insanlar için daha uyumlu hale getirmek adına tasarlanan sokak mobilyalarının prototipleri, Londra Tasarım Müzesi'ndeki “Yılın Tasarımları Sergisi”nin bir parçası olarak sergilenmiştir (http-9).

Görsel 3.6. Londra Tasarım Müzesi Sergisi

Kaynak: <http://www.rossatkin.com/wp/?portfolio=responsive-street-furniture> (http-10)

3.4.2. Katılımcı tasarım (*participant design*):

Bu gelişim süreciyle birlikte 1960’larda, tasarlama sürecinde tasarımcının kullanıcı ile işbirliği yapması gerektiğini savunan katılımcı yaklaşımın gündeme geldiği görülmektedir. Katılımcı yaklaşım insanlar için yapılan tasarımların öngörülerle değil, insanlarla birlikte yapılması gerektiğini vurgulayarak, bireyin görüşlerini birer tasarım verisine dönüştürür hale gelmiştir. Burada öne çıkan kavramın temelde katılım olduğu dikkat çekmektedir.

Baheshti’nin ifadesiyle tasarım, tasarım nesnesinden bağımsız ve tamamen gerçek dünyanın mevcut durumunu değiştirmeye meyilli dinamik bir süreçtir. Bu noktada gelecek için sorumluluk kabul etmenin tasarım faaliyetinin amacı olarak

adlandırılabileceği iddia edilebilir. Baheshti bu amacın gerçekleşmesinin, tasarım probleminde çözümün belirlenmesinde bireylerin hedeflerini açıklığa kavuşturan ve aynı zamanda bireyleri etkili ve verimli bir katılım için yönlendiren tasarımcıların deneyimine ve bilgisine bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Bireyler, ihtiyaçları doğrultusunda başlangıçta belirtilen sorunu tespit etmekte, tasarımcılar ise yapıları çevrelerin tasarlanmasında ve ortak karar alma uygulamalarında bireylere yardımcı olmaktadır. Baheshti bu süreçte tüm kullanıcıların önemli bir role sahip olduğunu belirtmektedir (Baheshti, 1985, s. xi). Benzer bir biçimde Mulavdic (2017, s. 83) de insanın doğası ve yaşadığı alanı dikkate alan, odak noktası insan davranışları ve yaşam tarzı olan tasarımın çözümlerini insanlarla konuşarak yaratması gerektiğini vurgulamaktadır.

Fakat Baheshti (1985, s. vi), insanların ilgisini çeken bu katılımcılık konusunun çıkış noktasının ilk resmi halk forumları olan Yunan Medeniyetine kadar uzandığının düşünüldüğünü dile getirmektedir. Baba (2010, s. 22)'nın deyişiyle o dönemde katılım konusu, bir düşünce olarak insanlığın hayatında yer almış olsa da üzerine çeşitli fikirler oluşturulmuş, fakat hayata geçirilememiştir. Bjerknes ve Bratteteig'in ifadesiyle tarihsel olarak, kullanıcının sistem geliştirmeye katılımının başlangıç noktası, 1960 civarında İskandinavya'da çalışma ve demokratik değerler arasındaki ilişki üzerine yapılan tartışmalara dayanmaktadır (Gustavsen 1986'dan aktaran Bjerknes ve Bratteteig, 1995, s. 75). Benzer bir biçimde Habreken (1985, s. 1) katılım konusunun, profesyonel alanda kullanıcının rolünün tartışıldığı 60'lı yılların başına tarihlendiğini vurgulamaktadır.

Bu konuda İncedayı, 01.09.2001 tarihinde Prof. Dr. S. Gürel ile yaptığı özel görüşmeler sonucunda elde ettiği veriler ışığında katılımcılığın, Avrupa ülkelerinde ortaya çıkışını ve süreç içinde farklılaşmasını ana hatlarıyla özetlemiştir. Gürel'e göre, 1960'ların başında, o zamanki planlama otoritesi Londra İl Meclisi (*London County Council*), kendisi tarafından hazırlanmış olan Büyük Londra Nazım Planı'nı halkın incelemesine sunmuş ve vatandaşların plana ilişkin görüş ve eleştirilerini almayı amaçlamıştır. Meclis bu girişimini, bir tür halk başvurusu olarak nitelendirmiştir. 1968'e gelindiğinde Paris'ten başlayarak tüm dünyaya yayılan öğrenci hareketleri, katılım kavramının ideolojik ve siyasal düzleme taşınmasını sağlamıştır. Katılım düşüncesinin mimarlık alanındaki kullanımının yaygınlaştığı 70'li yıllarda ise, bir kavram değişikliğine tanık olunmuştur. Kıta Avrupa'sında (Almanya'da) başlayan ve zaman içinde İskandinavya'ya sıçrayan bu yeni yaklaşım, sadece sözcüklerde değil kavramsal içerikte

de tartışmasız daha demokratik olan birlikte karar verme (*mitbestimmung*) deyimini gündeme getirmiştir. Bu doğrultuda İskandinavya’da bu konudaki ilk somut örnek 1973 yılında Danimarka’nın Silkeborg kentinde yaşanmıştır. Tüm kentliler, başkanı mimar olan Belediye tarafından, belde imar planını tartışmak ve birlikte karar vermek amacıyla spor salonuna davet edilmişlerdir. Gürel zaman içinde; halk başvurusu, hemşehri katılımı ve birlikte karar verme kavramları ile gelişen ve demokratikleşmenin belirgin öğelerinden olan katılımın, Avrupa’da, bu pratikler çerçevesinde mimari ölçeğe indirgendiğini vurgulamaktadır (İncedayı, 2002, s. 27). Özetle toplumların yaşamındaki etkisi günden güne artan katılımcılık kavramı günümüzdeki anlamını içermese de, ilk medeniyetlere değin varolagelmekte olup toplumların yönetim planlarında değişik biçimlerde yerini almaktadır (Hanedan, 2000, s. 9).

Bu çerçevede Habraken (1985, s. 2) katılım kavramının, Flemenkçe’de söz sahibi olmak anlamına gelen “inspraak” ve karar verme gücüne sahip olmak anlamına gelen “zeggenschap” sözcüklerinin birada kullanılması ile oluşturulduğunu belirtmektedir. İncedayı’nın ifadesiyle katılım sözcüğünün karşılığı olarak, katılma eylemini anlatan (Arapça kökenli) iştirak sözcüğü ile karşılaşılmaktadır. Katılma (participation) kavramı ise; bir topluluğa girmek, giderek ortak olmak ve bütünleşmek anlamlarını içermektedir (İncedayı, 2002, s. 16). Katılım başka bir ifadeyle, bireysel bilincin toplumsal bilince dönüştürülmesi, bireyin toplumla bütünleşmesi süreci olarak tanımlanabilmektedir (İncedayı, 2002, s. 6) Baba (2010, s. 22) ise kullanıcı katılımını, tasarım süreci içerisinde yer alan ve kullanıcının süreç sonrası deneyimlerini de kapsayan, farklı disiplinleri biraya getirdiği için sosyal bir değeri de olan bir kavram olarak açıklamaktadır. Baheshti (1985, s. vi)’ e göre katılım, başkalarıyla ortak paylaşımda bulunma olgusunu veya koşulunu ve ortak yararlar ilgili karar almayı ifade etmektedir. Fareghı ve Ökem (2018, s. 348)’in ifadesiyle katılım, kökeninde iş birliği kavramı yer alan evrensel açıdan özünde “iyi” olarak nitelenen bir olgudur. Habraken (1985, s. 2) ise katılımı, profesyonel insanların dünyası ile kullanıcılar arasındaki ilişki olarak tanımlamaktadır.

Bu kavramsal temelle Erlhoff ve Marshall (2008, s. 290) katılımcı tasarımı ise; ürün, hizmet, alan veya sistemlerin tasarımına yönelik iş birliğine dayalı bir yaklaşım olarak açıklamaktadır. Toker’in ifadesiyle mimarlık ve planlama alanında katılımcı karar verme, plancının ya da tasarımcının, tasarım ve planlama kararlarından etkilenecek bireylerle etkileşim içinde çalışarak, onların karar alma süreçlerine yardımcı olarak,

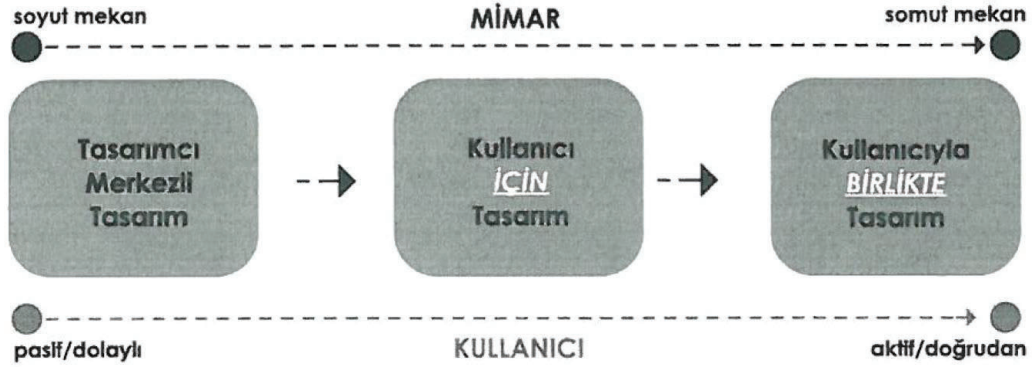
alınan kararları mesleki yetileri ile birleştirerek, tasarım ve planlama diline dönüştürmesi anlamına gelmektedir (Toker, 2012'den aktaran Demir Mishchenko, 2014, s. 108).

Bu doğrultuda Sanoff (2010, s. 1)'un ifadesiyle katılımcı tasarım süreci tüm bireylerin katılımcı becerileri öğrenerek, yaşadıkları çevrede ve toplumda, onları etkileyen tüm kararların alınmasında aktif rol oynamalarını sağlamaktadır. Baheshti ise, toplumdaki bireylerin iki sebepten ötürü katılımcı tasarım sürecinde yer alması gerektiğini vurgulamaktadır. İlki, yapılı çevrenin bireyin hayatı üzerindeki etkisi, ikincisi ise, bireylerin ortak karar alma sürecine dahil olduğunda, tasarım katılım süreçleri için uygun cevaplara sahip olabilecek olmasıdır (Baheshti, 1985, s. viii). Bu anlamda Mishchenko'nun ifadesiyle tasarımda uygulanacak katılımcı bir süreç, ilk elden kullanıcı deneyimi ya da yapılı çevreden diğer durumlarda dışlanan bireylerin dışlanma sebeplerinin aktarılması için uygun bir ortam oluşturacak, öte yandan, bireylerin yaşadıkları çevrenin oluşum sürecinde demokratik olarak temsil edilmesini de sağlayacaktır (Demir Mishchenko, 2014, s. 108).

Benzer bir biçimde İncedayı'nın ifadesiyle bireylerin kendi yaşam çevrelerinin oluşumuna katılabilmesi ve bu süreçte etken olabilmeleri tasarım sürecinde bir yaklaşım olmanın ötesinde, demokratikleşme arayışı olarak da değerlendirilebilir. Çünkü katılımın asıl vurgulanması gereken boyutu, çevreyi değil, bireyi değiştirme gücüdür (İncedayı, 2002, s. 28). Bu doğrultuda Fareghı ve Ökem (2018, s. 348)'in ifadesiyle katılımcı yaklaşım sürecinde kullanıcı gereksinimlerinin nasıl belirleneceği (keşfedileceği) ve bu gereksinimlerin alınan kararlarla nasıl bütünleştirileceği önemli hale gelmektedir.

Bu çerçevede Abban ve diğerlerinin ifadesiyle katılımcılık teorilerinde, kullanıcıların nasıl daha iyi tasarım sürecine katılacaklarını (veri olacaklarını) araştıran, antropolojik kökenli sosyoloji ve kültürel modeller üzerine araştırmalar yapan uzmanlık alanlarının girdileri yer almakta ve katılımcılık teorileri, iki yaklaşım üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu noktada işlevselci katılımcılık diye adlandırılan birinci yaklaşımda, her bireyin ihtiyaçları birbirinden farklı olduğundan bu ihtiyaçlara cevap verecek tasarım biçimleri de birbirinden farklı olmalıdır. Biçimci katılımcılık şeklinde adlandırılan ikinci yaklaşımda ise her bireyin zevkleri farklıdır o halde birey tasarlanan mekânlarda farklı zevklerin ifadelerini bulacağı biçimsel farklılaşmaları gözlemleyebilmelidir. Abban ve diğerleri bu görüşler dışında kalan kimi yaklaşımların

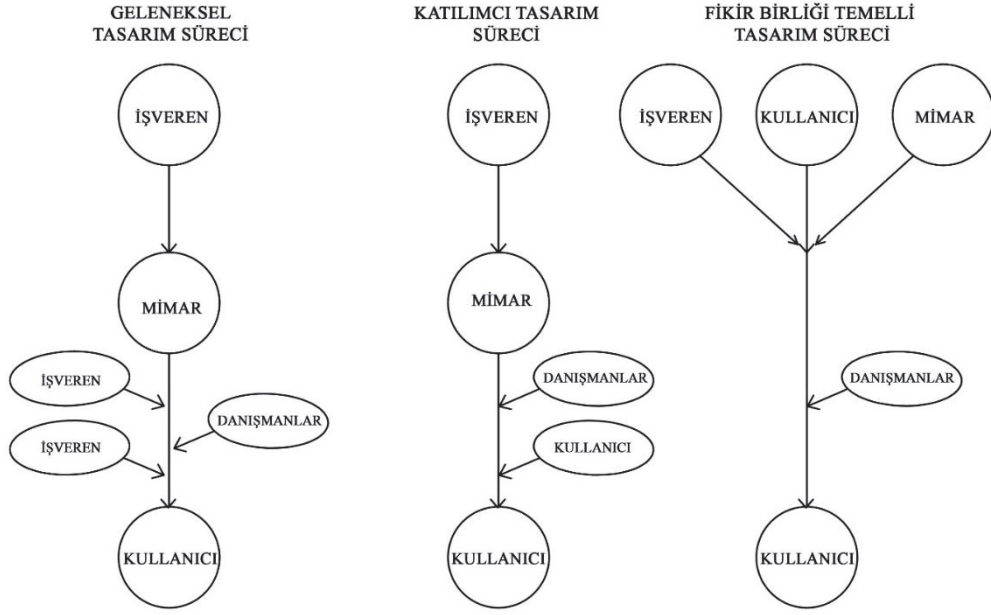
ise mekân üretim süreçlerini incelediğini vurgulamaktadır (Abban vd., 1982, s. 4). Bu doğrultuda İncedayı'nın ifadesiyle 1960'lı yıllarda kavramın mimarlık ya da genel anlamda tasarım alanlarına girmesiyle birlikte, katılım konusuna yaklaşım farklı içerikler ve özellikler ortaya koymaktadır. Bu değişikliklerin temelinde ise, süreç içinde değişen toplumun yapısındaki farklılaşmalar ile bunlara karşı merkezi ya da yerel yönetimlerin geliştirdiği tavırlar bulunmaktadır (İncedayı, 2002, s. 27).

Şekil 3.36. Mimari tasarım sürecinde kullanıcı katılımı yaklaşımlarının evrimi

Kaynak: Hacılibeyoğlu, 2013, s. 188

Benzer bir biçimde Hacılibeyoğlu (2013, s. 188), kullanıcının tasarım sürecinde katılımına dair bir gelişim ve evrimden bahsedilebileceğini vurgulamaktadır. Hacılibeyoğlu'nun ifadesiyle önceleri tasarımcı merkezli gelişen tasarım süreci, kullanıcı katılımı fikrinin benimsenmesiyle birlikte; ilk olarak tasarımcının, kullanıcı beklenti ve deneyimlerini daha fazla merkeze aldığı, onun kültürel, bireysel, sosyal ve mekânsal değerlerini önemsendiği bir yaklaşıma evrilmiştir. Bu ilk yaklaşımlar “kullanıcı için tasarım” nitelendirmesini alabilir. Nitekim bu terim herkes için tasarım adıyla çeşitli çalışma ve uygulamalarda kullanılmıştır. Süreç içinde kullanıcı odaklı tasarım yani kullanıcıyı anlamaya odaklanan tasarım yaklaşımları, tasarımcıların kullanıcı ile kurduğu ilişkilere ve etkileşimlere bağlı olarak “kullanıcı ile birlikte tasarım” anlayışına evrilmiştir (Bknz Şekil No 36). Bu doğrultuda tasarım sürecinde kullanıcının yerini sorgulayan Day ve Parnell (2003, s. 13) fikir birliği ile gerçekleştirilen tasarım süreçlerinden daha sağlıklı ve doğası gereği sosyal olarak daha sürdürülebilir sonuçlar elde edilebileceğini belirtmektedir. (Bknz Şekil No 37).

Şekil 3.37. Tasarım süreci. Kimler ne zaman, katılıyor? Fikirler sonuç kısmında nasıl bütünleştiriliyor? Kullanıcılar ne kadar memnun?

Kaynak: Day ve Parnell, 2003, s. 14

Özetle Mishchenko'nun ifadesiyle katılımcı bir planlama ve tasarım yaklaşımı başarılı fiziksel mekân oluşumundaki katkıları yanında sosyal getirileri açısından da önemlidir ve dolayısıyla sürdürülebilir çevreler oluşturmadaki gerekliliği yadsınamaz. Bu noktada katılımcı tasarım süreçlerinin sosyal getirileri, evrensel tasarımın eşitlik için tasarım, sosyal kapsayıcılık ve tasarım ile sosyal adalet vurgusu ile örtüşmektedir. Bu bağlamda, herkes için tasarım fikri ile oluşturulacak bir yapı çevrenin, geleneksel tasarım süreçleri yerine, yine herkesin katılımıyla yürütülecek bir planlama ve tasarım süreci ile oluşturulması evrensel tasarımın sosyal kapsayıcılık amacına da uygun olacaktır (Demir Mishchenko, 2014, s. 108). Benzer biçimde Erloff ve Marshall (2008, s. 290-291)'ın ifadesiyle tüm katılımcı tasarım yaklaşımlarının, üreticiler, tasarımcılar ve son kullanıcılar arasındaki yaratıcı iş birliğinin doğası gereği daha etkili, daha uygun ve daha arzu edilen tasarım çözümlerine yol açacağına inanılmaktadır. Sanoff (2010, s. 1) 'un deyimiyle günümüzde kentsel tasarım, planlama, coğrafya ile sanayi ve bilgi teknolojisi gibi birçok alanda uygulanan katılımcı tasarım süreçleri insanlar için ideal ortamların yaratılmasını amaçlamaktadır.

yüzyılın küresel hedefi olarak benimsenen ‘‘Yerel Gündem 21’’ olduğunu dile getirmektedir (Bknz Şekil No 38).

Katılımcı çalışmaları benimseyen bir eylem planı olan Gündem 21 ise Türkiye’de biraz gecikmeli olarak 1997 yılında uygulanmaya başlanmıştır (Emrealp, 2005, s. 7). Yerel gündem 21, katılımcı mekanizmalar kanalıyla, kentin sürdürülebilir gelişme kimliğini belirleyecek ortak bir vizyon üzerinde toplumsal uzlaşmaların sağlanmasını, kentin öncelikli sorunları konusunda görüş birliği oluşturulmasını ve bu doğrultuda belirlenecek hedeflere yönelik eylem planlarının hazırlanmasını, sorumlulukların yerel ortaklar arasında dengeli bir biçimde paylaştırılmasını önermektedir (İncedayı, 2002, s. 141). İncedayı, ülkemizdeki tasarım planlamaya katılım çalışmalarının son yıllarda gündeme gelerek tartışılmaya başlandığını vurgulayarak, bu bağlamda yapılan çalışmaları şu şekilde belirtmektedir: Ankara Zafertepe Gecekondu Geliştirme Projesi, Ankara Portakal Çiçeği Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi, Safranbolu Koruma Çalışması, Lüleburgaz İmar Çalışması olduğunu dile getirmektedir (İncedayı, 2002, s. 12-13).

İncedayı (2002, s. 92-93)’nın ifadesiyle sonuç olarak verilen bu örnekler mimarlığın insan esaslı olduğunu, bu nedenle de bir davranış sorumluluğu taşıması gerektiğini vurgulamaktadır. Katılımcı yaklaşım, tasarımın insan ve toplumla bütünleşmesini, giderek de bu anlamda bir kültür yaratmasını hedeflemektedir. İncedayı’nın deyiimiyle tasarımcılar çevreyi planlarken toplumun geleceğini de tasarlamakta oldukları bilincine sahip olmalıdır.

3.4.3.Evrensel tasarım /herkes için tasarım /kapsayıcı tasarım (*universal design / design for all / inclusive design*):

Dünyada 1980’lerin ortalarına gelindiğinde engelsiz tasarım prensiplerinin toplumdaki tüm bireyler için geçerli hale getirilmesi sonucunda evrensel tasarım ilkelerinin geliştirildiği, herkesi kapsayacak tasarım çözümlerinin oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Geliştirilen evrensel tasarım ilkeleri ile bireyin tasarıma algısal, fiziksel ve kültürel olarak erişebilmesinin amaçlandığı dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda evrensel tasarım ilkelerinden basit-sezgisel kullanım ve algılanabilir bilgilendirmenin erişilebilirliğin algısal boyutuna; düşük fiziksel güç gereksinimi, yaklaşım ve kullanım için uygun boyut ve mekân ilkelerinin erişilebilirliğin fiziksel boyutuna; sosyal uyum-katılım ve eşitlikçi kullanım ilkelerinin ise erişilebilirliğin kültürel boyutuna yönelik olduğu görülmektedir.

Evrensel tasarım, terim olarak ise ilk kez 1980’li yılların ortalarında küçük yaşta çocuk felci hastalığı geçiren ve tekerlekli sandalye kullanan Amerikalı Mimar Ronald L. Mace tarafından kullanılmıştır (Kavak, 2010, s. 66). Yılmaz ve Diktaş (2018, s. 134-135)’ın ifadesiyle Mace ve diğerlerinin önerdiği tasarım anlayışının temelleri 1950’lerin sonlarında ortaya çıkan engelsiz tasarım (*barrier-free design*) yaklaşımına dayanmaktadır. Kaplan (2007, s. 53) engelsiz tasarımın tüm insanlar için geçerli duruma getirilmesi çalışmalarının sonucunda “evrensel tasarım” ilkelerinin geliştirildiğini belirtmektedir.

Nüfusun yaşlanması ve engellileri toplumla bütünleştirme isteği sonucunda gelişen evrensel tasarım (Burton ve Mitchell, 2006, s. 5) ürün, ortam ve hizmetlerin her yaş ve kabiliyette insan tarafından kullanımını amaçlayan bir tasarım ve düşünce yaklaşımıdır (Story, Mueller ve Mace, 1998, s. 11). Cavington ve Hannah (1997, s. 14)’nın ifadesiyle evrensel tasarım herkesin, her zaman, her yere ve nesneye erişilebilmesi düşüncesidir. Evrensel tasarım Connell, vd. (1997, s. 1)’nin ifadesiyle de: "mümkün olduğu oranda tüm insanların kullanabileceği, adaptasyon veya uzamanlık gerektirmeyen ürün ve ortamların tasarımları" şeklinde tanımlanmaktadır.

Kalbag (2017, s. 5)’ın deyimiyle evrensel tasarım, toplumdaki tüm bireylerin ihtiyacını göz önünde bulunduran, farklı yetenekteki bireyler için tasarım seçenekleri oluşturmadan yapılan her tasarımın erişimini herkes için olanaklı kılan yaklaşımdır. Koca ve Yılmaz (2017, s. 5-7) ise evrensel tasarımı, ürünlerin, hizmetlerin ve yapısal çevrenin, yaş ve yeterlilik gözetilmeden, mümkün olduğunca çok sayıda insan tarafından kullanabilecek şekilde tasarlanması şeklinde tanımlamaktadır. Herkesin gereksinmelerini düşünen evrensel tasarım, ürünlerin ya da yapıları çevrelerin uyarlamaya veya özel tasarıma gerek olmadan, tüm insanlar tarafından kullanılabilir olduğu, yaklaşımdır. Bu doğrultuda Hacıhasanoğlu (2003, s. 97)’nin deyimiyle evrensel tasarım, engellileri de içine alan tüm insan kitlelerine yönelik mekân, ürün ve donatımın tasarımıdır.

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından (*Council of Europe Committee of Ministers*) evrensel tasarım ilkelerinin yapıları çevre üzerinde çalışan tüm mesleklerin müfredatına girmesine ilişkin 2001 yılında alınan kararda kavrama ilişkin yapılan tanım şu şekildedir: Evrensel tasarım farklı ortamların, ürünlerin, bilgi ve hizmetlerin uyarlama ve özel tasarımlara gerek kalmadan herkes tarafından mümkün olan en bağımsız şekilde

kullanılabilir ve anlaşılabilir olmasını amaçlayan bir tasarım stratejisidir (Tomar Kararı, 2001, s. 4).

Tüm bu tanımlamalar düşünüldüğünde, Özkul'un deyimiyle evrensel tasarım mekânlar, nesneler, bilgi, iletişim ve politikalarının en geniş kullanım çeşitliliğine ve yine en geniş kullanıcı kitlesini kapsayacak şekilde özelleştirilmiş veya farklılaştırılmış çözümlere başvurmadan tasarlanması için bir çerçeve oluşturmaktadır. Başka bir deyişle evrensel tasarım her şeyi ve herkesi dikkate alan insan merkezli bir tasarımdır (Özkul, 2013, s. 14).

Benzer bir biçimde Dostoğlu ve diğerlerinin ifadesiyle evrensel tasarım insan odaklı tasarımdır. Bu doğrultuda fiziksel ve entelektüel açıdan değişen olanakların sadece birkaç kişinin özel durumu olmadığı, insan olmanın ortak bir özelliği olduğu gerçeğinden yola çıkarak geliştirilen “evrensel tasarım” kavramı, insanların ömür boyu yaşadıkları farklılıkları ele alarak tüm kullanıcılar için geçerli olabilecek önerileri içermektedir. Buradaki ana fikir, aslında tüm insanların, yaş, beceri kaybı gibi nedenlerle, bir çeşit engelli olduğu, kişilerin aslında “ortalama” olarak nitelendirilebilecek bir tanıma uymadığı, dolayısı ile bu hayali “ortalama” bireyin sorunları çözüldüğünde tasarım probleminin çözülmediği anlayışıdır. Farklı antropometrik, bilişsel ve yetkinlik düzeyindeki (görme, işitme, hareketlilik) bireylerin özelliklerinin anlaşılması ile daha çok kişiyi kapsayan tasarımlar üretilebilecektir ([http-2](http://2)). Bu noktada Aközer'e göre herkesin tasarlanmış ürün ve mekânlardan yararlanmasına olanak sağlayan evrensel tasarım anlayışında yapılan tasarımlar iyi ölçülendirilmeli ve farklı ölçülerdeki insan boyutları ile ilişkileri iyi düşünülmelidir (Aközer, 2010'dan aktaran, Koca ve Yılmaz, 2017, s. 6).

Bu çerçevede Hacıhasanoğlu (2003, s. 95)'nin ifadesiyle insanların beceri veya engellerine bağlı olmaksızın, herkes tarafından kolaylıkla kullanılabilen her nesnenin, kullanıcının boyutlarının özelliklerine uygunsa evrensel olarak kullanılabileceği varsayılmaktadır. Koca ve Yılmaz (2017, s. 5)'in deyimiyle ise evrensel tasarım kavramıyla yapıli çevrenin düzenlenmesinde herkesi içine alan bir yaklaşım vurgulanmakta, bu nedenle evrensel tasarım yaklaşımı benimsenerek tasarlanan yapıli çevrenin, bireyin değişen gereksinmelerine uyması, kullanıcı hangi yaşta, cinsiyette veya ergonomik özelliklerde olursa olsun ihtiyaçlarını karşılayabilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede Olguntürk'ün ifadesiyle evrensel tasarım düşüncesi yaşadığımız çevreyi tüm

farklı yeteneklere sahip insanlar ve çeşitli insanlık durumları için tasarlamamanın mümkün olduğunu savunmaktadır (Olguntürk, 2007, s. 10). Tüm kullanıcıların isteklerini eşit olarak değerlendirmeyi öngören evrensel tasarım (Olguntürk, 2007, s. 10), kişileri ayırt etmeksizin tek bir çözüm üretmektedir (Hacıhasanoğlu, 2003, s. 97).

Taneli evrensel tasarım yaklaşımının, kullanıcı gereksinimlerine karşı duyarlı olmayı önerirken (*user-sensitive*), sadece belli kullanıcı gruplarına yönelik özel tasarımları savunmadığını, tam tersine, çözümlerin tanımlanabilen tüm kullanıcı gruplarını kapsayacak biçimde geçerli olmasını hedeflediğini (*inclusive design*) vurgulamaktadır. Bu noktada Taneli'nin ifadesiyle sürdürülebilir toplumsal yaşam bağlamında, bireysel yetkinlikten bağımsız olarak, çevresel baskının düzenlenmesi gerekmektedir (http-3). Bu noktada Dostoğlu ve diğerlerine göre kullanıcıların kullanabilmeleri, erişebilmeleri göz önüne alınarak tasarımlar yapılırken ortaya çıkan mekân veya nesnelerin engelliler için özellikle tasarlandığı hissettirilmeden tasarlanmaları ve herkes için yapılan tasarımlar olmaları önemlidir (http-2). Mamatoğlu göre evrensel tasarım yaklaşımının en temel vurgusu; engellilik yaşlılık gibi durumların insan hayatının bir aşamasında bireyin karşısına çıkabilecek, her insanın başına gelebilecek durumlar olduğudur. Böylece evrensel tasarım, erişilebilirlik konusunda engelliler yaşlılar gibi ayrı ve özel alanların yerine, insan hayatının herhangi bir evresinde bir nedenle hareket kısıtlaması yaşayan tüm bireyleri (bebek arabalı ebeveynler, yük taşıyanlar vb.) ve onların ihtiyaçlarını erişilebilirlik tasarım ve uygulamalarına konu etmektedir (Mamatoğlu, 2015, s. 8). Bu doğrultuda Doğan'ın ifadesiyle evrensel bir tasarıma ulaşmak erişilebilir olma yolundan geçtiğinden evrensel tasarım eşit erişilebilir olma özelliğine sahiptir (Doğan, 2017, s. 1677). Doğan'a göre bu durum göz önünde bulundurulduğunda erişilebilirlik, evrensellik yolunda atılmış önemli bir adım olarak görülebilir (Doğan, 2017, s. 1688).

Evcil (2014, s. 15) evrensel tasarımın özünde ve düşünce sisteminin temelinde herkesin eşit ve ayırım görmeksizin tasarımdan faydalanabilmesinin yer aldığını vurgulamaktadır. Evcil'in ifadesiyle bu durum erişilebilirliğin diğer tasarım ilkeleri ile birleştirilerek tasarım sürecinin bütününde düşünüldüğü anlamına gelmektedir. Benzer bir biçimde Ergenoğlu (2013, s. 27) da evrensel tasarım yaklaşımında erişilebilirliğin, tasarımın tümüne entegre edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu noktada erişilebilirlik kavramının evrensel tasarım yaklaşımı ile bütünleşmesi durumunda, tasarım sürecinin

sonlarında veya süreç tamamlandıktan sonra eklenen erişilebilirlik özelliklerinin damgalayıcı niteliğinden uzaklaşmakta ve sonucunda daha iyi bir tasarım ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede Ünver ve Yamaçlı (2014, s. 221) tarafından oluşturulan ve evrensel tasarım kavramının sahip olduğu özellikleri içeren tablo şu şekildedir:

Tablo 3.9. *Evrensel tasarım nedir, ne değildir?*

Kaynak: *Mishchenko 2011'den aktaran Ünver ve Yamaçlı, 2014, s. 221*

Evrensel/ kapsayıcı tasarım ... değildir.	Evrensel /kapsayıcı tasarım
...sadece bina tasarımıyla ilgili...	...ürünlerin, binaların, yolların, parkların, kamusal alanların, ulaşım ve diğer çevrelerin tasarımları dahil tüm tasarım kararlarının kapsayıcı biçimde düşünülmesidir.
...sadece engelli insanlar için tasarımla ilgili...	...toplumun çeşitliliğini kucaklayan, anlayan ve engelliler dahil tüm kullanıcı ihtiyaçlarını karşılamak için tasarlamaktır.
...tekerlekli sandalye kullanıcılarının bariyerleri aşıp bir binaya girebilmelerini garantiye almak...	...tekerlekli sandalye kullanıcılarının çevrenin tasarımından etkilenen gruplardan sadece biri olduğunun farkına varmaktır. Engelli insanlar, yapıları çevre deneyimlerine ve ürünleri kullanimlarına etki eden bir ya da birden çok fiziksel, zihinsel, algısal ve bilişsel engelleriyle çok farklı yaşam tecrübelerine sahiptir.
...yardımcı teknolojiyle ilgili..	...ürün ve çevrelerin herkesçe kullanılabilmesini kolaylaştıran doğru çözümü sağlamaktır. Yardımcı teknoloji bunda rol oynayabilir, fakat kapsayıcı tasarım teknik yardım sağlamadan daha fazlasıdır.
...iyi tasarım...	...kötü görünüme sahip düşük kaliteli bir tasarım olmamalıdır. Kaliteli bir kapsayıcı tasarım, yeterli fonksiyona sahip olan kadar güzeldir.
..herkesin ihtiyaçlarını karşılayacak bir tasarım çözümü bulmanın her zaman mümkün olduğu varsayımı...	...girilen bir binada ya da kullanılan bir üründe kullanıcının fırsatlarını maksimize etmektir.
...karşılanması gereken bir kanuni gereksinimler dizisi...	...mevzuatın faydalarını bilerek bunları gerektiği kadar kullanmak, fakat her tasarım kararında tasarım sürecini daha bütüncül olarak benimsemektir.

...ana tasarım kararlarının alınmasından sonra tasarım sürecine ekstra bir eklenti...	...her tasarım sorununa tasarım sürecinin başından itibaren kapsayıcı bir paradigma ile yaklaşmaktır.
...engelsiz insanlardan daha az şanslı insanlara bir hayır hediyesi...	...herkesin her ürünü, binanı ya da çevreyi mümkün olduğunca kapsamlı biçimde kullanma hakkı olduğunu bilmektir. ...tüm ve ürün ve çevrelerin kullanımında bireylerin haysiyetini korumaktır.
...uzman tasarımcının kullanıcılarıdan ayrı yürüttüğü bir aktivite...	...herkes tarafından verimli kullanımı azami düzeye getirecek doğru tasarım çözümünü bulmak için farklı cinsiyet, yaş, yetenek ve kültürel, ırksal ve dini arka planları olan insanlarla çalışmaktır.

Cavington ve Hannah (1997, s. 22) ise tasarımcılara aşağıdaki sorular yöneltildiğinde karşısındaki yanıtları verdikleri zaman evrensel tasarıma ulaşıldığını anlatmakta, bu yanıtlar üzerinden evrensel tasarım yaklaşımının özelliklerini vurgulamaktadır (Cavington ve Hannah, 1997'den aktaran Hacıhasanoğlu, 2003, s. 96).

Tablo 3.10. Evrensel tasarım için soru ve cevaplar

Kaynak: Cavington ve Hannah, 1997'den aktaran Hacıhasanoğlu, 2003, s. 96

SORULAR	YANITLAR
TASARIM KİMİN İÇİN?	HERKES
TASARIM PROBLEMİ NEDİR?	EVRENSELLİK
TASARIM NEREDE KULLANILACAK?	HER YER
TASARIM NE ZAMAN KULLANILACAK?	DAİMA
TASARIM NASIL KULLANILACAK?	EVRENSEL OLARAK

Bu çerçevede mevcut ürünleri ve ortamları değerlendirmek, tasarım sürecini yönlendirmek ve tasarımcılar ile kullanıcıları daha kullanışlı tasarımların özellikleri hakkında bilinçlendirmek için 1989 yılında Mace tarafından temelleri atılan ve 1996 yılında North Carolina State Üniversitesi'nde Evrensel Tasarım Merkezi (*The Center for Universal Design*) ismini alan merkez tarafından 1997 yılında evrensel tasarımın ilkeleri yayınlanmıştır (Story, Mueller ve Mace, 1998, s. 132). Yürütücülüğünü Mace'in yaptığı Evrensel Tasarım Merkezi "CUD" terimi; "günümüzde: mümkün olan en büyük ölçüde, herhangi bir adaptasyon ya da özelleştirilmiş tasarım olmadan tüm insan tarafından

kullanılabilir ürünlerin ve ortamların tasarlanması” olarak tanımlanmaktadır (CUD, 1997- http-11).

Mimarlar, ürün tasarımcıları, mühendisler ve çevre tasarım araştırmacılarından oluşan bir çalışma gurubu önderliğinde yayınlanan ilkelerin ilk taslağı 22 Mayıs 1995, ikincisi 26 Temmuz 1995'te hazırlanmış, ilkeler son şeklini 1 Nisan 1997'de almıştır (Evcil, 2014, s. 41-42-43). Merkezde disiplinler arası bir ekiple yapılan çalışmalar sonucunda, evrensel tasarım yaklaşımına yönelik, “mekân”, “ürün” ve “iletişim” tasarımına yönelik disiplinlere rehber oluşturacak ilkeler belirlenerek ortaya konulmuştur. Bu çerçevede 1997 yılında yayınlanarak ikinci versiyonuyla son halini alan Evrensel Tasarım İlkelerini: (http-11)

1. Eşitlikçi kullanım,
2. Kullanımda esneklik,
3. Basit ve sezgisel kullanım,
4. Algılanabilir bilgilendirme,
5. Hata payı,
6. Düşük fiziksel güç,
7. Yaklaşım ve kullanım için gerekli boyut ve mekânın sağlanmasıdır.

1: Eşitlikçi Kullanım

Görsel 3.7. Farklı kullanıcı tiplerinin birlikte kullanabilecekleri oturma üniteleri

Kaynak: Ergenoğlu, 2013, s. 87

Yaklaşım: Buna göre, eşitlikçi kullanım; çeşitli yeterliliklere sahip insanlar için tasarımın kullanılabilir ve elde edilebilir olmasıdır. Bu çerçevede; tüm kullanıcılar için

benzer ya da eşdeğer kullanım kolaylığı sağlanmalı, herhangi bir kullanıcı ayrıştırılmamalı ya da etiketlenmemeli, tüm kullanıcılar için mahremiyet, emniyet ve güvenlik koşulları eşit olmalı; tasarım tüm kullanıcılar için çekici hale getirilmelidir (Kandemir, 2013, s. 158). Bu noktada tasarım, farklı yeteneklere sahip insanlar için faydalı ve pazarlanabilir olmalıdır (Connell vd., 1997, s. 2).

Yöntem: Tüm kullanıcılar için mümkün olduğu kadar aynı mümkün olmuyorsa benzer kullanım araçlarının sağlanması, Herhangi bir kullanıcıyı ayırmaktan ya da damgalamaktan kaçınmak, Gizlilik ve güvenliği tüm kullanıcılar için eşit olarak sağlamak, Tasarımı tüm kullanıcılar için çekici kılmak (Connell vd., 1997, s. 2).

2: Kullanımda Esneklik

Görsel 3.8. Kullanımda esneklik

Kaynak: <http://universaldesign.ie/What-is-Universal-Design/The-7-Principles/7-Principals-.pdf> (http-12)

Yaklaşım: Kullanımda esneklik, tasarımın bireysel tercihlere ve yeteneklere yönelik geniş seçenekler barındırmasıdır. Buna göre; kullanım yöntemlerinde seçenekler sağlanmalı, sağ ve sol el erişimine ve kullanımına olanak tanınmalı, kullanıcının tam ve doğru kullanım biçimine erişimi sağlanmalı, kullanıcı hazzına olanak tanınmalıdır (Kandemir, 2013, s. 158). Buna göre tasarım, bireysel tercihler ve yetenekler konusunda çeşitli seçenekler barındırmalıdır (Connell vd., 1997, s. 2).

Yöntem: Kullanım yöntemleri konusunda seçim şansı tanımak, Sağ veya sol elle erişim ve kullanım için uygunluk, Kullanıcı için doğru ve hassas kullanımın kolaylaştırılması, Kullanıcı hızına uyum sağlanmak (Connell vd., 1997, s. 2).

3: Basit ve sezgisel kullanım

Görsel 3.9. Basit ve sezgisel kullanım acil çıkışı işaret eden piktogram

Kaynak: Hatırnaz, 2019, s. 186

Yaklaşım: Basit ve sezgisel kullanım, tasarımın kullanıcının kullanım biçimi, deneyimi, bilgisi, dil yeteneği ya da konsantre olma seviyesine bakılmaksızın kolay olmasıdır. Bu bağlamda; gereksiz karmaşıklık elemine edilmeli, kullanıcı beklentileri ve sezgileri karşılanmalı, okur-yazarlık ve dil yeteneği çeşitliliğine olanak sağlamalı, bilgi önem sırasına göre düzenlenmeli, yapılması beklenen iş sürecince ve bitiminde etkili geribildirimler sağlanmalıdır. (Kandemir, 2013, s. 158). Buna göre tasarımın kullanımı, kullanıcının bilgisinden, mevcut konsantrasyon seviyesinden deneyiminden bağımsız olarak kolay anlaşılabilir olmalıdır (Connell vd..1997, s. 2-3)

Yöntem: Gereksiz karmaşıklığı ortadan kaldırmak, Kullanıcı beklentileri ve sezgileri ile tutarlı tasarımlar yapmak, Çeşitli okuma ve dil bilme düzeylerine göre davranmak, Bilgileri önem sırasına göre düzenlemek, Görev sırasında ve sonrasında etkili bir şekilde soru sorma ve geribildirim sağlamak (Connell vd..1997, s. 2-3).

Görsel 3.10. Görmeye kaybı olan bireylerin müzedeki eserleri dokunarak algılaması

Kaynak: Şkafar, 2018, s. 41

Görsel 3.11. Braille Rail görme engelliler için uygun trabzan ve tutunma barları

Kaynak: Hatırnaz, 2019, s. 187

4: Algılanabilir bilgilendirme

Yaklaşım: Algılanabilir bilgilendirme; tasarımın, ortam koşullarına ya da kullanıcının duyuşal yetilerine bakmaksızın gerekli bilgiyi etkili bir biçimde iletmesidir. Buna göre, gerekli bilgilerin sunumunda farklı araçlardan (resimli, sözel, dokunmaya dayalı) yararlanılmalı, gerekli bilgi ve ek bilgi arasında yeterli ayırım sağlanmalı, gerekli bilginin okunabilirliği en üst seviyeye çıkartılmalı, tarif edilebilir bir biçimde öğeler farklılaştırılmalı (örneğin, kolay talimatlarda bulunmak ve yönlendirmek), duyuşal sınırlamaları olan insanlar tarafından kullanılan teknik veya aygıt çeşitliliği sağlanmalıdır. (Kandemir, 2013, s. 158). Buna göre tasarım, gerekli bilgileri ortam koşulları veya kullanıcının duyuşal yeteneklerinden bağımsız olarak kullanıcıya iletmelidir (Connell vd., 1997, s. 3).

Yöntem: Gerekli bilgilerin (resimsel, sözlü, dokunsal) farklı anlatım şekilleri kullanılarak sunulması, Gerekli bilgilerin okunaklılığının sağlanması, Kullanım öğelerini tanımlanabilecek şekilde birbirinden ayırmak, Duyusal kısıtlamaları olan insanlar tarafından kullanılan çeşitli teknikler veya cihazlar ile uyumluluk sağlamak (Connell vd., 1997, s. 3).

5: Tasarımda hata payı

Yaklaşım: Hata Payı; tasarımın riskleri ve kaza ile planlanmamış eylemlerin kötü sonuçlarını minimize etmesidir. Bu çerçevede; elemanlar tehlike ve hataları en aza indirecek şekilde düzenlenmeli: en çok kullanılan elemanlar en erişilebilir, tehlikeli elemanlar çıkartılmış, izole edilmiş ya da korumaya alınmış olmalı, tehlike ve hata uyarıları sağlanmalı, hata yapmayı engelleyen öğeler oluşturulmalı, dikkat gerektiren işlerde bilinçsiz hareketler desteklenmemelidir. (Kandemir, 2013, s. 158). Buna göre tasarım tehlikeleri, kazaları, istenmeyen eylemlerin olumsuz sonuçlarını en aza indirmelidir.

Yöntem: Kullanım öğeleri tehlike ve hataları en aza indirecek şekilde düzenlenmeli: en çok kullanılan elementler en kolay erişilebilecek şekilde konumlandırılırken tehlikeli elementlerin ortadan kaldırılmalıdır (Connell vd., 1997, s.

3). Tehlike ve hata uyarıları sağlamak, Hatalardan koruyan özellikleri sağlamak, Dikkat gerektiren işlerde bilinçsiz eylemlerden vazgeçirmek (Connell vd., 1997, s. 3).

6: Düşük fiziksel güç gereksinimi

Görsel 3.12. Dokunmatik mutfak armatürleri

Kaynak: Hatırnaz, 2019, s. 189

Görsel 3.13. Otomatik hastane kapıları

Kaynak: Hatırnaz, 2019, s. 189

Yaklaşım: Düşük fiziksel güç; tasarımın, minimum yorgunlukla etkili ve konforlu bir biçimde kullanılabilmesidir. Buna göre; kullanıcının doğal beden pozisyonunu sürdürmesine izin verilmeli, makul bir işletim gücü kullanılmalı, tekrar edilen eylemler azaltılmalı, devamlı fiziksel çaba aza indirilmelidir. (Kandemir, 2013, s. 158). Buna göre Tasarım minimum güçle verimli ve konforlu bir şekilde kullanılabilmelidir (Connell vd., 1997, s. 3).

Yöntem: Kullanıcının doğal vücut pozisyonunda kullanım sağlamasına olanak tanımak, Makul güç kullanmak, Tekrarlayan eylemleri en aza indirmek, Sürdürülen fiziksel çabayı en aza indirmek (Connell vd., 1997, s. 3).

7: Yaklaşım ve kullanım için uygun boyut ve mekân

Görsel 3.14-15. Yaklaşım ve kullanım için uygun boyut ve mekân

Görsel 14. Kaynak: <https://ia2studio.wordpress.com/2009/01/22/universal-design-and-high-end-aesthetics-are-not-incompatible/universal-design-2/> (http-13)

Görsel 15. Kaynak: <http://universaldesign.ie/What-is-Universal-Design/The-7-Principles/7-Principals-.pdf> (http-12)

Yaklaşım: Yaklaşım ve kullanım için gerekli boyut ve mekânın sağlanması: yaklaşım, erişim, manipülasyon ve kullanım için kullanıcının ölçüleri, duruşu ve hareketine bakılmaksızın (öyle ki buna tekerlekli sandalye ile hareket halinde olan kullanıcı dahildir) uygun boyut ve mekânın sağlanmaktadır. Bu noktada; oturan ya da ayakta duran kullanıcı için önemli öğelere yönelik görüş hattı sağlanmalı, oturan ya da ayakta duran kullanıcı için tüm öğelere erişim konforlu hale getirilmeli, elde tutma boyutlarında çeşitlilik sağlanmalı, yardımcı araçların kullanımı ya da kişisel yardım için gerekli yerler sağlanmalıdır. (Kandemir, 2013, s. 158). Buna göre kullanıcının beden ölçüsü, duruşu veya hareketliliği ne olursa olsun yaklaşma, erişim, ve kullanım için uygun boyut ve alan sağlanmalıdır (Connell vd., 1997, s. 3).

Yöntem: Oturmuş veya ayakta duran kullanıcılar için önemli unsurlara net bir görüş hattı sağlamak, Oturan veya ayakta duran kullanıcılar için tüm bileşenlere rahat bir şekilde ulaşımı sağlamak, El ve tutuş büyüklüğünden kaynaklı farklılıklara uygun tasarımlar yapmak, Yardımcı cihazların kullanımı veya kişisel yardım için yeterli alanın sağlanması (Connell vd., 1997, s. 3).

Hacıhasanoğlu'nun ifadesiyle bütün bu ilkelerin yanında evrensel tasarımın kabul edilebilir olması, tasarım ürününün yüksek estetik standartta olmasına bağlıdır. Gerçekte evrensel tasarım sonucu elde edilen en başarılı ürün ve çevrelerinin, kullanılabilirliğinin

öne çıkması yanı sıra güçlü estetik kalitesinin olması beklenmektedir (Hacıhasanoğlu, 2003, s. 98) Benzer bir biçimde Ergenoğlu (2015, s. 107)'nin ifadesiyle engelliler için tasarlanmış ürünler, günümüzde yalnızca ihtiyaca yönelik değil, aynı zamanda diğer tasarım ürünleri gibi estetik ve yaratıcı olmakla ilgili kaygılarla tasarlanmalıdır. Bu doğrultuda Evcil, (2014, s. 44) Mace'in misyonunu devam ettiren uzmanların bugün yukarıda sözü edilen bu yedi ilkeye, üç yeni ilke daha eklediklerini belirtmekte, bu yeni ilkeleri ise şu şekilde sıralamaktadır:

- **Bireyin Çevreden Hoşnutluğu (*Adding to Human Delight*):** Evcil (2014, s. 58)'in ifadesiyle evrensel tasarıma Manley (2000) 'in ilave ettiği sekizinci ilke bireyin çevresiyle kurduğu ilişkiyi güçlendirmeyi, çevresinden hoşnutluğunu arttırmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda Evcil bireyin çevresi ile kurduğu iletişimin önemini şu şekilde ifade etmektedir: Kuşkusuz her bireyin çevresi ile iletişim içinde olmalıdır. Böylece birey yaşadığı çevreye ilgi duyar, kendi kimliği ile bütünleştirir, başka yerlerden orayı ayırt eden ve oraya özgü olan imgeler tanımlar, orayı güvenli ve yaşanabilir hale getirir.

- **İşlevsel ve Estetik Uyum (*Functional and Aesthetic Integration*):** Evcil (2014, s. 59-60)'e göre hemen her birey yaşam çevresinin ve bu çevrede kullandığı ürünlerin işlevsel ve estetik olmasını istemektedir. Evcil toplumda, engellileri de düşünen tasarımların estetik olamayacağı şeklinde yanlış bir kanı olduğunu vurgulamaktadır. Oysa herhangi bir tasarım hem toplumda yer alan bütün bireyler düşünülerek hazırlanmış olabilir, hem de aynı zamanda estetik açıdan herkesin beğenebileceği bir tasarım olabilir.

- **Sosyal uyum ve Katılım (*Social Cohesion and Participation*):** Evcil (2014, s. 61)'e göre bireyin içinde yaşadığı topluma uyum sağlaması, bireyler arası diyalogun kurulması sosyal yaşamda önemli bir gelişmedir. Evcil in ifadesiyle içinde yaşadığı toplumla uyum sağlamayan, kararlara katılımıda yer almayan bireyler sağlıklı bir toplum yapısına kavuşulmasına engel olmaktadır. Bu noktada sosyal adalet ve eşitliğin evrensel tasarım anlayışının da temelini oluşturduğu görülmektedir.

Bu çerçevede Cavington ve Hannah ise evrensel tasarımın sağlanması için 6 farklı ölçütün gerektiğini belirtmektedir. Buna göre Evrensel Tasarım:

1. Olabilecek en fazla sayıda kullanıcıya saygınlık ve bağımsızlık sağlayan,
2. Ürünün bütünlüğünü tehlikeye düşürmeden kullanıcı özel gereksinimlerine uyum sağlayan,
3. Estetik olarak başarılı,
4. Optimum gereksinme düzeyinde başarı (performans) gösteren,
5. Tüketicilere bilgi veren,
6. Sürdürülebilir olan tasarımıdır (Cavington ve Hannah, 1997'den aktaran Hacıhasanoğlu, 2003, s. 96).

Mishchenko (2014, s. 107)'nin ifadesiyle evrensel tasarım prensipleri, belirli standartlar sunmanın ötesinde, tasarıma farklı ölçeklerde bakış açıları sağlamakta, bu bakış açısıyla tasarlanan mekânlardan ve ürünlerden toplumun tüm kesimleri fayda sağlayabilmektedir.

Bu çerçevede Koca (2015, s. 139)'nın ifadesiyle evrensel tasarım son dönemde farklı disiplinler tarafından bütüncül tasarım yaklaşımları oluşturabilmek için kullanılmaktadır. Bu çalışmalar ürün tasarımı ölçeğinden başlayarak (Balaram, 2001) (Bknz. Görsel No:17), oradan mimariye (Mace,1985), kentsel tasarıma (Steinfeld, 2001) (Bknz. Görsel No:16), medyaya (O'Connell, Goldberg, 2001) ve bilgi teknolojilerine (Brewer, 2001) (Bknz. Görsel No:18), kadar uzanmaktadır.

Bu bağlamda Ağdacı (2011, s. 43) kullanımı yaygınlaşan evrensel tasarım anlayışının, çevre kontrolü sağlayan basit sistemlerden, karmaşık bilgi teknolojilerine kadar değişen birçok alanda kendini gösterdiğini belirtmektedir. Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Rehabilitasyon Bilgi Merkezi (*National Rehabilitation Information Center*) tarafından oluşturulan araştırma raporunda evrensel tasarımın engelli olsun olmasın kişileri ayırmadan fiziksel ve mimari çevreden web sistemi tasarımına, perakende ürün geliştirmeden bilgi teknolojilerine pek çok alanda uygulama prensipleri içerdiği belirtilmektedir (NARIC, 2008, s. 1).

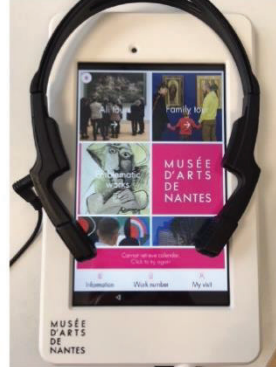
Görsel 3.16. *Chicago BP Yaya Köprüsü*

Kaynak: <http://www.infonavigate.com/travel-info/chicago/IMG-1362-BP-Bridge-Millennium-Park-Chicago-.html> (http-14)

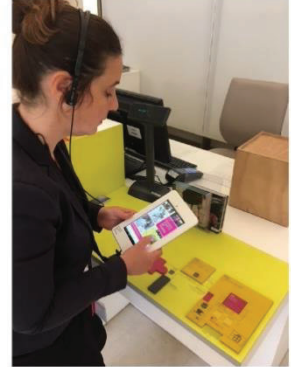
Görse 13.17. *Tekerlekli sandalye kullanıcıları için tek kişilik araç*

Kaynak: Ergenoğlu, 2013, s. 53

Görsel 3.18. *Ziyaretçilerin müzedeki eserler hakkında bilgi edinmesini sağlayan evrensel tasarım uygulamaları*

Kaynak: Treut, 2018, s. 53

Hacıhasanoğlu (2003, s. 97)'nin ifadesiyle her yerde kullanımı gündeme gelen evrensel tasarım ürünleri üreticileri için ekonomik kolaylıklar sağlamakta, bu durum ülke ve bölge ekonomisine de yansiyarak ekonomik gelişmeyi olumlu yönde etkilemektedir. Bu çerçevede Steinfeld (1994, s. 2) evrensel tasarıma olan ilginin zaman içerisinde arttığını belirterek, artış sebeplerini şu şekilde sıralamaktadır:

- Engelli sayısındaki artış,
- Yaşam süresinin uzaması,
- Engelliler arasında satın alma gücünün arttırılması

- Gri Pazar (Bir ürünün yetkili dağıtım kanalı dışında satışı)'ın gelişimi,
- Yardımcı teknolojilerin yetersizliklerinin tanınması
- Yaşlı insanlar düşünülerek tasarlanmamış ürün ve ortamların olmaması.

Benzer biçimde Hacıhasanoğlu (2003, s. 99) evrensel tasarım yaklaşımı ile oluşturulan ürün ve tasarımların büyüyen bir pazarı olduğunu vurgulamakta, bu yaklaşım ile yapılan tasarımların faydalarını şu şekilde sıralamaktadır:

- Evrensel tasarım ürünleri herkes tarafından kullanılabilir nitelikte ürünler veya mekânlar olduğundan bu ürün ve elemanların toplu üretimleri yapılabilmekte, bu durum maliyeti önemli ölçüde düşürmektedir.
- Evrensel tasarım yaklaşımı standardizasyon gerektirmekte, standart kullanımları ise yapım işlerinde daha kolay yapım koordinasyonu sağlamakta, düşük maliyetler elde edilmesini gündeme getirmektedir.
- Evrensel tasarım yaklaşımı tasarımcılar için tasarım süresini kısaltmakta ve daha az özel tasarım yapılmasını sağlamaktadır.
- Evrensel tasarım tüketicilerin hayatları boyunca değişen ihtiyaçlarına uyum gösteren ürünlere sahip olmalarını sağlamaktadır.

Bu doğrultuda Hacıhasanoğlu (2003, s. 98) evrensel tasarımın hedef kitlesinin genişletilmesi için iki yol olduğunu belirtmektedir: Birincisi tekil tasarımın bireysel ve hünnerleri sınırlı olarak kalmasının önlenmesi, ikinci olarak ise ürünler ve çevrelerin değişik yetenekteki insanlara uyarlanabilecek şekilde elde edilmeleridir. Hacıhasanoğlu'nun ifadesiyle evrensel tasarım yaygınlaştığı oranda dünyadaki kullanıcılarına daha iyi hizmet vermektedir.

Bu çerçevede Dostoğlu ve diğerleri dünyanın farklı ülkelerinde evrensel tasarım kavramını çağrıştıran farklı terimlerin kullanıldığını belirtmektedir. Dostoğlu ve diğerlerinin ifadesiyle ülkeler arasındaki kültürel farklılıklar, bu yaklaşımın kabul edilme biçimini ve geliştirilme yöntemini etkilediğinden terminoloji ve anlamlar bir ülkeden diğerine farklılaşmakta ve genellikle her ulusun toplumsal değerlerini yansıtmaktadır (http-2). Doğan (2017, s. 1679)'ın ifadesiyle evrensel tasarım yerine kullanılan terimlerden bazıları şu şekildedir: Herkes için tasarım (*design for all*), kapsayıcı tasarım (*inclusive design*), kullanıcı odaklı tasarım (*user centered design*), gerçek yaşam için

tasarım (*real life design*), ömür boyu tasarım (*lifespan design*), kuşaklararası tasarım (*transgenerational design*). Tatal (2018, s. 67) farklı disiplinlerin konusu olan evrensel tasarım yaklaşımının küresel bir kimlik kazandığını vurgulamakta, Kıta Avrupası'nda tercih edilen kullanımının herkes için tasarım (Design for All-DfA), Birleşik Krallık'ta tercih edilen kullanımının ise kapsayıcı tasarım (Inclusive Design-ID) olduğunu belirtmektedir (Preiser 2001; Heitzman 2005, Bringolf 2008'den aktaran Tatal, 2018, s. 67).

Bu doğrultuda Mishchenko bu kavramların kuramsal farklılıklarını tartışan literatürün, kavramlar arası bazı temel farklılıklara dikkat çektiğini belirtmektedir. Mishchenko'nun ifadesiyle kapsayıcı tasarım, engeli olan bireylerin yapıli çevreyi kullanılabilmesi için yapılan özel ayarlamalar olarak görülmekte, yapıli çevredeki engellerin engeli ve hareket kısıtlaması olan bireyler için kaldırılması ve bu kullanıcılara uygun erişim sağlanması olarak düşünölmektedir. Diğer yandan evrensel tasarım fikri ise engeli olan bireyler için ayrıştırıcı uyarlamalardan çok yapısal çevrenin herkesin kullanabileceğı şekilde tasarlanması fikrini vurgulamaktadır (Demir Mishchenko, 2014, s. 106). Evrensel tasarım kavramını benzer diğer kavramlardan ayıran bir diğer düşünsel özellik ise sosyal kapsayıcılık vurgusudur (Mullick ve Steinfeld, 1997'den aktaran Demir Mishchenko, 2014, s. 106). Aközer (2013, s. 21) bir sosyal sürdürülebilirlik projesi olan evrensel tasarımın insan hakları ve temel özgürlükler bağlamında ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Koca (2015, s. 139)'nın ifadesiyle evrensel tasarım kavramı eşitlik ve sosyal adalet içeren tasarım anlamına gelmektedir. Taneli'nin ifadesiyle diğer tasarım yaklaşımlarından ayrılan evrensel tasarım bir kurallar dizisinden çok, bir kuramsal yaklaşımlar bütünü, fiziksel mekânın ötesinde, sosyal değerleri de sorgulayan bir düşünce yaklaşımıdır. Taneli'ye göre Kişiler için engellerin kaldırılmasından öte, sosyal normları ve ilişkili politikaları sorgulayan bir düşünce, bir paradigma olan evrensel tasarım, sosyal anlamda kapsama için bir araçtır. Böylelikle denebilir ki, evrensel tasarım, tasarımcıyı/kullanıcıyı, içinde yaşadığı dünyada, fiziksel olduğu kadar, sosyal anlamda kritik düşünmeye iten bir kuramsal yaklaşımlar bütünüdür (http-3). Bu doğrultuda Steinfeld (2010, s. 2) ise evrensel tasarımın birçok profesyonel çevrede eşitlik, sosyal adalet, sosyal katılım gibi kavramlarla ilişkilendirildiğini ve tasarımcılara geniş bir çerçeve sunduğunu belirtmektedir. Benzer biçimde evrensel tasarım yaklaşımının diğer

yaklaşımlardan farklı olduğunu vurgulayan Trost (2005, s. 20) evrensel tasarım ve herkes için tasarım arasındaki farkı şu şekilde açıklamaktadır: Evrensel tasarım kapsamlı bir felsefe önerirken herkes için tasarım pratikteki uygulamalarla ilgilidir.

Yılmaz ve Diktaş (2018, s. 137) ise eşitlikçi kullanım, herkes için tasarım, evrensel tasarım gibi terimlerin kapsayıcılığı incelendiğinde benzer noktalarda kesiştiğini ve aynı amacı savunduğunu belirtmektedir. Koca ve Yılmaz (2017, s. 7)’ın ifadesiyle genel olarak yeni bir tasarım yöntemi olmamakla birlikte tasarıma yeni bir yaklaşım ya da eğilim kazandıran bu kavramlar aynı anlamı içermekte, bu nedenle evrensel tasarıma herkes için tasarım ya da kapsayıcı tasarım da denilmektedir. Duncan (2007, s. 31)’ın ifadesiyle evrensel tasarım anlamında kullanılan bütün ifadelerin ortak hedefi genelde konfor, güvenlik, herkesi kapsama, yetkinlik, bağımsızlık, katılım, kaynaştırma, sürdürülebilirlik, entegrasyon, bütünleşme, kültürel uygunluk, cinsiyete uygunluk, maddi ulaşılabilirlik terimleriyle ifade edilmektedir. Mishchenko (2014, s. 107) ‘nun ifadesiyle evrensel tasarım, herkes için tasarım, kapsayıcı tasarım toplumsal çeşitliliği desteklemek ve toplumsal eşitliği sağlamak için bir gerekliliktir.

Bu çerçevede Odabaş Uslu ve Güneş (2017, s. 33) tasarım alanındaki iyi uygulamaların, “engelsiz tasarım”, “herkes için tasarım” ya da “evrensel tasarım” isimleri ile anılan ve insanı temel alan tasarım kriterlerinin uygulanması ile gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Benzer biçimde Ergenoğlu (2015, s. 107)’nun ifadesiyle ‘kapsayıcı’ veya ‘herkes için tasarım’ yaklaşımlarının süreç içerisinde, bir tasarım kriteri olarak ele alınması gerekmektedir. Ergenoğlu’na göre tasarım ürününe özgü birtakım çözümlerin geliştirilmesi gerek ‘insani’, gerek ‘estetik’, gerekse ‘tasarımın özgünlüğü’ açısından tatmin edici sonuçlar doğmasını sağlayacaktır. Bu doğrultuda Ergenoğlu dünya üzerinde birçok ödül programının, yaratıcı ve yeni ‘iyi örnekler’i bulmak, teşvik etmek ve çoğaltmak üzere etkin olarak çalıştığını, evrensel tasarım üzerine tartışmalar açarak, özgün çözümlerin oluşmasına yardım ettiğini belirtmektedir. Ergenoğlu konuya özel olarak odaklanan ödül programlarının bazılarını şu şekilde sırlamaktadır: İrlanda’da İrlanda Tasarım Enstitüsü Evrensel Tasarım Ödülü ve Ulaşılabilirlikle Mükemmeliyet Ödülleri (ETA), Almanya’da IF Evrensel Tasarım Ödülü, İsviçre’de Schindler Ödülü, İngiltere’de DBA Kapsayıcı Tasarım Yarışması, RIBA CABE Kapsayıcı Tasarım Ödülü ve Yaşanabilir Topluluklar Ödülü, Singapur’da Yapılı Çevre Evrensel Tasarım Ödülü, Birleşik Devletler ‘de ise Harry Murphy Ödülü.

Bu noktada Tanel'nin ifadesiyle ise evrensel tasarım yaklaşımının savunduğu değerlerin yaygınlaştırılması, bu konudaki bilincin oluşturulması ve güçlendirilmesine bağlı hale gelmektedir (http-3). Mishchenko (2014, s. 111)'nin ifadesiyle toplumdaki farklılıkları ve çeşitlilikleri gözeterak ve toplum için ve toplum ile birlikte planlamak ve tasarlamak toplumda yaşayan bireylerin yaşam kalitesini yükseltecektir. Olguntürk (2007, s. 17)'ın ifadesiyle herkes için tasarım yapma bilinci tasarlama sürecine yansıdığında, belki de, bu yaklaşımlar evrensel tasarım ya da herkes için tasarım olarak adlandırılmaktan vazgeçilip bunların tümü tasarım sürecinin doğal bir parçası olarak değerlendirilecektir.

3.4.4. Kullanıcı odaklı tasarım (*user centered design*):

1990 yılına gelindiğinde bireyleri çevreleyen yetersiz tasarımları eleştiren Donald Norman tarafından, kullanıcı odaklı tasarım kavramı ortaya atıldığı, geliştirilen bu yaklaşım ile tasarımcılara kullanıcı gereksinimlerinin tasarım sürecindeki önemi hatırlatılmaya çalışıldığı görölmektedir. Bu duruma ilişkin Redström (2006, s. 123), yapılan tasarımlarda bireylerin kapasiteleri, ihtiyaçları ve arzuları hakkındaki bilgilerin yetersiz olduğunu, bu nedenle tasarımlarda bu tür bilgilerin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamış; kullanıcı özelliklerine ve deneyimlerine artan ilgiyle birlikte kullanıcılar tarafından onay almayan, amaçlanan kullanımının gerçek kullanıma dönüşmediği tasarımların anlaşılmaya çalışılması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Redström (2006, s. 129-130) her şeyden önce, kullanıcıların değil, insanların dünyada yaşadığını vurgulamış, kullanıcı kavramının tasarımcılar tarafından oluşturulan bir şey olduğunu belirtmiştir. Redström'ün ifadesiyle bir nesneyi bir amaçla kullanmaya karar veren kişi nesneyi kullanmaya başladığında 'kullanıcı' konumuna geçmektedir. Bu noktada tasarımcılar, tasarımları sayesinde bireylere kullanılacak bir şey sunarak insanları kullanıcılara dönüştürmekte, sadece nesnenin kendisini değil, algısını ve hatta deneyimini de tasarlamayı amaçlamaktadır. Merkezinde kullanıcı olan tasarım bir tür kullanıcı tasarımı olma riski taşımaktadır. Redström kullanıcı olmayı, bireylerin yaşamlarında yapı taşları haline gelecek şeyleri davet ettiği ve kabul ettiği bir süreç olarak tanımlamakta, tasarımcının amacının bu süreci kontrol etmekten çok bir iletişim meselesi olarak kullanımı anlamak olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu noktada Ersoy 1960'lı yıllara gelindiğinde, modern mekân anlayışının sorgulandığını, kullanıcının fiziksel gereksinimlerinin ötesindeki anlam ve kimlik ifşası

gibi ihtiyaçlarının tartişıldığını, karar mekanizmalarının üstten kavrayıcı otoriter yapısının eleştirildiğini ve kùltür gibi konuların daha derin anlamda irdelenmek üzere mimarlık söylemlerinin içinde yer aldığını belirtmektedir. Ersoy kùltür kuramlarının mimarlık söylemleri içinde yer bulmasının “kullanıcı odaklı yaklaşımlar” için bir nirengi noktası oluşturduğunu belirtmekte, 1960’lı yıllarda Oliver, Rudofsky, Rapoport gibi araştırmacıların yerel çevrelere dikkat çekerek mekân organizasyonunun ardında yatan “kullanıcı” etkenine işaret ettiklerini vurgulamaktadır. Ersoy’un ifadesiyle Rapoport’un *Konut Biçimleri ve Kùltür* adlı çalışması tüm mekân bilimlerinin mekâna bakış açısını dönüştürecekle olan insan kaynaklı mekân kavrayışının ve kullanıcı gereksinimlerinin esas alındığı tasarım/karar süreçlerinin başlangıcı olmuştur. Bu bağlamda Ersoy güncel mimarlık söylemlerinin, tasarım yaklaşımlarında ve süreçlerinde “kullanıcı”yı odak alarak, onunla birlikte hareket etme yönünde ilerlediğini vurgulamaktadır. Bu tasarım yaklaşımlarında grup kimlikleri ve tercihleri önemsenmekte; farklılaşmalara yakınlık kurularak mekânsal çeşitlenmelerin üzerinde durulmakta; özenin algıları, deneyimleri anlaşılmaya çalışılmakta; memnuniyetleri değerlendirilerek daha da fiilî olarak tasarım ve karar süreçlerinde “kullanıcı”nın dahil olduğu katılımlı süreçler uygulanmaktadır (http-15).

Bu doğrultuda Chen ve diğerleri bireyleri çevreleyen yetersiz tasarımları eleştirerek kullanıcıların ürünleri kullanmaktan nasıl vazgeçtiklerini vurgulayan Donald Norman’ın 1990 yılında kullanıcı odaklı tasarım kavramını ortaya attığını belirtmektedir. Chen ve diğerlerinin ifadesiyle kavram, kullanıcıların ihtiyaçlarına göre tasarımlar yapmayı amaçlayan bir konsept yaklaşımıdır. Kullanıcı odaklı tasarım kullanıcıları ürünlere uyum sağlayacak şekilde ayarlamak yerine, tasarımcıları tüm tasarım sürecinde kullanıcıların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmaları gerektiği konusunda ikna etmeyi amaçlamaktadır (Chen vd., 2011, s. 23).

Bu çerçevede kullanıcı odaklı tasarım yaklaşımının ortaya çıkmasını sağlayan Donald Norman (2002, s. 8) gündelik şeylerin (kumandalar ve düğmeler, ışıklar ve metreler vs.) psikolojisini anlamak ile ilgili olduğunu vurguladığı “Gündelik Şeylerin Tasarımı (*The Design of Everyday Things*)” isimli kitabında kullanıcı odaklı tasarımı anlamaya çalıştığını belirtmektedir. Norman (2002, s. 188)’ın ifadesiyle kullanıcı odaklı tasarım, amacı ürünleri bireyler için kullanılabilir ve anlaşılır hale getirmek olan, kullanıcının ihtiyaçlarına ve ilgi alanlarına dayanan bir felsefedir.

Abras ve diğerklerinin (2004, s. 1) ifadesiyle kullanıcı odaklı tasarım (UCD) son kullanıcıların yapılan tasarımları etkilediğı tasarım süreçlerini tanımlamak için kullanılan kapsamlı bir terim, geniş bir felsefe ve çeşitli yöntemler bütünüdür. Lowdermilk (2013, s. 13)'in deyimiyle ise kullanıcı merkezli tasarım tasarımcıların, kullanıcıların ihtiyaçlarını karşılayacak ürünler oluşturduklarından emin olmak için kullandıkları bir metodolojidir. Bu noktada Lowdermilk kullanıcı odaklı tasarımın öznel olmadığını ve tasarım kararlarını desteklemek için genellikle verilere dayandığını vurgulamaktadır.

Ersoy kavramı, kullanıcı davranışlarının bilimsel araştırma verileriyle tanımlandığı, davranış hedeflerinin tasarım kararlarına veri oluşturduğu, yanıtları ve kararları profesyonellerle birlikte kullanıcının verdiği, tasarımcının tasarım eylemine rehberlik ettiği, çevre ve davranış araştırmaları bilgisinden tam olarak yararlanıldığı, etkilerin sıklıkla geri bildirimlerle değerlendirildiğı bir tasarım süreci olarak tanımlamaktadır (http-15). Redström ise (2006, s. 123-124) kullanıcıları incelemek, prototipleri test etmek, potansiyel kullanıcıları tasarım sürecine dahil etmek için bir dizi yöntemin, kullanıcı merkezli tasarımın genel alanı içinde geliştirildiğini belirtmektedir. Bu doğrultuda Abras ve diğerkleri (2004, s. 1), kullanıcı odaklı tasarımda kullanıcıların yer almasının çeşitli yolları olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin, kullanıcı odaklı tasarımın bazı türlerinde kullanıcılara ihtiyaçları hakkında danışmanlık yapılmakta ve tasarım aşamalarının genellikle gereksinim toplama ve kullanılabilirlik testi gibi bazı kısımlarında kullanıcılar sürece dahil edilmektedir. Diğerk taraftan bazı kullanıcı odaklı tasarım türlerinde ise kullanıcılar tasarım süreci boyunca tasarımcıların partnerleri olarak görülmekte ve tasarım üzerinde önemli bir etkiye sahip olmaktadır.

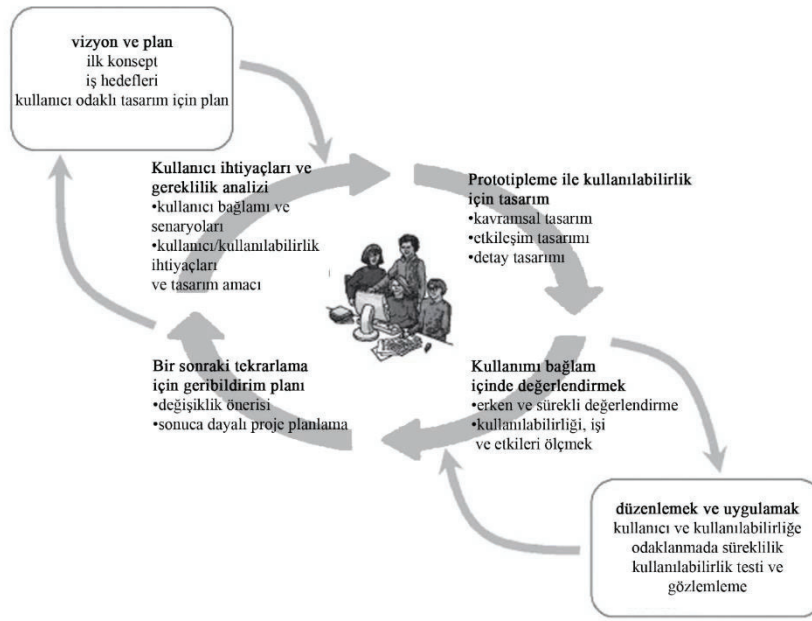
Bu doğrultuda Norman (2002, s. 188) kullanıcı odaklı tasarımın temel ilkelerini şu şekilde ifade etmektedir:

- Herhangi bir anda hangi eylemlerin mümkün olduğunu belirlemeyi kolaylaştırmalı,
- Alternatif eylemlerin sonuçlarını görünür kılmalı,
- Mevcut durumu değerlendirmeyi kolaylaştırmalı,
- İstekler ve gerekli eylemler, eylemler ve ortaya çıkan etkiler ile görünür olan bilgiler ve sistem durumunun yorumlanması arasındaki doğal eşlemeleri takip edebilmelidir.

Tıp Bilimleri bölümünden mezun olarak Ergonomi Yüksek Lisansı yapan Pheasant (2003, s. 13) ise Madde-Uzay: Antropometri, Ergonomi ve Çalışma Tasarımı (*Bodyspace: Anthropometry, Ergonomics and the Design of Work*) isimli kitabında kullanıcı merkezli tasarımın özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır:

- 1. Kullanıcı merkezli tasarım deneyseldir:** Tasarım sürecinin kararlarını, insanların fiziksel ve zihinsel özellikleri, gözlemlenen davranışları ve rapor edilen deneyimleri ile ilgili kesin verilere dayandırmayı amaçlamaktadır. Pheasant'ın ifadesiyle kullanıcı odaklı tasarımda genel kabullere ve sezgisel kararlara ancak deneysel çalışmaların başlangıç noktaları olarak kullanılmaları koşulu ile güvenilmektedir.
- 2. Kullanıcı merkezli tasarım kendini tekrarlayan bir süreçtir:** Deneysel çalışmaların araştırma aşamasını bir tasarım aşamasının takip ettiği döngüsel bir süreçtir.
- 3. Kullanıcı merkezli tasarım katılımcıdır:** Ürünün son kullanıcılarını tasarım sürecine aktif bir katılımcı olarak dahil etmeyi hedeflemektedir.
- 4. Kullanıcı odaklı tasarım zorlayıcı değildir:** İnsanları olabilecekleri şekilde değil oldukları şekilde kabul eder ve kullanıcıyı ürüne uydurmak yerine ürünü kullanıcıya uydurmayı amaçlamaktadır.
- 5. Kullanıcı odaklı tasarım, insan çeşitliliğini dikkate alır:** Mümkün olan en fazla sayıda insan için mümkün olan en iyi uyumu elde etmeyi amaçlamaktadır.
- 6. Kullanıcı merkezli tasarım, kullanıcıların görevlerini dikkate alır:** Ürün ile kullanıcı arasındaki eşleşmenin genellikle o işleve özgü olduğunu kabul eder.
- 7. Kullanıcı merkezli tasarım sistem odaklıdır:** Ürün ve kullanıcı arasındaki etkileşimin, ekonomik ve politik sistemler, çevre ekosistemleri vb. bağlamlarda faaliyet gösteren daha büyük bir sosyo-teknik sistem kapsamında gerçekleştiğini kabul eder.
- 8. Kullanıcı odaklı tasarım pragmatiktir:** Herhangi bir özel durumda uygulanabilir olanın sınırları olabileceğini kabul ederek bu sınırların getirdiği kısıtlamalar dahilinde mümkün olan en iyi sonuca ulaşmayı hedefler.

Norman ve Pheasant'ın görüşlerine benzer bir biçimde Gulliksen ve diğerleri (2003, s. 401) de kullanıcı merkezli tasarımın, tüm tasarım geliştirme süreci ve ayrıca yaşam döngüsü boyunca kullanılabilirliğe odaklanan bir yaklaşım olduğunu vurgulamaktadır.

Şekil 3.39. Kullanıcı merkezli sistem tasarımı için temel ilkeler

Kaynak: Gulliksen vd., 2003, s. 401

Bu çerçevede tasarımları estetik açıdan hoş yapmaktan çok daha fazlasını içeren kullanıcı odaklı tasarım, tasarımcıların süreç boyunca doğru noktalara odaklanmalarını sağlamakta, bu sayede yapılacak yanlış tasarımlardan kaynaklı maddi kayıpları ve zaman kayıplarını önlemektedir (Lowdermilk, 2013, s. 13). Bu doğrultuda Devi ve diğerleri kullanıcı kitlelerine değer katan, kullanımı kolay uygulamalar oluşturmak için tüm tasarım geliştirme süreçlerinde kullanıcı merkezli faaliyetlerin yer alması gerektiğini vurgulamaktadır (Devi vd., 2012, s. 7).

3.4.5. İnsan odaklı tasarım (*human centered design*):

Kullanıcı odaklı tasarım yaklaşımı ile aynı yıllarda ortaya çıkan insan odaklı tasarım yaklaşımının ise ergonomi ve antropometri bilgileri (bknz. erişebilirliğin fiziksel boyutu s.88) ile bireyin algısal (bknz. erişebilirliğin algısal boyutu s.65) ve sosyo-kültürel (bknz. erişebilirliğin kültürel boyutu s.94) özelliklerinden doğan verileri birleştiren tasarım ilkelerini barındırdığı görülmektedir.

İnsan odaklı tasarım, Uluslararası Standardizasyon Örgütü (*International Organization for Standardization*) tarafından ergonomi bilgi ve teknikleri ile insan faktörünü birleştiren multi-disipliner bir aktivite olarak tanımlanmaktadır. Ergonomi, insan yetenek ve sınırlamalarını, gereksinimlerini dikkate almayı içerdiğinden insan

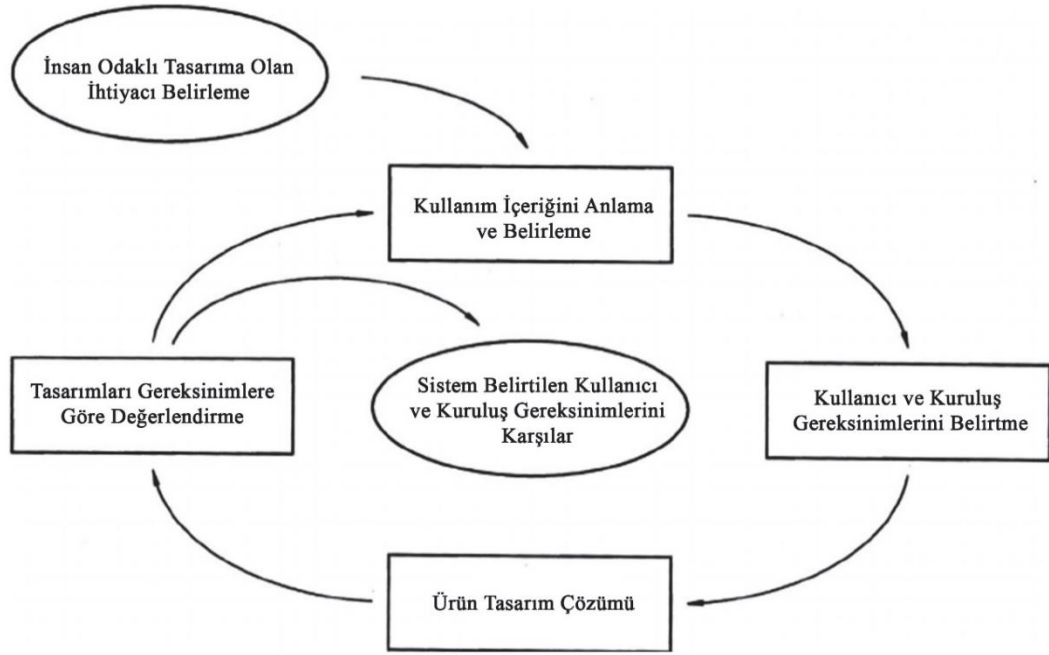
faktörlerinin ve ergonominin yapılan tasarımlarda uygulanması, etkinliği ve verimliliği arttırmakta, insan çalışma koşullarını iyileştirmekte ve tasarım kullanımının insan sağlığı güvenliği ve performansı üzerindeki olası olumsuz etkilerini gidermektedir (ISO, 1999, s. iv).

Mulavdic'in ifadesiyle insan odaklı tasarım insanın ortaya çıkmış ve çıkması muhtemel ihtiyaçlarına çözüm üretmeyi amaçlayan, odak noktası insan davranışları ve yaşam tarzı olan bir yaklaşımdır. Aynı zamanda, insanın doğası ile yaşadığı alanı da dikkate alan bu tasarım, insanlarla konuşup çözümlerini de ona göre yaratmaktadır (Mulavdic, 2017, s. 83). Bu yaklaşım, insanlara ait problemlerin yine insanlar tarafından araştırma, geliştirme yöntemleriyle çözülebileceğini ileri sürmektedir (Odabaşı vd., 2018, s. 393).

Bu çerçevede Zhang, ve Dong (2008, s. 3) insan odaklı tasarımın özelliklerini şu şekilde özetlemektedir:

- Tasarımın merkezine insanı almak,
- İnsanları bütünsel olarak anlamak,
- Disiplinler arası işbirliği yapmak,
- Kullanıcıları tasarım sürecine dahil etmek,
- Ürün veya hizmetleri yararlı, kullanışlı ve arzu edilebilir kılmaktır.

Norman (2017, s. 9)'ın ifadesiyle insan merkezli tasarım, insanın gereksinimlerini, yeteneklerini, davranışlarını ön plana alıp, bu gereksinim, yetenek, davranış biçimlerini karşılayacak şekilde tasarım yapan yaklaşımdır. Bu çerçevede insan odaklı tasarım yaklaşımına duyulan ihtiyaç, kullanılabilirlik için bireyin gereksinimlerini karşılamak gibi sistem hedefleri ile belirlenmektedir. Bu doğrultuda insan odaklı tasarım süreci, projenin en erken aşamasında başlamalı ve sistem, şekilde gösterildiği gibi gereksinimleri karşılayana kadar tekrarlanmalıdır (ISO, 1999, s. 5).

Şekil 3.40. İnsan odaklı tasarım faaliyetlerinin birbiri ile olan ilişkisi

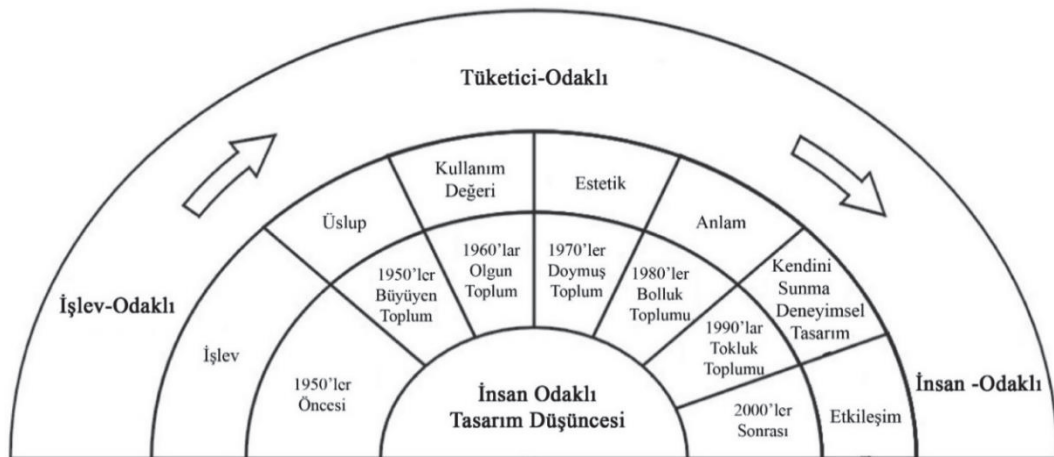
Kaynak: ISO, 1999, s. 6

Buna göre insan odaklı tasarım faaliyetlerinin ilk basamağında, tasarımın kullanım koşullarını anlamak ve belirlememin yer aldığı görülmektedir. İkinci basamağa geçildiğinde kullanıcı ve organizasyon gereksinimleri belirlenmekte, kullanım koşulları ve kullanıcı gereksinimleri belirlendikten sonra üçüncü basamakta tasarım çözümleri üretilmektedir. Üretilen tasarımlar ihtiyaçlara göre değerlendirildikten sonra tasarımın kullanıcı ve organizasyon gereksinimlerini karşıladığı düşünülüyorsa tasarım hedefine ulaşmakta ve insan odaklı tasarım döngüsünün tamamlandığı kabul edilmektedir. Yapılan tasarımların ihtiyaçları karşılamadığı durumlarda ise, ilk basamak olan kullanıcı koşullarını anlama ve belirleme kısmına gidilerek insan odaklı tasarım döngüsü yinelenmektedir.

Odabaşı ve diğerleri insan merkezli yaklaşımların 90'lı yıllarla var olmaya başladığını dile getirirken, o dönemde insan odaklı tasarım sürecine yoğunluk verildiğini vurgulamaktadır (Odabaşı ve diğerleri, 2018, s. 393). Fakat insan odaklı tasarım yaklaşımlarının 90'lı yıllarda var olmaya başladığı dile getirilmekle birlikte, tasarlama eylemin ortaya çıkış aşamasından itibaren odağında insanı barındırdığı görülmektedir. Bu

noktada Akoğlu (2009, s. 24)'nın ifadesiyle Dreyfuss'un 1955'te yayınlanan kitabının isminin ironik bir şekilde "İnsanlar için Tasarım (*Designing for People*)" olması, tasarımda bakışın insan gereksinimlerine doğru yönelmesi gerekliliğini vurgulamaktadır.

Akoğlu, Dreyfuss'un 1955 yılında tasarımda insan faktörüne yaptığı vurguyu şu sözlerle ifade etmektedir: Dreyfuss'un "İnsanlar için Tasarım" isimli kitabında yarattığı Joe ve Josephine isimli hayali karakterler, günümüzde tasarım sürecinde yaygın olarak kullanılan hayali karakterlerin (persona) ilk örnekleri sayılabilir. Her ne kadar hayali karakter yaratma konusu, kişilerin günlük yaşantılarından yola çıkılarak ortaya konulan senaryolardan oluşsa da, temsili kullanıcı yaratma açısından bakılacak olursa benzerlik kurmak mümkündür (Akoğlu, 2009, s. 24). Bu doğrultuda Akdemir (2017, s. 88-89) insan odaklı tasarım yaklaşımının Norman'ın kullanıcı odaklı tasarım yaklaşımıyla oldukça bağlantılı olduğunu belirtmekte, çoğu zaman bununla paralel ilerleyen ve temelde çok benzeyen bir yapı sergilediğini vurgulamaktadır. Akdemir'e göre bu iki tasarım yaklaşımının farklılaştığı nokta; kullanıcı odaklı tasarımın daha çok ürün ve kullanıcı tabanlı, insan odaklı tasarımın ise daha çok insan merkezli (sosyal sorumluluk, proje vb.) konularla ilişkili olmasıdır. Kullanıcı odaklı tasarımda insan kavramı kullanıcı kavramıyla dolaylı olarak da ürünle eşleşirken, insan odaklı tasarım kullanıcı kavramını ikinci plana alarak, sosyal sorumluluk bağlamında da insanı ilk sıraya almaktadır. Bu doğrultuda insan odaklı tasarım, merkezinde insan olan her türden problemi, yeniliği, çözümü ve fikri kapsamaktadır.

Şekil 3.41. Değiştirilmiş "tasarım ve toplum" modeli

Kaynak: Zhang, ve Dong, 2008, s. 4

Bu çerçevede Zhang ve Dong (2008, s. 4) Kütthe tarafından önerilen “tasarım ve toplum” modelini kullanarak insan odaklı tasarımın tarihsel gelişim ve değişimini açıklamaya çalışmaktadır. Zhang ve Dong’un insan odaklı tasarımın değişimini 1950’lerden önce, 1950’ler -1980’ler aralığında ve 1990’lardan günümüze şeklinde 3 döneme ayırarak incelemiştir.

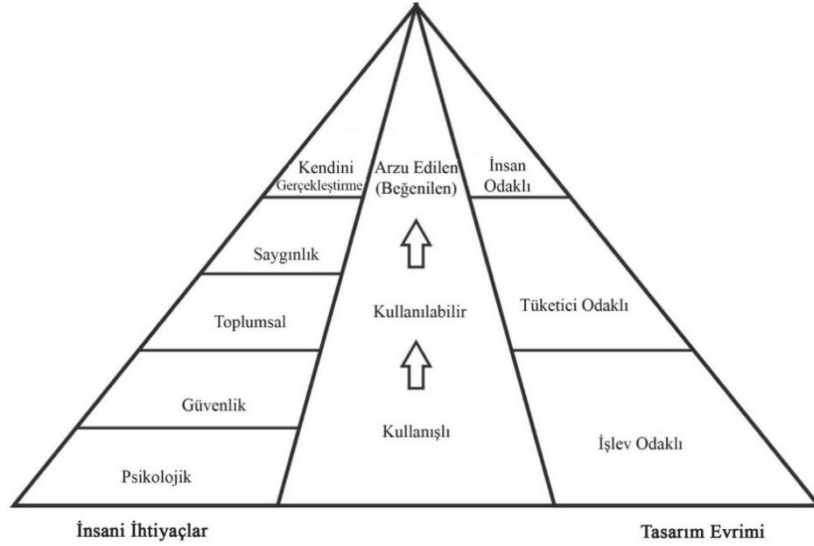
1950’lerden önce: Zhang ve Dong 1950’lerden önce tasarımın daha çok fonksiyon odaklı olduğunu, bu nedenle insan odaklı tasarım anlayışının bu dönemde bir ürün işlevselse insan ihtiyaçlarını karşılar şeklinde yorumlandığını belirtmektedir. Zhang ve Dong’un ifadesiyle “form işlevi takip eder” sloganı bu tasarım anlayışını yansıtan düşüncelerden biridir.

1950’ler -1980’ler: Bu sanayileşme ve ticarileşme dönemlerinde, tasarım tüketici odaklı olarak ortaya çıkmış, başlıca tasarım eğilimleri üslup oluşturma, estetik ve anlambilim olmuştur. Her ne kadar bu dönemdeki bazı olgular tüketime odaklanmış olsa da, tüketicilerin ihtiyaçları ve istekleri bu dönemde insan merkezli düşüncüyü harekete geçirmiştir.

1990’lar-günümüz: Zhang ve Dong’un deyimiyle bu dönemde tasarım, sadece tüketicilere veya kullanıcılara değil “insana” da daha fazla önem vermeye başlamıştır. 1990’lardan bu yana ürünlerin giderek daha akıllı ve daha küçük hale gelmesi zaman zaman insanların yapılan tasarımları anlamasını ve onlarla iletişime geçmesini zorlaştırmıştır. Bu nedenle kullanılabilirlik ve insan merkezli tasarım araştırmaları, ergonomi ve insan-bilgisayar etkileşimi gibi alanlarda ortaya çıkmış ve diğer tasarım alanlarını da etkisi altına almıştır. Bu noktada insan odaklı tasarımın anlamının genişlemesiyle birlikte IDEO, P&G ve Apple gibi birçok şirket tasarım sürecinde insan odaklı yaklaşımları benimsemeye başlamıştır.

Bu doğrultuda Norman (2017, s. 10)’ın ifadesiyle insan merkezli tasarımın felsefesi ile yöntemleri, ürün ya da hizmet, ana odak ne olursa olsun, tasarım sürecine derinlemesine bakış ve insan gereksinimlerinin incelenmesini katmaktadır. Norman (2017, s. 235)’a göre insan odaklı tasarım yaklaşımlarında tasarım araştırmacılarının hedefi, insanların yeni ürünlerle karşılanabilecek gereksinimlerini belirlemek olmalıdır. Bu çerçevede Zhang ve Dong (2008, s. 5) Maslow’un modelinden uyarladığı psikolojik

bakış açısıyla Kütke'nin modelinden elde ettiği sosyal bakış açısını birleştirerek, insan ihtiyaçlarını ve tasarım evrimini birbirine bağlayan kavramsal bir model geliştirilmiştir.

Şekil 3.42. İnsan merkezli tasarımın kavramsal modeli

Kaynak: Zhang ve Dong, 2008, s. 5

Modelin solunda, fizyolojik, güvenlik, toplumsal, saygınlık ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarını içeren bir hiyerarşik piramidi, ortada ise IDEO'nun tasarım piramidi yer almaktadır. Modelin sağında tasarım evriminin ana odak noktası yer almaktadır (Zhang ve Dong, 2008, s. 5). Zhang ve Dong'un ifadesiyle işlev odaklı dönemde, tasarım alanında ağırlıklı olarak fizyolojik ve güvenlik gereksinimlerinin temel seviyelerini karşılayan "faydalı" ürün ve hizmetler üretilmeye çalışılmakta, tüketici odaklı dönemde, tasarım alanında çözümlerin faydalı olmasının yanı sıra kullanılabilir olması için de harekete geçilmektedir. Tüketici odaklı dönemde tasarımcılar karar alırken bireylerin sosyal ihtiyaçlarını ve saygınlık ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurmaktadır. İnsan odaklı dönemde ise, tasarım daha yüksek düzeyde ihtiyaçları karşılama eğilimindedir. Bu doğrultuda günümüzde, bir ürünün işlevinin ve kullanılabilirliğinin iyi düşünülmüş olması yeterli değildir, tasarım aynı zamanda daha yüksek insani ihtiyaçlara cevap vermelidir. Zhang ve Dong'e göre bilişsel ve estetik verileri içeren kendini gerçekleştirme ihtiyaçları, gelecek tasarımlarda dikkat edilmesi gereken eğilimleri ortaya koymaktadır (Zhang ve Dong, 2008, s. 5).

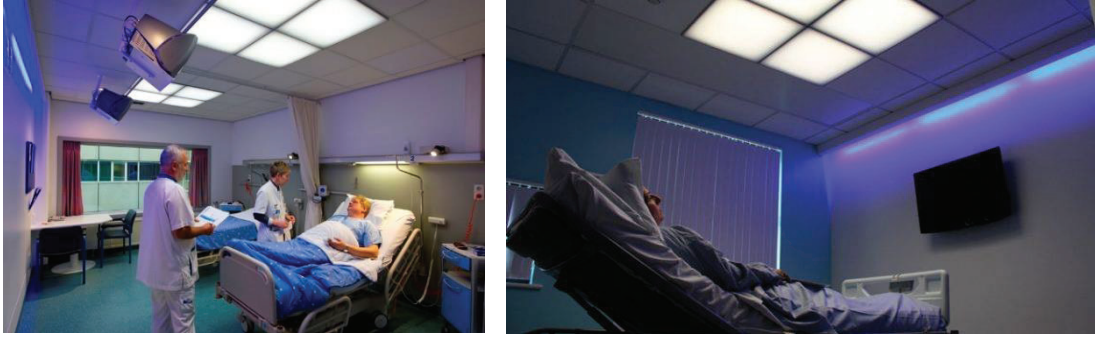

Şekil 3.43. İnsan merkezli tasarım piramidi

Kaynak: Giacomini, 2014, s. 613

Giacomini (2014, s. 612-613)'e göre ise, 21. yüzyıl insan merkezli tasarım uygulamasının en başarılı örneklerinde, tasarımların toplumdaki bireyler için yarattığı ya da kolaylaştırdığı ilişkilere dair sorulara cevap veren süreçler yer almaktadır. Giacomini böyle bir düzenin basit ve yeni temsilini, insan merkezli tasarım piramidi ile açıklamaktadır. Piramitte kim, ne, ne zaman, nasıl ve neden gibi eski klasik sorular büyüyen karmaşıklık katmanlarını yapılandırmak için güncel tasarım semantiği ile ilişkilendirilmektedir. Giacomini'in deyiimiyle insan merkezli tasarımın bu yeni yorumu, temelde insanın fiziksel, algısal, bilişsel ve duygusal özellikleri hakkında bilimsel gerçeklere sahip bir hiyerarşiye dayanmaktadır ve bunu giderek daha karmaşık, etkileşimli ve sosyolojik değerlendirmeler takip etmektedir. Giacomini'in ifadesiyle insan merkezli tasarım piramidinin en üst basamağı bireylerin tasarımla teması sonucu oluşturdukları metafizik anlamı içermektedir. Bu noktada, insan merkezli tasarımın, insanların ürün, sistem ve hizmetle etkileşiminin fiziksel doğasından metafizik anlamına kadar birçok soru ve cevabı kapsadığı piramitte görülmektedir.

Benzer bir biçimde Norman'ın ifadesiyle insan odaklı çalışmalar etkinliklere ve bunların nasıl yapıldığına odaklanırken, aynı zamanda da yerel ortam ve kültürlerde nasıl değişiklik göstereceğine duyarlı olmalıdır. Bu noktada Norman bazı durumlarda hedeflenen grubun ayrıntılı çözümlemesinin yapılması gerektiğini şu şekilde ifade etmektedir: Japon genç kızlar, Japon kadınlardan oldukça farklıdır, Alman genç kızlardan ise çok daha farklıdır. Norman'ın ifadesiyle bir tasarım, bu türden alt kültürleri hedefliyorsa, doğrudan bu nüfus incelenmelidir. Başka bir deyişle, farklı ürünler farklı gereksinimlere hizmet etmekte, bazı ürünler aynı zamanda statü ya da grup üyeliğinin simgesi olabilmektedir. Bu noktada tasarımcı, kullanışlı işlevler sağlamakla birlikte aynı zamanda belli bir tarzı da ifade etmektedir. Bir kültürdeki gençlerin bir diğerindekinden, hatta aynı kültürdeki daha genç çocuklar ile daha büyük yetişkinlerden farklı olduğu yerin burası olduğunu vurgulamaktadır. Bu doğrultuda tasarım araştırmacıları, gözlemlerinin odağını ürünün hedeflendiği insanlara göre ayarlamalıdır (Norman, 2017, s. 235-236). Özetle insan odaklı yaklaşımlar tasarımların, amaçlandıkları kişilerin gereksinim ve yetenekleriyle eşleşmesini sağlanmalıdır (Norman, 2017, s. 9).

Görsel 3.19. Philips insan odaklı aydınlatma uygulaması

Kaynak: <https://www.middleeastarchitect.com/thoughts/philips-introduce-hospital-lighting-arab-health-2012/> / <https://www.lighting.philips.com/main/systems/lighting-systems/healwell> (http-16)

Bu çerçevede tasarımların insanlar için anlaşılır ve kullanılabilir olmasını sağlayan insan odaklı yaklaşımlarının ürün ölçeğinden mekân ölçeğine birçok çalışma alanında kullanıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda Gimenez ve diğerleri insan odaklı tasarım yaklaşımı kapsamında yürütülen çalışmalara Philips firmasının insan odaklı aydınlatma projesini örnek vermektedir. Firma, 15 Aralık 2009'dan 15 Eylül 2010'a kadar, Hollanda'daki Maastricht Üniversitesi Tıp Merkezi'nin (MUMC) kardiyoloji koğuşunda

bulunan 196 hasta ile bir saha çalışması gerçekleştirmiştir (Gimenez vd., 2016, s. 237). Yürütülen çalışmada insan odaklı aydınlatmanın hastalardaki iyileşme sürecine olan etkilerini incelemek amacı ile standart aydınlatma yerine insan odaklı aydınlatma kullanılmıştır (Gimenez vd., 2016, s. 243).

Gimenez ve diğerleri yürütülen bu çalışmanın sonuçlarını şu şekilde ifade etmektedir: İnsan odaklı aydınlatma sistemi hastalarda yatış günü başına toplam uyku süresinde 5.9 dk. artışa sebep olmuş (Gimenez vd., 2016, s. 243) hastanede yatan hastaların uyku değerlendirmesinde sağlanan bu gelişme ile hasta ve çalışanların sağlığını ve refahını destekleyen sağlık tesisleri şekillendirilmiştir (Gimenez vd., 2016, s. 245).

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Çalışma kapsamında tasarım kavramının özdeki amacına yer verilmiş, erişilebilirlik kavramıyla olan ilişkisine ve erişilebilirlik kavramının tasarım sürecindeki hayati yeri ve önemi vurgulanmıştır. Tasarım ürününün kullanılabilirliği ile erişilebilirliğinin birbirine koşut bir biçimde ilerlediği gözlemlenmiş, erişilebilirlik kavramı çok boyutlu yapısı ile değerlendirilmiştir. Yapılan araştırma ve incelemeler sonucunda bireyin fiziksel, kültürel ve algısal anlamda erişemediği herhangi bir tasarım ürününü kullanamayacağı görülmüş, tasarım eyleminin amacına yönelik gerçekleştirilmesinde erişilebilirliğin ön koşul olduğu vurgulanmıştır. Bu çerçevede çalışmada tasarım kavramı ve eyleminin amacı; tasarım kavramı ve eyleminde insan faktörü; erişilebilirlik kavramı ve boyutları (algısal-fiziksel-kültürel); erişilebilirliğe yönelik güncel tasarım yaklaşımları ve açılımları ele alınmış, yapılan değerlendirmelerle çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır.

Tasarım kavramı ve eyleminin amacına ilişkin;

- Tasarlama eyleminin etimolojisi, kapsamı, sınırları birçok araştırmacı tarafından çalışılmış, kavrama yönelik farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir.
- Tasarlama eyleminin başlangıcı, bireylerin ilk çağlarda temel gereksinimlerini karşılamak için ürettiği aletlere dayandırılmış, yapılan her bir tasarım insanlık tarihinde yeni bir oluşumun içine girilmesini sağlamıştır.
- Tasarım en temelde bireyin güvenlik ve barınma ihtiyacından başlayarak kendini gerçekleştirme ihtiyacına kadar hayatının her alanında varolmuş, bir ihtiyacın temsili olarak bireyin yaşamını değiştirmiş ve dönüştürmüştür.

- İnsana özgü bir yetenek olan tasarım, insanın çevresi ile iletişim kurmasını sağlayan bir eylem haline gelmiştir.
- Yaşanan değişim ve gelişimlerle birlikte tasarım sürecinin yapısı farklılaşmış, biçim üretmenin ön planda olduğu ürün odaklı tasarım yaklaşımlarından bireyin ihtiyaçlarının ve özelliklerinin ön planda olduğu insan odaklı tasarım yaklaşımlara geçilmiştir.
- Tasarım sürecinde bilgi kaynağı temelde insana ve yaşadığı topluma ait verilerdir.
- Bireylerin fiziksel, sosyo-kültürel ve algısal özellikleri ile ilişkili olan tasarlama eyleminde amaç ortaya çıkan sonuç ürünün anlaşılabilir ve kullanılabilir olmasıdır.
- Tasarımcı tasarladığı ürünlerle, insana ve içinde yaşadığı topluma karşı üstlendiği sorumluluğun farkında olmalı, bireyin beceri ve algılarına hitap eden tasarımlar yapmalıdır.

Tasarım kavramı ve eyleminde insan faktörüne ilişkin;

- Mekânlar ve ürünler, insanlar için üretildiğinden, insana dair fiziksel ve bilişsel tüm özellikler birer tasarım verisi haline dönüşmektedir.
- Tasarlama eyleminde bireye dair yapılan ön kabuller ortaya çıkan sonuç ürünün kullanılabilirliğini sınırlamaktadır.
- “Normal” ya da “standart” olarak nitelendirilen bireylere göre yapılan tasarımlar toplumda yer alan bireylerin çeşitliliği ile örtüşmemektedir.
- Tasarımcının görevi herkes için tasarım yaparak, bireylere eşdeğer deneyim ve olanaklar sunmaktır.
- Bireyin istek ve ihtiyaçları belli bir bakış açısı ile değerlendirilmemeli, toplumdaki tüm bireylerin erişebileceği tasarımlar yapılmalıdır.
- Yaşanan tıbbi gelişmelerle birlikte insanların hayatta kalma oranının artması, yaşam sürelerinin uzaması, sürdürülebilir tasarıma olan ihtiyacı arttırmaktadır.
- Değişen bir olgu olarak insan, yaşamının farklı evrelerinde farklı yeterliliklere sahip olacağından tasarımda kullanıcı boyutunun farklı yönleri ile ele alınması gerekli hale gelmektedir.
- Farklı yeterlilik düzeyine sahip bireylerin toplumda yer alma koşulları değiştiğinden bireylerin çeşitliliği düşünülmeden yapılan tasarımlar, bireylere

yeni deneyimler sunma noktasından engel oluşturma noktasına gelebilmekte, bireyin yaşamını kısıtlayabilmektedir.

- Farklı yeterlilik düzeylerine sahip bireyler yapılan tasarımlarla engelli konumuna getirildiğinden, engellilik toplumsal bir sorun olarak tanımlanabilmektedir.
- Tarihsel süreçte yaşanan gelişmeler sonucunda bireye dair farklı bakış açıları geliştirilmiştir. Bu bağlamda ilk zamanlarda bireyler sahip oldukları yetersizlikler nedeniyle toplumdan ayrıştırılırken ilerleyen zamanlarda engellilik toplum tarafından bireye dayatılan bir olgu olarak görülmeye başlanmıştır.
- Bireylerin izole edildiği anlayıştan dahil edildiği anlayışa geçilmesiyle birlikte bireye dair bir problem olarak nitelendirilen engellilik, sosyal bir problem olarak nitelendirilmeye başlanmıştır.

Erişilebilirlik kavramı ve boyutlarına ilişkin;

- Bireylerin toplumsal yaşam içerisinde yer alabilmesi, mekân ölçeğinden ürün ölçeğine yapılan tasarımlara erişebilmeleri ile mümkün olmaktadır.
- Tasarımın erişilebilirliği ile bireyin ulaşabileceği, dahil olabileceği, kullanabileceği durumlar temsil edilmektedir.
- Erişilebilirlik ve kullanılabilirlik kavramlarının bulunduğu noktalar bulunmakla birlikte bireysel değerlendirmeleri içeren kullanılabilirlik erişilebilirlikten farklı olarak öznel bir niteliğe sahiptir.
- Ulaşılabilirlikten farklı olarak erişilebilirlik, yapısal çevreye ek olarak bilgiye, ekonomiye, kültüre erişimi de kapsamaktadır.
- Tasarımın kullanılabilirliğinin ölçüsü olan erişilebilirlik kavramı, bireyin özelliklerinden bağımsız olarak bir ürünü, mekânı ya da hizmeti kullanabilmesidir.
- Bireyin tasarım ürünleri ile kurduğu ilişki, çevresi ile kurduğu ilişkinin belirleyicisi olduğundan bu durum erişilebilirliği temel bir hak haline getirmektedir.
- Erişilebilirlik kavramı kullanıcıya, tasarımcıya ve çevreye ait bileşenlerin entegrasyonundan doğmaktadır. Bu durum kavramın farklı boyutları ile ele alınarak bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesini gerekli hale getirmektedir.

- Erişimin gerçekleştirilebilmesinde birey ve bireye dair özellikler önemli veriler barındırdığı için, tasarımcılar bireyler arasındaki fiziksel, bilişsel, kültürel farklılıkları göz önünde bulundurarak tasarımlar üretmelidir.
- Bireyin tasarımla karşılaşma anında fiziksel boyut, tasarımı anlama aşamasında algısal ve sosyo-kültürel boyut devreye girmekte, erişilebilirlik bireye ait fiziksel ve zihinsel verilerin bütüncül olarak ele alınması ile gerçekleşebilmektedir.
- Yapılan tasarımlarda erişimin sağlanması sosyal kapsayıcılığı arttırmakta, sosyal kapsayıcılık ve erişilebilirlik kavramları arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu çerçevede erişilebilirlik kavramı aynı zamanda bir sosyal adalet meselesi haline gelmektedir.
- Eşit ya da eşdeğer erişim olanakları iyi tasarımın önkoşuludur.

Erişilebilirliğin algısal boyutuna ilişkin;

- Erişilebilirlik kavramının katmanlı yapısında algısal boyut, erişilebilirliğin ilk basamağını oluşturmaktadır.
- Bireyin fiziksel ve psiko-sosyal gereksinimlerini karşılayabilmesi, herhangi bir faaliyeti gerçekleştirebilmesi, o faaliyete ilişkin bilgileri algı süzgecinden geçirerek anlamlandırması ile mümkün olmaktadır.
- Bireyin algısı ile başlayan süreci yorumlama ve anlamlandırma aşamaları izlemekte, bu noktada birey öğrendiği eylemleri davranışa dönüştürmektedir.
- Bir tasarımın üreticisi ya da kullanıcısı konumundaki birey çevresinden aldığı mesajlarla harekete geçebilmekte, sergilediği her davranış algılama ile başlamaktadır.
- Tasarım ürünü algılanabildiği takdirde kullanılabilmekte, tasarım algılanmadığı noktada tasarım ürününün biçimsel ve işlevsel özellikleri önemini kaybetmektedir.
- Algılama, bireyin çevresinde varolan etkili duruma, beklenti ve amaçlarına, uyarının ve bireyin özelliklerine göre değişkenlik göstermektedir.
- Dış dünyanın bireyin zihninde canlanan imgesi olan algılama eyleminde fiziksel ve kültürel bileşenler önemli bir yere sahip olmaktadır.
- Bireylerin duyumsadığı her ürün fizyolojik ve biyolojik süreçlerin sonunda anlam kazanmaktadır.

Erişilebilirliğin fiziksel boyutuna ilişkin;

- Tasarımların anlaşılabilirliğinde tasarımın ve bireyin fiziksel özellikleri devreye girmektedir.
- Birey içinde bulunduğu mekânı bedeni ile deneyimleyerek kavradığından tasarımda bedene dair veriler, tasarımların form ve boyutlarını belirlemektir.
- Mekân tasarımının temelinde bireyin statik ve dinamik vücut ölçüleri yer almaktadır.
- Tasarlanan mekânlar genişlik, yükseklik, alan ve yüzey verileri, yönlendirme işaretleri ve donatılarıyla birlikte bütünde ele alınmalı her bir mekân bireyin antropometrik verilerine uygun bir biçimde tasarlanmalıdır.
- Mekân, beden ve bedenin hareketi ile algılandığından erişilebilirliğin fiziksel boyutu kapsamında antropometri, ölçek, denge ve hareket kavramları önemli hale gelmektedir.
- Mekânın sahip olduğu fiziksel özellikler insan-mekân arasındaki ilişkiye yön vermektedir.
- Erişilebilirliğin fiziksel boyutuna yönelik olarak, mekânların farklı boyut ve ölçülerdeki bireyleri kapsayacak şekilde tasarlanması gerekmektedir.
- Bireyin antropometrik verileri kültürler arasında farklılık göstermekte, bireyin fiziksel özelliklerinin temsili olan mekân, sosyolojik bir varlık olarak da kimlik kazanmaktadır.

Erişilebilirliğin kültürel boyutuna ilişkin;

- Bireyin fiziksel özellikleri ve eylemleri gerçekleştirme biçimleri kültürden kültüre farklılık göstermekte, kültür mekân ve ürün standartlarının belirlenmesinde önemli roller üstlenmektedir.
- Tasarım gerçekleştiği toplumun kültürel ifadesi olduğundan, bir toplum için geçerli olan tasarım pratikleri diğer toplumlarda geçerliliğini yitirebilmektedir.
- Tasarımın algılanmasını sağlayacak kültürel bilginin bireyde mevcut olması gerekmektedir.
- Toplumsal normlardan etkilenen tasarım aynı zamanda toplumsal normları üretmekte ve değiştirmektedir.
- Tasarlama eylemine veri oluşturan kültürel öğeler, tasarımla doğrudan ilişki içinde olan erişilebilirlik kavramının da boyutlarından birini oluşturmaktadır.

- Kültür erişilebilir tasarım sürecine etki eden faktörlerden biridir. Bu doğrultuda yapılan tasarımlarda kültürel çeşitlilik göz önünde bulundurulmalıdır.
- Tasarım kullanılış biçimi ile bireylerin ihtiya ını karşılarken aynı zamanda ihtiyaçları da biçimlendirmektedir. Bu doğrultuda bireyin sahip olduğu her ihtiyaç tasarım sürecinde değerlendirilmesi gereken bir kavrama dönüşmektedir.
- Tasarım araştırmaları kapsamında yapılan çalışmalarda erişilebilirlik kavramı tüm boyutlarıyla bütünleşik olarak değerlendirilmektedir.
- Erişilebilirlik kavramı sergilediği bütünleşik yapı ile geçmişten günümüze ortaya çıkan tasarım yaklaşımlarının merkezinde konumlandırılmıştır.

Erişilebilirliğe yönelik güncel tasarım yaklaşımları ve açılımlarına ilişkin;

- Süreç içerisinde ortaya çıkan tasarım yaklaşımları, temelde erişilebilirlik kavramına yönelmektedir.
- Erişilebilirliğin amaç olduğu yaklaşımlarda, tasarım amaç olma durumundan araç olma durumuna evrilmiştir.
- Geliştirilen tasarım yaklaşımınlarında yapılan kötü tasarımlar nedeniyle bireylerin engellenebileceği vurgulanarak yapılı çevrede bulunan engellerin kaldırılması hedeflenmektedir.
- 1950’li yıllarda tasarımın erişilebilirliği geliştirilen standartlar üzerinden sağlanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde erişilebilirlik yapılan ekleme ya da  ıkartmalarla ifade edilirken, zaman içerisinde tasarım sürecinin tümüne entegre edilmesi gereken bir olgu olarak görülmeye başlanmıştır.
- 1950’li yılların sonlarında “Engelsiz Tasarım”, 1960 yıllarında “Katılımcı Yaklaşım”, 1980’li yılların ortalarında “Evrensel Tasarım”, 1990 yılında “Kullanıcı” ve “İnsan Odaklı Tasarım” yaklaşımları ortaya çıkmıştır.
- Yapılı çevrelerin kullanılabilirliğini arttırmayı hedefleyen engelsiz tasarım yaklaşımında parçacı çözümler üretildiği ve bireylerin sahip olduğu yetenekler üzerinden ayrıştırıldığı d ş n lmekte, bu durum yeni tasarım yaklaşımlarının gündeme gelmesine neden olmaktadır.
- Ortaya çıkan tasarım yaklaşımlarının zaman içerisinde değişerek gelişmesi sonucunda; engelsiz tasarımdan uyarlanabilir tasarıma, uyarlanabilir tasarımdan evrensel tasarıma geçilmiş, 1990’lı yıllarda ortaya atılan insan odaklı tasarım yaklaşımı ile tüm tasarım yaklaşımlarını kapsayacak bir çatı oluşturulmuştur.

- Kullanıcı olma durumu tasarımın kullanılması ile başladığından tasarımcıların hedefi, kullanımı anlamak olmalıdır.
- Geliştirilen tasarım yaklaşımlarında tasarımın, tasarımcı ve kullanıcı arasındaki işbirliğinden doğduğu savunulmakta, tasarım probleminin çözümü oluşturulurken bireylerin fikirlerinin dikkate alınması gerekliliği vurgulanmaktadır.
- Geliştirilen tasarım yaklaşımlarında tasarımın “kimin için” yapıldığı sorusuna insan- birey yanıtı verilmekte, bireyler sahip oldukları özelliklerle tasarım yaklaşımlarının merkezinde yer almaktadır.

Sonuç olarak tasarımın kullanılabilmesi için erişilebilirliğin bir ihtiyaç haline geldiğinin bilinmesi gerekmektedir. Whitman’ın Çimen Yaprakları kitabında bir tarihçi için yazdığı dizeleri bir tasarımcı için uyarlamak gerekirse, “Tasarımcı henüz olmamışların taslağını çizip, geleceğin tarihini tasarlayan kişidir” (Whitman, 2019, s. 8). Bu çerçevede bireyin dününe, bugününe ve geleceğine karar veren tasarımlarda erişilebilirlik kavramının boyutlarının farkına varılması ve tasarım sürecine entegre edilmesi bir zorunluluk haline gelmektedir.

KAYNAKÇA

- 25868 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun. (2014 Düzenleme tarihi). Resmi Gazete (Yayınlandığı tarih: 7/7/2005), Tertip:5, Cilt:44, 9463-9468-2. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5378.pdf>. (Erişim tarihi: 14.03.2020)
- Abban, Ç., Ayata, O., Gürel, A., Özen, A. Ve Özen, H. (1982). Katılımı Nasıl Ele Alıyoruz?. Mimarlık, (1), 2-5.
- Abras, C., Maloney-Krichmar, D. and Preece, J. (2004). User-Centered Design. In Bainbridge, W. Encyclopedia of Human-Computer Interaction. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Ağdacı, Ş. (2011). Kamusal Alanda Bedensel Engelliler için Sıhhi Tesisat Gereçleri Tasarımı ve Önerileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akbulut, S.(2012).Gerçekten Eşit miyiz? Acı(ma), Zayıf Gör(me) ve Yok Say(ma) Ekseninde Engelli Ayrımcılığı. K. ve M. Ayan Ceyhan (Editörler). Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar (s.23-34).İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akçalı, Ş. (2015). Görme Engellilere Yönelik Tasarlanan Mekânların Erişilebilirlik Standartları Kapsamında İrdelenmesi: Görme Engelli Kütüphaneleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Akdemir, N.(2017). Tasarım Kavramının Geniş Çerçevesi: Tasarım Odaklı Yaklaşımlar Üzerine Bir İnceleme. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 7(1), 85-92.
- Akın Güler, G. ve Tural, O. (2017). Tarihi Yapılarda Erişilebilirlik ve Kullanılabilirlik .Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu'nda sunulan bildiri, http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/17947_12_30.pdf (Erişim Tarihi: 07.10.2019)

- Akoğlu, C.(2009). Etkileşim Tasarımının Bilgi ve İletişim Teknolojileri Gömülü Ürünlerin Tasarım ve Geliştirilme Sürecindeki Rolü. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Aközer, E. (2013). Bir “Evrensel Tasarıma Giriş” Dersinden Ne Öğrenebiliriz. “Herkes İçin Tasarım” Müfredatı Geliştirme Çalıştayı Çerçeve Metinler ve Sonuç Raporu, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Engelliler Entegre Yüksekokulu, 20-31.
- Aksu, Ö. V. (2014). Kentsel Dış Mekânlarda Merdiven Tasarımlarının Trabzon Kenti Örneğinde İrdelenmesi. Kastamonu Üni., Orman Fakültesi Dergisi, ,14 (1), 79-92.
- Albert, B. and Hurst, R. (2005).Disability and a Human Rights Approach to Development. <https://hpod.law.harvard.edu/pdf/human-rights-approach.pdf> (Erişim Tarihi 05.03.2020).
- Alpagut, Y.(2003). Toplu Konut Dış Mekânlarında Tüm Kullanıcılar İçin Erişilebilirlik Ölçütlerinin Saptanması. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Altinkaya, C.ve Aslan, S. (2006). Erişilebilirlik ve Sosyal, Kültürel ve Politik Uzaklık. Planlama, 6(1), 84-86.
- Altunay, A. (2009). Görsel Algı ve Görsel Estetik Öğeler Görsel Estetik. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Andrade, I., Dorneles, V. and Bins Ely, V.H.M. (2012). Accessibility for all: going from theory to practice. Work 41, 3840-3846.
- Arnheim, R. (2002). Art and Visual Perception. A Psychology of Creative Eye. London: University of California Press.
- Aydınlı, S. (1993). Mimarlıkta Estetik Değerler. (Birinci Baskı). İstanbul: İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi.
- Aysoy, M.(2004). Avrupa Birliği Sürecinde Özürlüler Politikası. İstanbul: Açı Kitaplar.
- Baba, E. C. (2010). Tasarım Sürecinde Katılımcı Yaklaşımlara Dair Bir Değerlendirme İstanbul Levent Bölgesinde Alan Çalışması. Tasarım Kuram, 6(9), 21-53.

- Baheshti, M.(1985). Introduction. Design coalition team: proceedings of the international design participation conference (DPC,'85), Eindhoven: Technische Universiteit Eindhoven. 22-24 Nisan 1985. Pp. vi-xvi. Beheshti, M. R. (Ed.)
- Bayazıt, N. (2008). Tasarımı Anlamak. (1.Baskı). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Benzel, K. F. (1997). The Room in Context. Design Beyond Boundaries. New York: McGraw-Hill.
- Berberoğlu, Ö. (2010). Algı, Sınır, Kişisel Alan Kavramları ve Hastane Tasarımı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Berküm, S. (2016). Avrupa Kentsel Şartı'nın Kentlerdeki Özürlü ve Sosyo-Ekonomik Bakımdan Engellilere Yönelik İlkeleri ve Bursa Kentinde Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Erişilebilirliği. Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(1), 61-72
- Best, K. (2006). Design Management: Managing Design Strategy, Process and Implementation. Switzerland: AVA Publishing.
- Bilge, İ. (2011). Sanatçı mısınız? Tasarımcı mısınız?. Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, (5), 45-51
- Birleşmiş Milletler Genel Kurulu. (1948). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf> (Erişim Tarihi: 08.03.2020).
- Bjerknes, G., Bratteteig, T. (1995). User Participation and Democracy: A Discussion of Scandinavian Research on System Development. Scandinavian Journal of Information Systems, 7(1):73–98.
- BM Engelli Hakları Sözleşmesi. (2006) <https://www.engelsizerisim.com/detay/bm-engelli-haklari-sozlesmesinin-turkce-tam-metni/> (Erişim tarihi: 14.03.2020)

- Boduroğlu, Ş., Seçer Kariptaş, F., Sarıman, E. (2011). Tasarım Eğitiminde Değişen Dinamikler: Evrensel Tasarım Kavramı. 2nd International Conference on New Trends in Education and Their Implications (s.1774-1781). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Botton, A. (2010). Mutluluğun Mimarisi. (Çev: B. Tellioğlu Altuğ). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Buchanan, R. (2000). Good Design in the Digital Age. Journal of Design for the Network Economy 1(1), 1-5.
- Burton, E. and Mitchell, L. (2006). Inclusive Urban Design Streets For Life. UK: Elsevier Ltd.
- Canadian Human Rights Commission. (2006) International Best Practices in Universal Design: A Global Review. Canada: Betty Dion Enterprises Ltd.
- Cavington G.A. ve B. Hannah. (1997). Access by Design. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Chen, R.C.C., Nivala, W. C- Y. and Chen, C. B. (2011). Modeling the Role of Empathic Design Engaged Personas: An Emotional Design Approach . in ‘Proceedings of the 6th International Conference on Universal Access in Human-Computer Interaction’, UAHCI’11Pp.22-31. C. Stephanidis (Ed.)
- Coates, M., Brooker, G. ve Stone, S. (2017). Görsel İç Mimarlık Sözlüğü. (N. Şık). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Cohen, B.(2006). Urbanization in Developing Countries: Current Trends, Future Projections, and Key Challenges for Sustainability. Technology in Society, 2, 63–80
- Communities and Local Government/DCLG. (2003). Planning and Access for Disabled People: a Good Practice Guide. London: Department for Communities and Local Government.
- Connell, B.R., Jones, M., Mace, R., Mueller, J., Mullick, A., Ostroff, E., Sanford, j., Steinfeld, E., Story, M. and Vanderheiden G. (1997). The Principles of Universal Design. N.C. State University, The Center for Universal Design.

- Corbusier, L. (2017). Bir Mimarlığa Doğru. (Çev. S. Merzi). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Council of Europe Committee of Ministers. (2001). Resolution ResAP(2001)1 on the introduction of the principles of universal design into the curricula of all occupations working on the built environment. (Tomar Resolution”). Adopted by the Committee of Ministers on 15 February 2001, at the 742nd meeting of the Ministers Deputies. <http://www.designforall.it/wp-content/uploads/resap-2001.pdf>. (Erişim tarihi: 14.03.2020).
- Curl, A., Nelson, J. D. and Anable, J. (2015). Same question, different answer: A comparison of GIS-based journey time accessibility with self-reported measures from the National Travel Survey in England. Computers, Environment and Urban Systems, 49, 86-97. <https://aura.abdn.ac.uk/handle/2164/4358>. (Erişim tarihi: 14.03.2020).
- Cüceloğlu, D. (2017). İnsan ve Davranışı (35.Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çağlar, S. (2012). Engellilerin Erişilebilirlik Hakkı ve Türkiye’de Erişilebilirlikleri. AÜHFD, 61 (2), 541-598.
- Çağlayan Gümüş, D. (2007). Türkiye’de Özürlüler İçin Ulaşılabilirlik Mevzuatı. D. Aygün (Ed.), TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Dosya04 Bülten 46 Tasarım ve Özgürlük: Engelli İnsanlar ve Herkes İçin Tasarım (18-22) Ankara: Matsa Basımevi
- D'Agostini, A., Francon, M., Gordon, C., Hirsch, B., Iantkow, M., Jackson, E., . . . Clough, D. (2010). Engelsiz Tasarım Kılavuzu (Safe Codes Council, Orijinal çalışma basım tarihi 2008 b.). (Çev. C. Koca.) İstanbul: Dünya Engelliler Vakfı.
- Day, C. ve Parnell, R. (2003). Consensus Design Socially Inclusive Process. London: Architectural Press.
- Deffner, A., Psatha, E., Bogiantzidis, N., Mantas, N., Vlachaki, E., Ntaflouka, P., (2015) Accessibility To Culture And Heritage: Designing For All. In Proceedings of the AESOP, ‘Definite space—Fuzzy responsibility’, Prague, Czech Republic.
- Demir Mishchenko, E. (2014). Herkes İçin/ İle Tasarım: Evrensel Tasarıma Katılımcı Bir Yaklaşım Deneyimi. Mimer.ist, 14(50), 105-111

- Demir, E. (2008). İnsan Haklarının Evrenselliği Görüşü Karşısında Kültürel Rölativizm. MÜHF-HAD., 14(3), 209-242.
- Demirkan, H.(2015). Mekânlarda Erişilebilirlik, Kullanılabilirlik ve Yaşanabilirlik. H. Demirkan (Ed.), TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Dosya 36: Mekânlarda Erişilebilirlik, Kullanılabilirlik ve Yaşanabilirlik (1-5). Ankara: Baskı Desen Ofset A. Ş.
- Department of Economic and Social Affairs Population Division. (2015). World Population Ageing. New York: United Nations.
- Department of Economic and Social Affairs/DESA. (2009). Creating an Inclusive Society: Practical Strategies to Promote Social Integration. <https://docplayer.net/723747-Creating-an-inclusive-society-practical-strategies-to-promote-social-integration.html>. (Erişim tarihi: 05.03.2020).
- Devi, Kh., Sen, A. and Hemachandran, K. (2012). A working Framework for the User-Centered Design Approach and a Survey of the Available Methods. International Journal of Scientific and Research Publications, 2(4), 1-8.
- Doğan, Ö. E. (2017). Evrensellik ve Erişilebilirliğin Grafik Tasarım Çalışmalarında Kullanımı. Ulakbilge, 5 (16), -1677-1692.
- Duncan, R. (2007). Universal Design – Clarification and Development A Report for the Ministry of the Environment, Government of Norway, USA: North Carolina State University.
- Dünya İnsan Hakları Konferansı (1993). BM Viyana Deklarasyonu ve Eylem Programı, 1-20. http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/455_1.pdf. (Erişim Tarihi: 08.03.2020).
- Dünya Sağlık Örgütü.(2011).Dünya Engellilik Raporu Yönetici Özeti. Cenevre: WHO Press.
- Eco, U. (2019) Mimarlık Göstergebilimi. (Çev. F.E. Akerson). İstanbul: Daimon Yayınları.

- Emrealp, S. (2005). Türkiye Yerel Gündem 21 Programı, Yerel Gündem 21 Uygulamalarına Yönelik Kolaylaştırıcı Bilgiler Elkitabı. İstanbul: IULA-EMME Yayını.
- Ender, H. (2007). Ankara’da İç ve Dış Mekân Tasarımlarında Tekerlekli Sandalye Kullanıcılarının Yaşam Analizi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Enginöz, E. B. (2015). Herkes için Tasarım Erişilebilir Mimarlık. Mimarlık 52 (381), 48-52.
- Ergenoğlu Sungur, A. ve Yıldız, S.(2013).Fiziksel Erişilebilirlik. E. Menda, N. Balkan, N. Berktaş (Editörler), Engelsiz Türkiye için: Yolun Neresindeyiz? Mevcut Durum ve Öneriler içinde (s.123-171) İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Ergenoğlu, A.(2013). Mimarlıkta Kapsayıcılık: “Herkes İçin Tasarım”. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Basım-Yayın Merkezi
- Erim, G. (2011). Temel Tasarımda Proje Çalışmaları ile “Hareket ve Yön”. Anadolu Üniversitesi Sanat & Tasarım Dergisi, 1(1), 55-69.
- Erlhoff, M. ve Marshall, T. (2008). Design Dictionary Perspectives on Design Terminology. Basel: Birkhäuser Verlag.
- Ertürk, M. ve Gökdemir, G. (2017). Sosyo-Kültürel Farklılıkların Mekân Kullanımına Etkilerine Karşılaştırılmalı Bir Örnek: Kültür ve Gülveren Mahalleleri. Mediterranean Journal of Humanities, 7(1), 185-192.
- Eryarar, E. (2010). 554 Sayılı Endüstriyel Tasarımların Korunması ile İlgili Kanun Hükmünde Kararnamede Yer Alan “Tasarım” Tanımının İrdelenmesi. Sanat-Tasarım Dergisi, 71-74.
- Eryarar, E. (2011) Endüstri ürünleri Tasarımında Gestalt Teorisi Uygulaması, Zeitschrift für die Welt der Türken, Journal of World of Turks, ZfWT Vol. 3 (2), 125-133.
- Evcil, A. N. (2014). Herkes İçin Tasarım Evrensel Tasarım. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

- Fareghi, B. ve Ökem, S. (2018). Katılımcı Mimari Tasarımda Yanıltıcı Simge Değer Olgusu ve Bir Sözde Katılımcılık Örneği Olarak Sulukule Kentsel Dönüşümü. *Megaron*, 13(3), 347-362.
- Farrington, J., Farrington, C. (2005). Rural accessibility, social inclusion and social justice: towards conceptualisation. *Journal of Transport Geography*, 13, 1–12.
- Geboy, L. D., Moore, K.D., Weisman, G., Alden, A., Mleziva, S. Taneli, Y. And Wroblewski, L. (2001). *Designing a Better Day: Adult Day Centers: Comparative Case Studies*. Center for Architecture and Urban Planning Research, Milwaukee: University of Wisconsin-Milwaukee.
- Geurs, K.T. and Wee, B. (2014). Accessibility Evaluation of Land-use and Transport Strategies: Review and Research Directions. *Journal of Transport Geography*, 12(2), 127–140.
- Giacomin, J.(2014). What Is Human Centred Design?. *The Design Journal*, 17(4), 606-623.
- Gimenez, M. C., Geerdinck, L.M., Versteylen, P. L., Leffers, P., Meekes, G.J.B.M., Herremans, H., Ruyter, B., Bikker, J, W., Kuijpers, P.M.J.C. and Schlangen, L.J.M. (2016). Patient Room Lighting Influences on Sleep, Appraisal and Mood in Hospitalized People. *Journal of Sleep Research*. 26, 236–246.
- Ginnerup, S. (2009). *Achieving full participation through Universal Design*. Council of Europe Publishing.
- Gleeson, B. (2001). *Geographies of Disability*. New York: Taylor & Francis e-Library.
- Goldsmith, S. (2000). *Universal Design A Manual of Practical Guidance for Architects*. Oxford: Architectural Press.
- Graham, L. (2008). Gestalt Theory in Interactive Media Design. *Journal of Humanities & Social Sciences*. 2 (1), 1-12.
- Gregory, S.A.(1966). *The Design Method*. New York: Springer Science Bussiness Media.

- Gulliksen, J., Göransson, B., Boivie I., Blomkvist, S., Persson, J, and Cajander, A. (2003). Key Principles for User-Centred Systems Design. Behaviour & Information Technology, 22(6), 397-409.
- Güç, B. (2015). Okunabilirlik ve Erişilebilirlik Açısından Hastane Dolaşım Alanlarındaki Mekânsal Düzenin Etkisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Poliklinikleri, Süleyman Demirel Üniversitesi Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi, 3 (3), 425-432.
- Güleç, D. (2014). Mimari Tasarım Alanında Kullanıcı Erişilebilirliğinin Genetik Algoritma ile Optimizasyonu- aDA: Sağlık Kampüsü Uygulaması. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Gür, Ş. (1996). Mekân Örgütlenmesi. Trabzon: Gür Yayıncılık
- Habraken, J.N. (1985) Who is Participating? Towards a Professional Role, Design coalition team: proceedings of the international design participation conference (DPC,'85), Eindhoven: Technische Universiteit Eindhoven. 22-24 Nisan 1985. Pp. 1-10. Beheshti, M. R. (Ed.)
- Hacılibeyoğlu, F. (2013). Kentsel Mekân Oluşumunda Kullanıcı Katılımı. TMMOB 2. İzmir Kent Sempozyumu. İzmir: TMMOB, 185-196.
- Hacıhasanoğlu, I. (2003). Evrensel Tasarım. Tasarım ve Kuram, 3, 93-101.
- Hall, E. T. (1966). The Hidden Dimension. United States: Anchor Books.
- Hançerlioğlu, O. (1976) Felsefe ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hanedan, A. (2000). Planlamaya Katılım: Bir Katılım Modeli Yaklaşımı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Hanson, J.(2004). The Inclusive City: delivering a more accessible urban environment through inclusive design, International Construction Conference Responding to Change'de sunulan bildiri.

<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.123.5077&rep=rep1&type=pdf>. (Erişim tarihi: 05.03.2020)

- Harris, C.M. (2005). Dictionary of Architecture & Construction. McGraw-Hill.
- Harvey, D. (2016). Sosyal Adalet ve şehir. (Çev. M. Moralı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hasol, D. (2017). Mimarlık Cep Sözlüğü (5.Baskı). İstanbul: Yem Yayın.
- Hatırnaz, A. (2019). Ergonomi Çerçevesinde Eşitlikçi Mekân Üretim Yaklaşımı Olarak Evrensel Tasarım. Ergonomi, 2(3), 178-193.
- Heskett, J. (2017). Tasarım. (Çev: E. Uzun) Ankara: Dost Kitabevi
- Heylighen, A.(2012). Challenging prevailing ways of understanding and designing space. Spatial Cognition for Architectural Design SCAD 2011 Symposium Proceedings, Bremen, Freiburg, 16-19 November 2011, pp.23-40. Bhatt, M., Hölscher, C., Shipley, T. (Eds.).
- Imrie, R. and Hall, P.(2001). Inclusive Design Designing and Developing Accessible Environments. London: Spon Press.
- International Organization for Standardization. (1999). Human Centered Design Processes for Interactive Systems (ISO 13407:1999). Geneva: International Organization for Standardization.
- International Organization for Standardization. (2011). Ergonomics – General Approach, Principles and Concepts (ISO 26800:2011). Geneva: International Organization for Standardization.
- International Organization for Standardization. (2014). Guide for Addressing in Standards (ISO/IEC Guide 71: 2014). Geneva: International Organization for Standardization.
- Iwarsson, S., Stahl, A. (2003). Accessibility, usability and universal design—positioning and definition of concepts describing person-environment relationships. Disability and Rehabilitation, 25(2), 57-66,

- İlter, T. (2015). Erişilebilirlik Konusunda Bir Değerlendirme ve Yüksek Öğrenim Kurumlarından Bir Örneklem Denemesi: İTÜ Öğrenci İşleri Hizmet Binası. 9.Engelsiz Üniversiteler Çalıştayı'nda sunulan bildiri. <https://docplayer.biz.tr/18819657-Erisilebilirlik-konusunda-bir-degerlendirme-ve-yuksek-ogrenim-kurumlarindan-bir-ornekleme-denemesi-itu-ogrenci-isleri-hizmet-binasi.html> (Erişim Tarihi 05.03.2020)
- İncedayı, D. (2002). Mimari Tasarım Sürecine Katılımcı Yaklaşım Demokrasi Kültüründe Mesleki Boyutun İrdelenmesi. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayın No:28.
- İnceoğlu, M. (2004). Tutum-Algı İletişim. (1.Baskı). Ankara: Elips Yayınları.
- İnceoğlu, M. ve Aytuğ, A. (2009) Kentsel Mekânda Kalite Kavramı. Megaron, 4(3), 131-146.
- İstanbul Kültür Sanat Vakfı. (2017). Kültür-Sanatta Katılımcı Yaklaşımlar. https://www.iksv.org/i/content/226_1_kultur-sanatta-katilimci-yaklasimlar-2017.pdf (Erişim tarihi: 14.03.2020).
- Kahraman, M.D. (2014). İnsan İhtiyaçları ve Mekânsal Elverişlilik Kavramları Perspektifinde Yaşanılabilirlik Olgusu ve Mekânsal Kalite. Planlama, 24(2). 74-84.
- Kahvecioğlu, H. (1998). Mimarlıkta İmaj: Mekânsal İmajın Oluşumu ve Yapısı Üzerine Bir Model. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kalaycı, A., Kutay, E.L., Kesim, G.A. (2006). Ergonomik Kent ve Engelliler. Kent ve Sağlık Sempozyumu, Bursa.
- Kalbag, L.(2017). Accessibility For Everyone. New York: A Book Apart.
- Kandemir, Ö. (2013). Kültürel Miras Kapsamındaki Yapıların Çağdaş Yaklaşımlarla Müze İşlevine Adaptasyonları: “Yeni” Mekânsal Deneyimler. Yayımlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü.

- Kandemir, Ö. (2018). “Tasarım Kavramında Yaşanan Öze Dönük Paradigma Değişimi ve Mekân Tasarımına Yönelik Açılımları.” *Anadolu Üniversitesi Sanat Tasarım Dergisi*. 8(2): 110-127.
- Kaplan, H. (2007). Kentsel Mekânların Erişebilirliği ve Okunaklılığını Sağlamada Kentsel Tasarımın Bir Bileşeni Olarak Engelsiz Tasarım. D. Aygün (Ed.), *TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Dosya04 Bülten 46 Tasarım ve Özgürlük: Engelli İnsanlar ve Herkes İçin Tasarım (51-61)* Ankara: Matsa Basımevi.
- Kaplan, H. ve Ulvi, H. (2009) “Engellilerin Kaldırım ve Yaya Geçitlerinde Karşılaştıkları Kaza Riskleri: Konya Kent Merkezleri Örnekleme”, *Öz - Veri Dergisi*, 6 (2), 1483-1512.
- Kaplan, H., Yüksel, Ü., Gültekin, B., Güngör, C., Karasu, N. ve Çavuş, M. (2011). *Yerel Yönetimler için Ulaşılabilirlik Temel Bilgiler Teknik El Kitabı*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Genel Yayın No: 49.
- Kaptan, B.B. (2013). *Kültür ve İçmimarlık*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Karadeniz, C. (2014). Müzenin Toplumsal İşlevleri Bağlamında Türkiye’deki Devlet Müzeleri ile Özel Müzelerde Çalışan Uzmanların Kültürel Çeşitlilik ve Müzenin Ulaşılabilirliğine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(35), 405-422.
- Karakuş, B.(2015). Türkiye’de Yaşlılara Yönelik Kurumsal Bakım İhtiyacı Raporu “Tespit ve Öneriler”. Ankara: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Kavak, M. (2010). *Evrensel Tasarım Yaklaşımı Bağlamında Kamusal Mekânlar: Harbiye Kongre Vadisi Örneği* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kepes, G. (1995). *Language of Vision*. New York: Dover Publications,
- Knecht, B.(2004). Accessibility Regulations and a Universal Design Philosophy Inspire the Design Process. *Architectural record*, 192(1), 145-150.

- Koca, C. (2010). Engelsiz Şehir Planlaması Bilgilendirme Raporu. İstanbul: Dünya Engelliler Vakfı.
- Koca, D. (2015). Kentsel Adalet Bağlamında Sanat Merkezlerinin Ulaşılabilirliği Üzerine Bir Eylem Araştırması. Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi 11. Ulusal Sanat Sempozyumu, Ankara, Mattek Matbaacılık, 137-150.
- Koca, D., Yılmaz, M. (2017). Engelliler İçin Mekân Düzenlemelerinde Kapsayıcı Tasarım. Ankara: Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Köseoğlu, E. (2004). Tasarım Girdisi Olarak Algılama: Lobi Mekânının Algılanmasında Kullanıcı Kültürünün Etkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Krippendorff, K. (1989). On the Essential Contexts of Artifacts or on the Proposition That "Design Is Making Sense (Of Things)". Design Issues, 5 (2), 9-39.
- Krippendorff, K. (2007). Design Research, an Oxymoron? Design Research Now Essays and Selected Projects Basel:Birkhauser, 67-80.
- Kürkçüoğlu, E. ve Ocakçı, M.(2015). Kentsel Dokuda Mekânsal Yönelme Üzerine Bir Algı-Davranış Çalışması: Kadıköy Çarşı Bölgesi. Megaron,10(3), 365-388.
- Loos, A. (2018). Mimarlık Üzerine. (Çev.A. Tümertekin ve N. Ülner). İstanbul: Janus Yayıncılık.
- Lowdermilk, T. (2013). User-Centered Design (First Edition). United States of America: O'Reilly Media.
- Lüleci, M. (2017). Bir Hakikat Kategorisi Olarak Mekân ve Romanda Mekânın Fenomenolojisi Üzerine Notlar. M. Lüleci, (Ed.) Kent, İnsan, Roman: Türk Romanında Kentleşme Olgusu Üzerine İncelemeler (1980-2010) İçinde. (s.15-36). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Mace, R.L. (1998). "A Perspective on Universal Design", Designing for the 21st Century: An International Conference on Universal Design, FAIA.

- Mahmoodi, A. S. M. (2001). The Design Process in Architecture a Pedagogic Approach Using Interactive Thinking. Yayınlanmamış Doktora Tezi. United Kingdom: The University of Leeds School of Civil Engineering.
- Mamatoğlu, N.(2015). Türkiye’de Engelliler için Erişilebilirlik Uygulamaları Algısı. H. Demirkan (Ed.), TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Dosya 36: Mekânlarda Erişilebilirlik, Kullanılabilirlik ve Yaşanabilirlik (6-13).Ankara: Baskı Desen Ofset A. Ş.
- Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation, *Psychological Review*, 50(4), 370–396.
- Maslow, A. H. (1954). Motivation and personality. New York: Harper and Row.
- Mitcham, C. (1995). Ethics into Design, Discovering Design, Explorations in Design Studies. Ed. Richard Buchanan, Victor Margolin. The University of Chicago Press, Chicago and London, 173-189.
- Mulavdic, E. (2017). Çocuk Park Alanlarında İnsan Odaklı Tasarımın Çocuk Gelişimine Etkisi: Zagreb Bunde Çocuk Parkı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- National Rehabilitation Information Center/NARIC (2008). Universal Design: Architecture and Visitability. 3(3), 1-15.
- Norman, D. (2002). The Design of Everyday Things. New York: Basic Books.
- Norman, D. (2017). Gündelik Şeylerin Tasarımı. (Çev: A. M. Şengel). Ankara: Tübitak Popüler Bilim Yayınları.
- Odabaş Uslu, A. ve Güneş, M. (2017). Engelsiz Kentler-“Herkes İçin Erişilebilir Kentler”. ULAR, 1 (2), 30-36.
- Odabaşı, H., Dursun, Ö., Ersöz, A., Kılınç, H.(2018). Öğretmen Eğitiminde Yeni Bir Yaklaşım: Tasarımcı Düşünme. B. Akkoyunlu (Ed.), A. İşman (Ed.), H.F. Odabaşı (Ed.), Eğitim Teknolojileri Okumaları 2018 (s. 392-406). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

- Okur, N. Ve Erdugan, E.F. (2010). Sosyal Haklar ve Özürlülük Modelleri Bağlamında Tarihsel Bir Değerlendirme, II. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu (SHUSII 2010)'nda sunulan bildiri. <https://docplayer.biz.tr/7214-Sosyal-haklar-ve-ozurluler-ozurluluk-modelleri-baglaminda-tarihsel-bir-degerlendirme.html> (Erişim Tarihi 05.03.2020)
- Olguntürk, N.(2007). Evrensel Tasarım: Tüm Yaşlar, Farklı Yetenekler ve Çeşitli İnsanlık Durumları İçin Tasarım. D. Aygün (Ed.), TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Dosya04 Bülten 46 Tasarım ve Özgürlük: Engelli İnsanlar ve Herkes İçin Tasarım (10-17) Ankara: Matsa Basımevi
- Oliver, M. (1990). The Politics of Disablement. London: Macmillan.
- Oliver, M. (1996). Understanding Disability From Theory to Practice. Basingstoke: Macmillan.
- Ostroff, E. (2011). Universal Design: An Evolving Paradigm. W. Preiser and K.H. Smith (Eds.), Universal Design Handbook (s.3-11). New York: McGraw-Hill.
- Öke, A. (2008) “Gestalt” Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, İstanbul: YEM Yayınları.
- Önal, G.(2010). Mimari Tasarım Eğitiminde Öğrenciye Ait Kültürel Şemanın Tasarım Sürecindeki Etkilerinin Araştırılmasında Kullanılacak Bir Yöntem. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Özcan, Z., Bayraktar, N., Görer, N. ve Tekel, A. (2003). Kente Dair Analitik Bir Çözümleme. Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 18(2), 17-30.
- Özgül, H. (2017).Tanım, Kapsam ve Geliştirilen Politikalar Düzleminde Türkiye’de Erişilebilirlik. K. Çayır, M. Soran ve M. Ergün (Editörler), Engellilik ve Ayrımcılık Eğitimciler İçin Temel Metinler ve Örnek Dersler içinde (s. 61-79). İstanbul: Karekök Yayınları.
- Özkul, A. E. (2013). Türkiye’de Engelli Öğrenciler ve Yüksek Öğretim. “Herkes İçin Tasarım” Müfredatı Geliştirme Çalıştayı Çerçeve Metinler ve Sonuç Raporu, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Engelliler Entegre Yüksekokulu, 1-19.

- Özüer, M.O. (2004). İnsana İlişkin Veriler Işığında Mimari Tasarım ve Öne Çıkan Mekânsal Kavramlar. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Pallasmaa, J. (2018). Tenin Gözleri. (Çev: A. Kılıç). İstanbul: Yem Yayın.
- Patterson, W.V. (2003). Design for Accessibility: A Cultural Administrator's Handbook. Washington: National Assembly of State Arts Agencies
- Persson, H., Ahman, H., Yngling, A., Gulliksen, J. (2014). Universal design, inclusive design, accessible design, design for all: different concepts—one goal? On the concept of accessibility— historical, methodological and philosophical aspects. Universal Access in the Information Society, 14(4), 1-22
- Pheasant, S.(2003). Bodyspace Anthropometry, Ergonomics and the Design of Work (2.Baskı). UK: Taylor & Francis Ltd
- Pirie, G.H. (1979). Measuring accessibility: a review and proposal. Environment and Planning A, 11, 299-312.
- Ponty, M. M. (2012), Phénoménologie de la Perception, Éditions Gallimard.
- Ponty, M. M. (2017). Algılanan Dünya Sohbetler. (Çev. Ö. Aygün). İstanbul: Metis Yayınları.
- Rapley, C.E. (2013). Accessibility and Development: environmental accessibility and its implications for inclusive, sustainable and equitable development for all. Department of Economic and Social Affairs, United Nations.
- Rapoport, A. (1977) .Human Aspects of Urban Form Towards a Man—Environment Approach to Urban Form and Design. Pergamon Press.
- Rapoport, A. (2004). Kültür Mimarlık Tasarım. (Çev: S.Batur).İstanbul: Yapı Yayın.
- Redström, J. (2006). Towards User Design? On the Shift from Object to User as the Subject of Design. Design Studies 27 (2), 123-139.

- Rinott, M. (2004). Audio-Tactile Audio-Tactile Interactions with Mobile Devices. Thesis Project. Ivrea: Interaction Design Institute
- Rosenman, M. A. Ve Gero, J.S. (1998). Purpose and function in design: from the socio-cultural to the technophysical. *Design Studies* 19, 161–186.
- Rosso, A. L., Taylor, J. A., Tabb, L. P. and Michael, Y. L. (2013). Mobility, Disability, and Social Engagement in Older Adults. *J Aging Health*, 25(4), 617-637.
- Roth, L. M. (2000). Mimarlığın Öyküsü. (E. Akça). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sanoff, H. (2010). Democratic Design: Participation Case Studies in Urban Small Town Environments. Germany: VDM Verlag.
- Sartain, A.Q., North, A.J., Strange, J.R. and Chapman, H.M. (1958) Pshchology: Understaning Human Behavior. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Scherrer, V., 2001. “Neden Ulaşılabilirlik Hakkında Düşünmeliyiz”, Herkes İçin Ulaşılabilirlik Seminer Notları, OFD, İstanbul, Temmuz, s. 38-42.
- Sennet, R. (2018). Ten ve Taş Batı Uygarlığında Beden ve Şehir. (Çev: T. Birkan). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Škafar, B. R. (2018). “Accessibility of Cultural Heritage to Vulnerable Groups” Project: Towards Accessible Museum for All. Proceedings of the COME-IN!-Thematic Conferences. pp.36-47. J. Berding, M. Gather (Eds.)
- Smithers, T. (1992). Design as Exploration: Puzzle-Making and Puzzle-Solving.. Notes for the Workshop on Explorationbased models of design and search-based models of design, held as part of AI in Design '92, Pittsburgh: Carneige Mellon University.
- Steinfeld, E. (1994). The Concept of Universal Design, Sixth Ibero-American Conference on Accessibility, June 19, 1994 Center for Independent Living, Rio de Janerio.
- Steinfeld, E. (2010). “Universal Design”, International Encyclopedia of Rehabilitation. Center for International Rehabilitation Research Information and Exchange (CIRRIE), Buffalo.

- Story, M.F., Mueller J.L. and Mace R.L. (1998). The Universal Design File Designing for People of All Ages and Abilities. North Carolina State University: Center for Universal Design.
- Şen, M. (2017). Çalışma Yaşamında Engelliler. S. Dursun ve S. Aytaç (Editörler), Çalışma Yaşamında Özel Gruplar (s.211-276). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı, T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı. (2004). Türkiye Özürlüler Araştırması 2002. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Tilly, A., Dreyfuss, H. (1993). The Measure Of Man And Woman: Human Factors in Design. (1st edition). New York: Watson-Guptill Publications.
- Treut, C. (2018). Le Musee D'arts de Nantes, Towarda a Museum Experience for All. Towards Accessible Museum for All. Proceedings of the COME-IN!-Thematic Conferences. pp.48-57. J. Berding, M. Gather (Eds.)
- Trost, G. (2005). State of Affairs in Universal Design in Europe. Fujitsu Scientific & Technical Journal, 41(1) 19-25.
- Tunalı, İ. (2012). Tasarım Felsefesi Tasarım Modelleri ve Endüstri Tasarımı. (4.Baskı). İstanbul: Yem Yayın.
- Tutal, O. (2018). Herkes İçin Tasarım: Geçmişten Geleceğe. Tasarım, 282, 66-69
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2009). Beşeri Coğrafya İnsan.Kültür.Mekân. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Türk İstatistik Kurumu. Belediyenin Engellilere Yönelik Hizmetinden Memnuniyet. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=100&locale=tr> (Erişim Tarihi: 05.03.2020)
- Türk Standardı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2012). Özürlüler ve Hareket Kısıtlılığı Bulunan Kişiler için Binalarda Ulaşılabilirlik Gerekleri. TS 9111/Kasım 2011.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2014). Hayat Tabloları, 2013. TÜİK Sayı: 18522.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2018). Hayat Tabloları, 2015-2017. TÜİK Sayı: 27591.

Uluoğlu, B. (1988). Tasarım Stüdyosuna Bir Bakış. Planlama, (2), 21-25.

United Nations General Assembly. (1994). Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities. Forty-eighth Session, Agenda Item 109.1-28.

United States Department of Justice. (2010). 2010 ADA Standards for Accessible Design) <https://www.ada.gov/regs2010/2010ADAStandards/2010ADAStandards.pdf>. (Erişim tarihi: 14.03.2020).

Urdang, L. (1991). The Oxford Thesaurus An A-Z Dictionary of Synonyms. Clarendon Press

Ünlü, S. (2001). Psikoloji. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayın No:1288, Açık öğretim Fakültesi Yayın No:710.

Ünver, H. ve Yamaçlı, R. (2014). Ulaşılabilirlik Kültürü. Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi, 2, 215-226.

Ünver, H.(2016). Ulaşılabilirliğin Tarihi Kentsel Alanın Kimliği ve Yarışabilirliğine Etkisi. Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi, 4, 144-156.

Vanderveen, A., de Laat, P., Dominicus, M. and Mohammadi, M. (2015). IntegralAccessibility: a Matter of Social Inclusion Recommendations on Measures for Dutch Policyon Accessibility in the Public Built Environment to Comply with the UN ‘Conventionon Rights of Persons with Disabilities. The 7th International Conference of SuDBE2015, 27-29 July, Reading, UK.

Vitruvius, M. (2005). Mimarlık Üzerine On Kitap. (Çev S. Güven,) Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları.

Whitman, W. (2019). Çimen Yaprakları. (Çev. Fahri Öz). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Wijk, M. (1996). European Concept for Accessibility. Netherlands: CCPT.

World Health Organization Ageing and Life Course, Family and Community Health. (2007). Global Age-friendly Cities: A Guide. Geneva: WHO Press.

World Health Organization. (1980). International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps. Switzerland: World Health Organization.

Yılmaz, İ. (2017). İnsanoğlunun İletişim Sürecinin Tasarım Çözümleri ile Teknolojik Gelişmeler Doğrultusunda İncelenmesi ve Bir Metot Önermesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Haliç Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Yılmaz, N. ve Diktaş, E. (2018). Eşitlikçi Tasarımın Kent Merkezlerindeki Kamusal Alanlara Yansımasındaki Temel Esaslar. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü Dergisi, 29(1), 132-152

Zhang T and Dong H (2008) ‘Human-centred design: An Emergent Conceptual Model’, Include2009, Royal College of Art, April 8-10, 2009, London Include2009 proceedings (ISBN: 978-1-905000-80-7), 1-7.

İNTERNET KAYNAKLARI

http-1: <http://universaldesign.ie/What-is-Universal-Design/Definition-and-Overview/> (Erişim tarihi: 06.12.2019)

http-2: Dostoğlu, N., Şahin, E. Ve Taneli, Y. (2009), Tasarıma Kapsayıcı Yaklaşım: Herkes İçin Tasarım. Mimarlık Dergisi, 347 <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=361&RecID=2062> (Erişim tarihi: 16.03.2020)

http-3: Taneli, Y. (2009). Yaşlanan Bir Toplumda Sürdürülebilirlik: “Evrensel Tasarım” Paradigmasının Bir Alt Kullanıcı Grubunda İrdelenmesi. Mimarlık Dergisi. 347. <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=361&RecID=2069> (Erişim tarihi: 16.03.2020)

http-4: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=100&locale=tr> (Erişim tarihi: 06.12.2019)

http-5: <https://beyond.istanbul/kapsay%C4%B1c%C4%B1-bir-kentm%C3%BCmk%C3%BCn-m%C3%BC-803a70a80df0> (Erişim tarihi: 16.03.2020)

http-6: <https://sozluk.tdk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 05.03.2020).

- http-7:** <https://www.who.int/> . (Erişim tarihi: 14.03.2020)
- http-8:** <https://www.humancentereddesign.org/inclusive-design/history>. (Erişim tarihi: 14.03.2020).
- http-9:** <https://www.dezeen.com/2015/05/03/responsive-street-furniture-ross-atkins-jonathan-scott-marshalls-designs-of-the-year-2015/> (Erişim tarihi: 14.03.2020).
- http-10:** <http://www.rossatkin.com/wp/?portfolio=responsive-street-furniture> (Erişim tarihi: 16.03.2020)
- http-11:** <http://www.ncsu.edu/project/design-projects/udi/center-for-universal-design/the-principles-of-universal-design/> (Erişim tarihi: 09.03.2020).
- http-12:** <http://universaldesign.ie/What-is-Universal-Design/The-7-Principles/7-Principals-.pdf> (Erişim tarihi: 16.03.2020)
- http-13:** <https://ia2studio.wordpress.com/2009/01/22/universal-design-and-high-end-aesthetics-are-not-incompatible/universal-design-2/> (Erişim tarihi: 16.03.2020)
- http-14:** <http://www.infonavigate.com/travel-info/chicago/IMG-1362-BP-Bridge-Millennium-Park-Chicago-.html> (Erişim tarihi: 16.03.2020)
- http-15:** Ersoy, Z. (2010). Mimari Tasarımda “Kullanıcı Odaklı” Süreçler. Mimarlık Dergisi, 351. <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=365&RecID=2288>(Erişim tarihi: 16.03.2020)
- http-16:** <https://www.middleeastarchitect.com/thoughts/philips-introduce-hospital-lighting-arab-health-2012> / <https://www.lighting.philips.com/main/systems/lighting-systems/healwell> (Erişim tarihi: 06.12.2019)